

INTERNATIONALE NEERLANDISTIEK

Jaargang 46
nummer 3
oktober 2008

Inhoud

- 2 Wijzer worden over Willem? Taalgebruik in Vlaanderen ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814–1830)**
Rik Vosters & Wim Vandenbussche (Vrije Universiteit Brussel & FWO-Vlaanderen)
- 23 Johann Gottwerth Müller als vertaler van de werken van Wolff en Deken**
Johanna Bundschuh-van Duikerer (Freie Universität Berlin)
- 33 Partikels als leerprobleem in het Nederlands als tweede taal**
Ton van der Wouden en Johanneke Caspers (Universiteit Leiden)
- 46 In dienst van het heden: het verleden. Kroniek van de literatuurwetenschap**
Bart Vervaeck (Universiteit Gent)
- 54 Een drievoudig liefdesakkoord. Kroniek van het proza**
Jaap Goedegebuure (Universiteit Leiden)
- 60 Nederlands op niveau en andere finalisten. Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen**
Alice van Kalsbeek (Universiteit van Amsterdam)
- 69 Besprekingen en aankondigingen**
Roomse ruzie. De splitsing tussen *De Gemeenschap* en *De Nieuwe Gemeenschap*.
Arie Pos
De articulatie van de mystieke omvorming in 'Die geestelike Brulocht' van Jan van Ruusbroec. *Paul Wackers*
De sublieme historische ervaring. *Rainer Grübel*
- 78 Signalementen**
- 80 In Memoriam. Henny Moolenburgh-Ekkel**
- 81 Column. Opruimen**
Anne Marie Musschoot
- 82 Auteursgegevens**

Wijzer worden over Willem?

Taalgebruik in Vlaanderen ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814–1830)

Van bij het ontstaan van de Vlaamse (taal)beweging is er veel aandacht gegaan naar de rol die de scheiding op de positie van het Nederlands in het Zuiden uitoefende. Vooral de taalpolitieke gevolgen komen in de historische werken goed aan bod. De hoofdlijnen zijn dan ook gekend [...] Toch is daarmee de audit met betrekking tot de taalproblematiek niet compleet. We weten immers nog te weinig over de positie van het Frans in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en al even weinig over de evolutie in het Noorden na 1830. En ook over het Nederlands dat in de brede lagen van de bevolking gesproken en verspreid wordt in het Zuiden, hebben we beperkt zicht. Kortom, de taal vormt geen uitzondering als we een correcte balans willen opmaken van de scheiding (Els Witte in Judo & Van de Perre 2007, 263).

1. Historische achtergrond

De ‘val van Antwerpen’ in augustus 1585 bezegelde de scheiding van de noordelijke en zuidelijke Lage Landen. Na periodes onder Spaans-Habsburgs (1585–1714) en Oostenrijks (1714–1794) gezag, werden de Zuidelijke Nederlanden door Frankrijk geannexeerd vanaf oktober 1795. Op de finesses van de impliciete Spaanse en Oostenrijkse taalpolitiek gaan we hier niet in,¹ maar het lijkt veilig te zeggen dat er van enige actieve promotie van het Nederlands in het Zuiden weinig of geen sprake was, laat staan dat pogingen tot standaardisering van de taal op steun van overheidswege konden rekenen. Onder het Franse bewind werd de promotie van het Frans als bestuurstaal (ten nadele van het Nederlands) in de Zuidelijke Nederlanden met expliciete taalplanningsacties ondersteund. Hoewel ‘de verfransing veel meer in de teksten dan in de realiteit bestond’ (Willemys & De Groof 2004) leidt het geen twijfel dat de één staat-één taal-filosofie allesbehalve bevorderlijk werkte voor de heropleving van het Nederlands in het Zuiden. Bij de hereniging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden na het Verdrag van Parijs (mei 1814), vestigden taalminnaren van velerlei slag hun hoop op de nieuwe koning Willem I die een ‘réunion intime et complète’ van zijn koninkrijk beoogde, een doel dat ook hij via, onder andere, een streven naar ‘eenheid van taal’ hoopte te realiseren. Willem I ontwikkelde zijn alom bekende

taalpolitiek voor het Zuiden waarvan de grote lijnen hier nogmaals kort weergegeven worden:²

- a. Een Koninklijk Besluit (KB) van 15 september 1819 bepaalde dat het openbare leven in de Vlaamse provincies vanaf 1823 volledig in het Nederlands moest verlopen, met inbegrip van administratie en gerecht. Dat betekende dat ‘vanaf 1 januari 1823 in de provincies Limburg, Oost- en West-Vlaanderen en Antwerpen geen andere taal dan het Nederlands nog als legaal beschouwd [zou] worden voor openbare aangelegenheden. Alle autoriteiten waren vanaf dan verplicht om zich exclusief van de nationale taal te bedienen’ (De Groof 2004, 131).
- b. In het verzet tegen de heerschappij van Willem I werd na verloop van tijd kritiek op de taalwetgeving geïntegreerd als actiemiddel. De taalwetgeving werd dan ook een eerste maal ‘versoepeld’ in een KB van 28 augustus 1829. De ‘toegevingen’ hielden onder andere in dat:
 - er meer ruimte kwam voor het gebruik van het Frans in notariële aangelegenheden. Huwelijksakten en testamenten konden nu in het Frans indien de getuigen en de notaris deze taal kenden, en dat gold eveneens voor authentieke akten die niet bestemd waren voor de Vlaamse provincies. Aankondigingen en publicaties van notariële verkopen konden voortaan ook in een andere taal dan het Nederlands opgesteld worden. Let wel: de status van het Nederlands als officiële taal bleef ongewijzigd;
 - het betrof in essentie enkel een systeem van faciliteiten voor Franstaligen (idem, 144);
 - het Frans gebruikt kon worden in strafzaken (maar niet voor de pleidooien) op verzoek van de verdachten, indien de rechter die taal beheerste. Een gebrekkige beheersing van het Nederlands was hierbij een geldig argument (idem, 147).
- c. Een KB van 4 juni 1830 bevatte een tweede reeks ‘toegevingen’:
 - enkel in de provincies Noord-Brabant, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe was het openbare leven voortaan verplicht Nederlandstalig;
 - elders konden partijen vrij de taal kiezen waarin ze akten lieten opstellen, zo lang de betrokken ambtenaren die taal ook begrepen;
 - het Frans werd opnieuw toegelaten voor de administratie van lokale overheden, in plaatsen ‘waar het Frans de volkstaal was’;
 - wie het Nederlands niet beheerste kon voortaan in het Frans communiceren met de overheid, op voorwaarde dat deze die taal ook beheerste (idem, 144);
 - rechtbanken hadden de vrijheid om de rechtspleging, de pleidooien en het vonnis in het Frans te laten verlopen, indien een van de partijen dat vroeg; de rechtbank besliste over de voertaal indien niet alle partijen het Frans verkozen.

Hoe die taalpolitiek vandaag beoordeeld wordt komt in de volgende paragraaf aan bod.

2. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in de taalhistorische vakliteratuur

In het boekje 'Spraakmakend Nederlands' van de Stichting Ons Erfdeel evalueert Wim Daniëls (2005, 47) het taalbeleid tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden op vernietigende wijze: 'Willems taalpolitiek mislukte jammerlijk.' Ook in de Franse, Engelse en Duitse vertaling van het werkje wordt die stelling herhaald. Aangezien het om een wijd verspreide vulgariserende publicatie gaat die zeker voor het buitenland als de meest recente en toegankelijke introductie tot de geschiedenis van het Nederlands geldt, wordt het beeld van de gefaalde 'Hollandse' taalpolitiek in de Zuidelijke Nederlanden daarmee nog maar eens doeltreffend bevestigd bij een breed publiek.

Nu staat Daniëls allesbehalve alleen met zijn boude bewering. Vanaf de prille jaren negentig van de vorige eeuw kwam er een bescheiden arsenaal aan 'geschiedenissen van het Nederlands' op de markt in Nederland en Vlaanderen. Ondanks de verschillen in toon en doelgroep weerklinkt in de meeste van deze werken ergens wel het 'algemeen aanvaarde' oordeel over Willems taalpolitieke echech. Op de precieze aandacht voor de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in die studies komen we zo dadelijk terug.

Ook vanuit historische hoek verschenen er de voorbije jaren – onder andere naar aanleiding van '175 jaar België' – kloeke studies over de hereniging van Noord en Zuid tussen 1815 en 1830. Een flink deel van de aandacht in die werken ging naar de diverse oorzaken van de scheiding, waarbij steevast verwezen werd naar de tegenstand tegen Willems vernederlandsingspolitiek als een van de drijfveren voor het verzet tegen de koning (zie Witte 2006; Judo & Van de Pierre 2007). De consensus in die publicaties sluit nauw aan bij de analyse van de toenmalige taalsituatie in het standaardwerk van Els Witte et al. over de Belgische politieke geschiedenis:

De pogingen van Willem I ter bevordering van het Nederlands en dus de taaleenheid tussen Noord en Zuid kenden weinig succes door de sterke oppositie in de Waalse, Brusselse en sommige verfranste Vlaamse kringen tegen zijn taalpolitiek. De taalkwestie vormde daarom in 1830 een van de bekende grieven van de oppositie tegen de regeringspolitiek (Witte et al. 2005, 61).

Historici en taalkundigen zijn het verder ook eens over het cruciale belang van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden als voedingsbodem voor de voortrekkers van de prille Vlaamse Beweging in België. Los van de vermeende mislukking van het nagestreefde één volk-één taal-ideaal worden de vijftien jaar onder Hollandse vlag als niets minder dan de redding van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden gezien:

Zonder deze kortstondige familiereünie was België wellicht een Frans-talige staat geworden [...] De pioniers van de Vlaamse Beweging, de strijders voor de vernederlandsing in Vlaanderen sinds 1830, zijn gevormd in het Koninkrijk der Nederlanden' (De Vries et al. 1993, 117).

We hebben, met andere woorden, te maken met een turbulente maar beslissende fase in de geschiedenis van de Nederlandse taal, in het bijzonder wat het overleven van die taal in Vlaanderen (en België) betreft. Een en ander rechtvaardigt dus een ruime en diepgaande aandacht in de historiografie van het Nederlands voor de interne en externe taalgeschiedenis in de Zuidelijke Nederlanden tussen 1815 en 1830.

Gijsbert Rutten (2007) van de Universiteit Leiden nam een aantal van de eerder aangehaalde Nederlandse taalgeschiedenissen onder de loep en kwam tot de ontvullende vaststelling dat de episode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden op schromelijke wijze miskend wordt in die naslagwerken. Meer zelfs: in de meeste standaardwerken komt de rol van Vlaanderen in de evolutie van het Nederlands nauwelijks nog aan bod na 1650 en als dat wel zo is, dan enkel als aparte kwestie die nauwelijks interfereerde met de dominante en richtinggevendende taalevolutie in het Noorden.

Zijn evaluatie van de prestigieuze *Geschiedenis van de Nederlandse Taal* die in 1997 uitgegeven werd onder redactie van M.C. van den Toorn et al. is ontstellend:

In het hele hoofdstuk 6 [over 'Nieuwnederlands (circa 1650–1880)' – rv&wv] wordt koning Willem I volgens mij niet genoemd [...] [P]as in hoofdstuk 9 komt, 'stiefmoederziel' alleen, losgemaakt van de rest, weggestopt aan het eind, het Nederlands in België aan bod – wat blijkbaar zoiets is als Afrikaans, het onderwerp van het tiende en laatste hoofdstuk. In hoofdstuk 9 (van de hand van de Vlaming Guido Geerts) is een paragraaf getiteld 'Het Verenigd Koninkrijk (1814–1830): uitzicht op hervernederlandsing' (1997, 567–572), waarin Willems plannen en het mislukken ervan worden uiteengezet³ (Rutten 2007, 108).

Hij besluit:

Twee conclusies kunnen we trekken op basis van Van den Toorn et al. (1997): 1) in de geschiedenis van het negentiende-eeuwse Nederlands (zie hoofdstuk 6) is Willem I van geen belang; 2) in de geschiedenis van het Nieuwnederlands (zie hoofdstuk 6–8) is België van geen belang' (idem, 108).

Nicoline Van der Sijs maakt het in *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN* uit 2004 nog bonter. Aan de taalpolitiek van Willem I wordt nauwelijks aandacht besteed en de taalgeschiedenis in de Zuidelijke Nederlanden tijdens die periode wordt ronduit genegeerd, met de wenk dat de lezer daarvoor terecht kan bij *Het Verhaal van het Vlaams* van Roland Willems (2003). Immers:

Door de politieke omstandigheden hebben de Zuidelijke Nederlanden na 1585, toen Antwerpen viel, niet meer bijgedragen aan de standaardtaal. Daarom wordt aan het Zuid-Nederlands vanaf de zeventiende eeuw in dit boek in principe geen aandacht besteed (Van der Sijs 2004, 53).

Rutten komt overigens tot soortgelijke conclusies over de aandacht van historici voor de taalpolitiek van Willem:

De conclusie moet volgens mij zijn dat er vanuit historische hoek inderdaad niet bijzonder veel aandacht is geweest voor de taalpolitiek van koning Willem I: een hoofdstuk bij Colenbrander, het proefschrift van Blauwkuip en verder enkele bijdragen uit België (bijvoorbeeld van De Jonghe en Wils).⁴ Tegelijk is de indruk ontstaan dat, nog steeds vanuit historische hoek, meer aandacht ook niet nodig was (Rutten 2007, 107).

Voor de volledigheid hebben we zelf nog zeven andere recente taalgeschiedenissen doorgenomen.⁵ In de *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal* van Van der Horst en Marchall (1989) wordt in het hoofdstuk over de periode 1700–1870 met geen woord van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden of Willems taalpolitiek gerept. Over België – dat ook hier beknopt op gelijke voet behandeld wordt met ‘Fries’, ‘Surinaams Nederlands’ en ‘Zuidafrikaans’ – wordt enkel in zeer algemene termen gesproken over de dominantie van het Frans en de afwezigheid van een standaardtaal, ten voordele van de dialecten.⁶

Marijke van der Wal (1992, 377–210) voorziet een lijvig hoofdstuk over ‘de strijd voor en om het Nederlands in Vlaanderen’ helemaal achterin (!) haar *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Ze wijst met een overzicht van de Vlaamse Beweging vooral op taalexterne aspecten van de taalgeschiedenis maar gaat ook dieper in op het selectieconflict tussen particularisten en integrationisten; de normdiscussies in Nederland kwamen in een vorig hoofdstuk uitgebreid aan bod. De essentie van de taalpolitiek van Willem I wordt kort vermeld en ze besteedt zelfs twee pagina’s (400–401) aan de aard van het Nederlands in Vlaanderen rond 1900.

In haar *Geschiedenis van het Nederlands in een notendop* herhaalt Van der Sijs (2005, 80) dat ‘het Zuid-Nederlands geen blijvende invloed heeft uitgeoefend’ op het ABN. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden wordt in een tiental zinnen afgehandeld, waarbij vooral opgemerkt wordt dat er ‘in de Zuidelijke

Nederlanden veel verzet ontstond tegen het Nederlands bij de Franstalige aristocratie en ambtenaren en bij katholieke geestelijken die het Hollands als “de taal des duivels” beschouwden’ (idem, 104). Over de taal zelf in het Zuiden blijft de lezer in het ongewisse, wat bijzonder jammer is voor een boek waarin expliciet ‘de taalontwikkeling, de zogenoemde interne geschiedenis van het Nederlands’ centraal staat (idem, 10).

De flaptekst van het bijzonder fraai vormgegeven *Calendarium van de Nederlandse taal* uit 2006 – ook van de hand van Van der Sijs – belooft beterschap: ‘Dit calendarium beschrijft de geschiedenis van het Nederlands, niet alleen in Nederland maar ook in Zuid-Nederland (later België).’ In de opsomming van feiten en weetjes komen Vlaanderen en België inderdaad frequent aan bod, maar voor wat het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden betreft maakt die kennis ons weinig wijzer over het zuidelijke Nederlands. De essentie van Willems taalpolitiek wordt weliswaar puntsgewijs herhaald met een opsomming van zijn belangrijkste taalplanningsbeslissingen in administratie, overheid en onderwijs. Verder worden de belangrijkste publicaties vermeld die op het vlak van taalverzorging en codificatie verschenen in het Zuiden, maar daar is dan ook alles mee gezegd.

Het lijkt er sterk op dat we voor een royale inkijk in de zuidelijke taalgeschiedenis tussen 1815 en 1830 terecht moeten bij werk van Vlaamse academici. De meest gedetailleerde bespreking van theoretische taalnormen en standaardiseringsdiscussies in het negentiende-eeuwse Vlaanderen (met inbegrip van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden) die we kennen is Tony Suffeleers’ *Taalverzorging in Vlaanderen* uit 1979; het effectieve taalgebruik blijft in dat uitstekende werk evenwel buiten beschouwing.

In *Het verhaal van een taal* uit 1993 is een (door Roland Willemys geschreven) bescheiden paragraaf opgenomen over de taalpolitiek in het Zuiden ten tijde van Willem I. Beslist interessant is dat de auteur toen nog concludeerde dat ‘de taalpolitiek van de koning wel moest mislukken’ (De Vries et al. 1993, 115). Als voornaamste redenen worden aangehaald: de drietaligheid van het Verenigd Koninkrijk, het verzet van Walen en clerus, de verfranste bourgeoisie en ‘het ontbreken van een schrijftaaltraditie’ (idem).

In 2003 verschijnt dan *Het verhaal van het Vlaams* (Willemys & Daniëls 2003), waarin de geschiedenis van het Nederlands in Vlaanderen voor het eerst als een volwaardig en integraal deel van de Nederlandse taalgeschiedenis beschreven wordt. In de paragraaf over het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden wordt naast de obligate (maar zeer grondige) beschrijving van de taalwetgeving veel aandacht besteed aan de Noord-Zuid-verhouding wat de taalkwaliteit betreft, onder meer aan de hand van citaten van tijdgenoten. Vooral het striemende oordeel van Willems minister van Buitenlandse Zaken, Bruggeling De Coninck van Outryve, over het zuidelijke Nederlands valt op:

Men verstaat in die provinciën het Vlaamsch voor zooverre die taal in de huishoudelijke, in de gewone behoeften des levens van pas komt [...] het Vlaamsch kan, zooals het door hen gekend wordt, noch den eenen, noch den anderen dienstigh zijn tot het stellen van akten van eenig belang [...] Ik ben van oordeel, dat men in de allereerste plaats in deze provinciën de Nederduitsche taal moet doen leeren, omdat men die taal daar niet kent, ten minste zoo niet kent, dat van dezelve door verlichte mannen in eenige belangrijke beraadslagingen gebruik kan worden gemaakt (geciteerd in Willemyns & Daniëls 2003, 189).

Veel aandacht gaat verder naar de soms ontluisterende ideologische achtergronden van de discussie tussen particularisten en integrationisten in Vlaanderen, en op diverse plaatsen wordt er op het effectieve alledaagse taalgebruik van de Vlaming ingegaan. Verwijzend naar onderzoek dat hieronder verder besproken wordt stelt Willemyns (2003, 288–289) evenwel dat de standaardiseringsdiscussies

geen enkele directe invloed hebben uitgeoefend [...] op het taalgebruik van de meerderheid van de bevolking. Die normdiscussie was voor de meesten volkomen irrelevant [...] het normprobleem [werd] hier eigenlijk tot zijn ware proporties gereduceerd: een sociaal impactloze discussie en voor een deel haarkloverij.

Eveneens uit 2003 dateert *Het Nederlands vroeger en nu* van Guy Janssens en Ann Marynissen. Zij besteden in het werk systematisch aandacht aan het levende taalgebruik in Noord én Zuid mét voorbeelden, ook na 1650. De Hollandse periode valt hierbij evenwel tussen de plooiën. De auteurs leveren een gedegen beschrijving van Willems taalbeleid en een overzichtelijke bespreking van de verschillende tegenstanders ervan, maar daar blijft het bij.⁷

Samengevat: het inleidende citaat van Witte snijdt ook hout voor de historische taalkunde van het Nederlands. Over de taalpolitiek ten tijde van Willem I (en het bijbehorende verzet ertegen) lijken we vrij goed geïnformeerd in de vakliteratuur. Ook de verschillende visies op taalnormen en de theoretische en ideologische achtergronden van de standaardiseringdiscussie lijken ruim gedocumenteerd te zijn. Hoe het met de taalpraktijk gesteld was blijft helaas volstrekt onduidelijk. Schreef de man in de straat Nederlands ten tijde van Willem I? Zo ja, hoe verschillend was dat van de schrijftaal van de middenklasse? Was de elite in Vlaanderen werkelijk door en door verfranst of sluimerde het Nederlands toch nog onder adel en hogere burgerij? Hoe sterk was de weerstand tegen het Nederlands in het officiële domein? En zat het administratieve taalgebruik werkelijk geprangd tussen kromtaal en impotente gewestspreek?

Op al die eenvoudige vragen over de aard van onze taal tussen 1815 en 1830—een keerpunt tussen taaldood en heropleving—kon tot voor kort nauwe-

lijks een wetenschappelijk onderbouwd antwoord gegeven worden. Het werkelijke taalgebruik ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was, met andere woorden, wel een grondig onderzoek waard.

3. Taal en klasse ten tijde van Willem I

3.1 Sinds 1994 wordt op het Centrum voor linguïstiek van de Vrije Universiteit Brussel onder impuls van Roland Willemyns systematisch onderzoek verricht naar taalgebruik, taalkeuze en taalplanning in Vlaanderen tijdens de ‘lange negentiende eeuw’ (1794–1914).⁸ Aansluitend bij de voornaamste stromingen in de internationale ‘historische sociolinguïstiek’ proberen we een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de taalvariatie en taalstratificatie in Vlaanderen, en bij uitbreiding van de ‘echte’ talige realiteit zoals we ze in originele bronnen uit de negentiende eeuw nog aantreffen. Als er een constante in die onderzoeken aanwezig is, dan is dat ongetwijfeld de constatering dat de ‘algemeen aanvaarde geschiedenis’ van het Nederlands in het negentiende-eeuws Vlaanderen steeds opnieuw opvallend onvolledig, onnauwkeurig en vaak zelfs volstrekt onjuist blijkt te zijn. De gegevens die we over het effectieve taalgebruik in Vlaanderen uit de archiefbronnen halen stroken al te vaak niet met de theorie die we uit de vakliteratuur geleerd – en zelf ook jarenlang te goeder trouw onderwezen – hebben. Dat geldt óók voor de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

3.2 We namen bijvoorbeeld het spelgedrag onder de loep van de verschillende sociale klassen tijdens de negentiende eeuw in de Vlaamse stad Brugge.⁹ Voor de lagere klasse en de middenklasse deden we daarvoor een beroep op verslagboeken van zogenaamde ‘onderstandsmaatschappijen’, prille voorlopers van sociale zekerheidskassen die binnen een specifieke beroepsgroep instonden voor een beperkte steun aan zieken en invaliden, en die hun leden ook verzekerden van een betaalde begrafenis. Zowel voor de ambachtsknechten als de -meesters werd een ruim aantal bronnen teruggevonden, wat al niet strookt met het klassieke beeld van de ‘ongeleterde roomse Zuid-Nederlanders’ dat onder anderen Suffeleers (1979, 17) schetst. Hoewel de ongeletterdheid in een stad als Brugge bijzonder hoog was ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (het gemiddelde van 54 % in de periode 1815–1830 liep op tot respectievelijk 75% voor de ambachtsknechten en bedroeg 41% voor de meesters; Callewaert 1963) schreven zowel de lagere als de middenklasse zeer regelmatig vergaderverslagen en er kan geen twijfel over bestaan dat een bepaalde voortdurende schrijfpraxis deel uitmaakte van hun beroepspraktijk.

Suffeleers (1979, 19) gaat er expliciet van uit dat een compleet onberegeld spelgedrag de regel was in Vlaanderen tijdens de Hollandse periode: ‘Tegenover een relatieve schrifttalige uniformiteit in het Noorden heerste in het Zuiden een absolute chaos.’ Hij weet zich gesterkt door getuigenissen van tijdgenoten als West-Vlaming Pieter Behaeghel: ‘Men ziet in onze landstreek bynae zoo veel wyzen van spellen; als er verscheydene persoónen zyn, die zich op het verbe-

teren der spelling toegelegd hebben' (geciteerd in Suffeleers 1979, 19).¹⁰

De feiten in onze bronnen wijzen in een andere richting. Wie zich de moeite getroost om systematisch de verschillende gebruikte grafemen voor een specifiek foneem te onderzoeken, en deze oefening herhaalt voor een vijftiental ogenschijnlijk 'chaotisch gespelde fonemen', stelt vast dat er zeer veel orde in de spellingchaos blijkt te zitten. Geen enkele van onze scribenten uit de lagere of middenklasse volgt weliswaar de officiële Siegenbeeknorm, noch de stelsels van Des Roches of Behaegel. De hevige normdiscussie tussen spraakkunstschrijvers over de behoefte aan noordelijke en zuidelijke eigenheden in de spelling – discussie die in een aantal van de bovenvermelde naslagwerken als het wezen van het toenmalige Nederlands wordt voorgesteld – gaat aan onze schrijvers volstrekt voorbij. Zij schrijven hun teksten daarentegen in een kader van beperkte spellingvariatie, dat gekenmerkt wordt door een tolerantie tegenover een relatief klein aantal grafeemvarianten voor een en hetzelfde foneem: in eenzelfde tekst en zelfs in eenzelfde paragraaf of regel kan een woord als 'gemeenzaamheid' dus perfect optreden als 'gemeensaemheyd', 'gemeensaamheit' of 'gemeensaemheijd'. Die variabiliteit is nadrukkelijk géén afwijkend kenmerk in hun taalgebruik – om af te kunnen wijken van een norm moet je die norm immers kennen – maar is er daarentegen karakteristiek voor. De kans dat de scribenten op de hoogte waren van officiële of veelgebruikte andere spellingnormen is overigens vermoedelijk zeer klein.¹¹ Dat de spellingcompetentie van de vermeende ongeletterde scribenten wel eens een stuk hoger kan liggen dan vermoed, blijkt ook hieruit dat vrij veel schrijvers reeds vanaf de beginjaren van de negentiende eeuw relatief goed in staat zijn om de scherplange en zachtlange [e:] en [o:] uit elkaar te houden, en dat ook aan te duiden in hun spelling (door het gebruik van dubbele <ee>/<oo> of enkele <e>/<o>).

Absoluut verbazingwekkend is dat ook een deel van de Brugse sociale elite zich nog van een dergelijk variabel spellingsysteem bediende rond 1820. Uit vergaderverslagen van een zeer exclusieve upper class-vereniging blijkt dat een aantal welgestelde scribenten precies dezelfde variabiliteit in hun spelling hanteerden (over het gebruik van het Nederlands in die kringen zo dadelijk meer). Dit kan er niet enkel op wijzen dat de normdiscussie ook voorbijging aan de hogere klassen, maar geeft bovendien te denken over het belang dat gehecht werd aan normvast of invariabel spelgedrag als attribuut voor een 'upper class-identiteit' ten tijde van Willem I. Jim Milroy (1999, 34) stelde voor het Engels ooit dat 'the idea that a spelling system should be invariant is a post-eighteenth-century notion'; voor het Nederlands in Vlaanderen zou dat dus misschien ook wel eens zo geweest kunnen zijn.

3.3 Wat de sociale stratificatie van het Nederlands betreft wordt in de literatuur steevast verwezen naar de tegenstand van de verfranste sociale toplaag tegen Willems vernederlandsingspolitiek. Els Witte vat weerom goed de *communis opinio* samen:

Het is bekend dat de verfransing van de bovenste bevolkingslagen zich reeds ten tijde van de Oostenrijkse periode in Vlaanderen voltrokken had en daarna door de taalpolitiek van het Franse bewind bespoedigd was geworden. Intelligentsia, magistratuur en hogere burgerij volgden de adel bij het aannemen van het Frans als hogere cultuurtaal en sociale omgangstaal (Witte et al. 2005, 61).

De taalcascade zou zich nadien nog doorgezet hebben in de Vlaamse burgerij en de hogere middenklasse.

In het taalsociologische kader van ons onderzoek namen wij alle documenten door uit het negentiende-eeuwse archief van het Brugse Sint-Sebastiaansgilde, een schuttersgilde dat toen gold als de top van de stadselite (en die functie vandaag nog steeds vervult).¹² Met een ruime variëteit aan tekstsoorten (vergadersverslagen, rekeningboeken, doodschuldoverzichten, ledenregisters, interne en externe briefwisseling, uitnodigingen en schietingdocumenten) biedt dit archief een uitgelezen kans om het taalgedrag van de mannelijke Brugse hogere klasse te toetsen aan het wijdverbreide verfransingsbeeld.

Van de middeleeuwen tot en met de Hollandse periode is er in de interne werking van het gilde nauwelijks sprake van het gebruik van het Frans. Noch tijdens de Oostenrijkse, noch tijdens de Franse periode is er enig spoor van duidelijke verfransing: de verheven mannelijke toplaag schreef consequent Nederlands. De ‘werktaal’ binnen het gilde voor zowel de sportieve als de netwerkactiviteiten was tot ver in de negentiende eeuw dus gewoon het Nederlands: de vergadersverslagen werden pas in de late jaren 1860 verfranst, de kasregisters bleven zelfs Nederlandstalig tot 1925.

Enkel voor de persoonlijke correspondentie tussen de leden zijn er aanwijzingen dat die vanaf de jaren 1820 meer in het Frans begint te verlopen, maar de bronnen zijn te schaars om dat met stelligheid te beweren. De massale overgang naar het Frans grijpt in dit elitemilieu pas lange tijd na 1830 plaats en lijkt dus een ‘Belgisch’ fenomeen te zijn. Tegenover de ‘mythe’ van de verfranste hogere bourgeoisie en toplaag stellen we – ten minste in Brugge – dus vast dat de high society er nooit brak met het Nederlands en dat ze bovendien in staat was om alles wat ze nodig achtte te noteren in die taal. Alleen al de constatering dat de elite zelf probleemloos en systematisch het Nederlands gebruikte voor ‘klasseninterne’ activiteiten ondergraaft de argumenten die Fransgezinde negentiende-eeuwers zouden gebruiken na 1830 om het Nederlands te weren uit openbare bestuursfuncties.

Wat de kwaliteit van de schrijftaal betreft wordt vaak geopperd dat in Vlaanderen toen enkel een krakkemikkig Nederlands geschreven werd, dat volstrekt onverstaaanbaar was voor buitenstaanders. De lezer kan zelf beoordelen hoe mank en cryptisch het volgend citaat is uit de notulen van 1820 van het Sebastiaansgilde – het betreft de beschrijving van een blijde intocht per boot na een gewonnen schietwedstrijd buitenshuis:

Wy hebben onder den weg zeer /
wel gediverteert binnen en boven onze bargie, onder /
het drinken van een Glas limonade wyn, het zingen /
van Een nieuw gecomposeert liedeken betrekkelyk /
aen onze feeste dat in druck zal uyt gegeven worden /
zyn wy onder het gespel en lossen van de Canons gearriveerd /
aen de Kaye, achter het huys Van d'heer torreborge, alwaer /
wy schiers niet en konden afstappen door de menigte van /
mensen die ons te gemoet quamen onder het Vreugdig /
Geroep van Viva de Gilde Van St Sebastiaen van brugge /
hebben wy aldaer den wyn Van Eer ontfangen, en van daer /
in Cortege gemarceerd in den avond met slaende trommels /
en Spelen van't musique langst de besonderste straeten /
en Groote Marckt, verlicht met torsen

4. Taalplanning ten tijde van Willem I

In het kader van haar doctoraatsonderzoek over taalplanning in België tijdens de lange negentiende eeuw onderzocht Jetje De Groof (2004) een uitgebreid arsenaal aan originele beleidsdocumenten uit de Hollandse periode.¹³ Ze speurde naar motieven achter de taalpolitiek en ging nauwkeurig na welke beleidsmaatregelen op welke wijze geïmplementeerd werden in het onderwijs, de administratie en de justitie. Ook het taalbeleid tegenover kerk, pers en verenigingsleven werd in het onderzoek betrokken. De analyse van die bronnen leidde opnieuw tot de constatering dat het klassieke beeld van de taalsituatie ten tijde van Willem I op het vlak van taalplanning evenmin overeenkwam met de realiteit in de archieven. De Groofs conclusie laat aan duidelijkheid niets te wensen over: 'De bewering dat Willem I's taalpolitiek mislukt is, kan op basis van de door ons verzamelde gegevens niet ondersteund worden' (idem, 175). De verhoopte 'réunion intime et complète' tussen Noord en Zuid werd weliswaar niet bereikt via de taalwetgeving, maar:

Vragen we ons echter af of de andere doelstelling, namelijk de verneerlandiging van het openbare leven, gehaald is, dan is het antwoord volmondig positief. Uit alle gegevens blijkt dat de overgrote meerderheid van de betrokkenen over de nodige talenkennis beschikte om de wet uit te voeren en dat de taalwet in alle domeinen zonder problemen werd toegepast. Het succes was des te opmerkelijker, omdat er zo weinig tijd was voor de implementatie (idem, 175).

De auteur wijst er ook op dat Willems taalpolitiek helemaal geen doorslagge was van de voorgaande Franse één land-één taal-politiek tussen 1794 en 1814. Willem I was pragmatischer dan zijn voorgangers, stelt ze, en dat blijkt onder andere uit het feit dat hij geen dwingende maatregelen doordrukte om Wallonië te verfransen. 'Hierin verschilde de ideologische basis van Willems

taalpolitiek heel duidelijk van die van haar voorgangers,' aldus De Groof (idem, 174).

Zelfs ogenschijnlijk kleine details lijken niet te kloppen in het wijdverspreide beeld van Willems taalpolitiek. Waar stevast beweerd werd dat ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden géén officiële spelling opgelegd werd in Vlaanderen (bijvoorbeeld in Deprez 1997, 263), stootte De Groof op bewijsmateriaal voor het tegendeel: ook in het Zuiden was de Siegenbeekspelling verplicht (maar het gebruik ervan werd niet hardhandig afgedwongen). 'In 1821 werd in het Staatsblad het Bataafse besluit van 1804 opnieuw afgedrukt, met daarbij de vermelding "(d)aar dit stuk, alsnog, in kracht, doch niet algemeen bekend is, is deszelfs insertie, noodzakelijk toegescheenen." (Bijvoegsel tot het Staatsblad 1821, 143)' (De Groof 2004, 136). Dat tijdgenoten dat ook wisten wordt overtuigend aangetoond met diverse citaten en commentaren uit de Hollandse tijd.

De opeenvolgende taalbesluiten van Willem I, en dan vooral de 'toegevingen' op het einde van zijn heerschappij over de Zuidelijke Nederlanden worden in vrijwel alle geciteerde standaardwerken geduid als een logische reactie op het verzet tegen zijn taalpolitiek, of nog als een laatste poging om krediet te herwinnen bij de zuidelijke bevolking. Na haar archiefstudie ziet De Groof dat fundamenteel anders:

De invoering van beide taalbesluiten was opmerkelijk want het besluit van 1819 werd vanaf 1823 algemeen goed nagevolgd. Nog frappanter was het feit dat eens de toegevende besluiten van kracht waren, bijna niemand er een beroep op deed. De administratie en justitie bleven bijna uitsluitend in het Nederlands werken. Het feit dat van de faciliteiten amper gebruik gemaakt werd, bewijst dat de meeste inwoners van de Vlaamse provincies geen werkelijke taalproblemen ervoeren bij een Nederlandstalige afhandeling van hun officiële aangelegenheden (idem, 175).

Die empirische constatering werden kort nadien met een overvloed aan bewijsmateriaal onderbouwd in het promotieonderzoek van Eline Vanhecke over kanselarijtaal in het negentiende-eeuwse Vlaanderen.

5. Taalkeuze op lokaal bestuursniveau ten tijde van Willem I

Op basis van de originele gemeenteraadverslagen, schepencollegedocumenten en archieven van de burgerlijke stand in honderddrieëndertig Vlaamse steden en gemeenten, onderzocht Eline Vanhecke (2007a) hoe het gesteld was met het gebruik van het Nederlands en het Frans op het lokale bestuursniveau tijdens de lange negentiende eeuw.¹⁴ Ze speurde daarbij niet enkel naar taalwissels en algemene patronen in de taalkeuze, maar probeerde bovendien verbanden te leggen tussen taalkeuze, enerzijds, en de verschillende politieke regimes in de

Zuidelijke Nederlanden in die periode anderzijds. Daarnaast werden eveneens de effecten van expliciete taalwetgeving onderzocht. Ook in dit onderzoek bleek het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden een verbluffend intrigerende periode te zijn.

Vanheckes meticuleuze analyse van vele duizenden pagina's ambtelijke verslagen en registers bevestigt met feitenmateriaal wat De Groof op basis van literatuur en archiefstudie al poneerde: 'De bewering dat de taalpolitiek van Willem I jammerlijk mislukt is, klopt niet' (Vanhecke 2007a, 368). Uit alle verslagen uit alle onderzochte plaatsen ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden blijkt onomstotelijk dat Willems besluit uit 1819 nauwgezet opgevolgd werd en dat de bijbehorende verplichte vernederlandsing vanaf 1 januari 1823 in Vlaanderen probleemloos werd doorgevoerd. De enige uitzondering hierop blijkt het tweetalige Brussel te zijn – voor alle overige honderdtweeëndertig gemeenten kan onomstotelijk gesteld worden dat 'officieel Vlaanderen' op lokaal bestuursniveau volstrekt Nederlandstalig was en bleef gedurende de hele Hollandse periode. Heel wat gemeenten anticipeerden zelfs op die beslissing en schakelden al vroeger over van Frans naar Nederlands.

Dat geeft niet enkel te denken over de felle wijze waarop het falen van Willems taalstreven steeds opnieuw herhaald wordt in de literatuur, maar ook over de wijze waarop de scribenten in de stadskanselarijen hun kennis van het Nederlands verworven hadden. Ze kenden immers niet enkel het Nederlands, ze beheersten ook nog perfect de toenmalige toonaangevende spellingnormen. Bovendien waren ze zelfs in staat om van de ene dag op de andere foutloos over te stappen van het Des Roches-systeem naar de Siegenbeekspelling, de dag na de officiële invoering ervan! Hoe ze die competentie aangeleerd kregen blijft een van de merkwaardigste onopgehelderde aspecten van de taalsituatie ten tijde van het vkn.

Vanhecke wijst voorts op het grote belang van 'politieke loyaliteit.' De taalkeuze van de gemeenteklerken lijkt vaak een wil tot politieke correctheid te verraden:

Hun taalkeuze correspondeerde met wat door de politieke leiders werd verwacht. Zo bleven de onderzochte kanselarijen op het einde van het vkn, ondanks de toegeevende taalbesluiten van Willem I, gewoonlijk verder in het Nederlands functioneren. Meteen na de onafhankelijkheidsverklaring van België werd echter een politieke – Hollandse of orangistische – connotatie gehecht aan het gebruik van het Nederlands. Als teken van trouw aan het nieuwe – Franstalige – bewind werd daarom meestal op het Frans overgeschakeld (Vanhecke 2007a, 365–366).

Een belangrijke voetnoot hierbij betreft de constatering dat niet alle lokale administraties weer overschakelden naar het Frans eind 1830 – vooral buiten de

steden bleef het Nederlands vaak de dominante bestuurstaal in de nieuwe Belgische context. Bovendien illustreert Vanhecke dat een eventuele taalwissel naar het Frans na het ontstaan van België vaak beperkt bleef tot de verslagen van gemeenteraad en schepencollege. Voor de akten van de burgerlijke stand (waarvoor na de Franse periode unaniem van het Frans naar het Nederlands geswitcht werd) bleven diezelfde (en dus tweetalige) scribenten in de overgrote meerderheid gewoon het Nederlands hanteren na 1830.

Maar ook in die Nederlandsgezinde plaatsen werd frequent een spoor van ‘politieke loyaliteit’ teruggevonden in de schrijfwijze van het Nederlands, door ‘het inruilen van het “Hollandse” Siegenbeekse spellingsysteem voor het “Vlaamse” stelsel van Des Roches’ (idem). Daarmee ‘herstelden’ de scribenten de eveneens ‘politiek correcte’ overgang van Des Roches naar Siegenbeek die ze in 1814 prompt gemaakt hadden bij het aanbreken van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

6. Lopend onderzoek: taal en rechtspraak ten tijde van Willem I

Precies omdat in de marge van het taalonderzoek naar de negentiende eeuw de hereniging van 1814–1830 steeds weer als een cruciale periode naar voren kwam, zowel voor de status als voor de vorm van het zuidelijke Nederlands, werden de zwaartepunten van het VUB-onderzoek hierop afgestemd. Onder impuls van ons centrum startte de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (KANTL) in november 2003 de opbouw van een groot-schalig bronnencorpus, en sinds januari 2008 ging op basis van die collectie een promotieonderzoek binnen onze onderzoeksgroep van start, met als titel *Taalgebruik, taalvariatie en taalplanning in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814–1830)*. We bespreken kort de samenstelling en mogelijkheden van het KANTL-corpus, en gaan dan over tot een overzicht van het werk in uitvoering, met een schets van de geplande werkzaamheden in de komende jaren.

6.1. Het KANTL-corpus

Het enige wetenschappelijke corpus dat een taalkundige studie van vroeg-negentiende-eeuwse teksten uit heel Vlaanderen toelaat, werd in 2005 beschikbaar gesteld door de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Samenstelster Isabel Rotthier richtte zich, onder de wetenschappelijke leiding van Roland Willemyns, hoofdzakelijk op gerechtelijke bronnen, en vervaardigde een digitale beeldbank met circa 10.000 afbeeldingen van in het Nederlands gestelde documenten uit strafdossiers van de hoven van Assisen (80% van het totaal) en notariële akten (20%).¹⁵ Steekproefsgewijs werden assisenbundels uit twee periodes (1823 en 1829) opgenomen, geografisch gespreid per provincie, met steeds een gelijk aandeel uit de hoofdplaats en uit kleinere gemeenten van een perifeer arrondissement.¹⁶ Alle opgenomen dossiers bevinden zich in een goede materiële staat en delen een thematische lijn (diefstallen).

De keuze voor gerechtelijke documenten lag om verschillende redenen voor de hand. Allereerst zijn dit bronnen die voor heel Vlaanderen voor de gehele periode beschikbaar zijn, centraal bewaard in relatief goede omstandigheden, en waarop geen archiefselecties werden toegepast. Bovendien bevat een assisendossier een veelvoud aan documenten, gaande van soms weinig formele stukken op het lokale niveau (brieven, getuigenissen, smeekbedes) tot het routinewerk van professionele scribenten (verslagen van verhoren, aanklachten, verwijzingen) en een vonnis van het hooggerechtshof in Brussel of Luik. 'Elke stap in de strafrechterlijke procedure laat papieren sporen na' (Rotthier 2007, 144). Omdat ernaar gestreefd werd volledige dossiers op te nemen, zijn deze bronnen uiteraard niet alleen interessant voor taalkundig onderzoek, maar kunnen ze ook rekenen op interesse van rechtshistorici en geschiedkundigen.

6.2. *Taal en rechtspraak*

Het eerste onderzoek dat van deze nieuwe bronncollectie gebruikt maakt, werd in 2008 opgestart door Rik Vosters, onder toezicht van promotor Wim Vandebussche. Hoewel dit project zich nog in de oriëntatie- en implementatiefase bevindt, schetsen we kort de opzet en de algemene onderzoeksvragen, niet alleen om de studie enige bekendheid te geven, maar ook om theoretische en methodologische aanknopingspunten te zoeken bij gelijkaardig (toekomstig) onderzoek binnen de internationale neerlandistiek.

Omdat het KANTL-corpus enkel bronnenmateriaal als digitale afbeeldingen ter beschikking stelt, bestaat een belangrijk deel van het voorbereidende werk uit het transcriberen en annoteren van de originele manuscripten. Het spreekt voor zich dat het digitaliseren van alle beschikbare documenten buiten het bestek van een eenmansonderzoek valt: om deze reden werd een grondige inventaris gemaakt van het beschikbare materiaal per teksttype, om vervolgens te komen tot een evenwichtige selectie. Naast het respecteren van de oorspronkelijke geografische en temporele variabelen (per provincie: hoofdplaats versus periferie, 1823 versus 1829), werden vier niveaus onderscheiden op basis van de positie die een document inneemt op de gerechtelijke ladder. Deze indeling resulteerde in de volgende tekstselectie:

- lokale niveau: processen-verbaal, brieven en allerhande verklaringen, meestal persoonlijk geschreven door lokale gezagsdragers (politie, burgemeester, schepen, veldwachter, enzovoort);
- eerste aanleg (arrondissementaal): hoofdzakelijk verhoren, maar ook brieven, schuldvorderingen en verwijzingen, meestal opgetekend door een professionele scribent in opdracht van een onderzoeksrechter of een procureur des konings;
- assisen (provinciaal): formele verhoren van de beschuldigde door de voorzitter van het tribunaal en het stuk met vragen en antwoorden aan het hof voorgedragen door de procureur-crimineel, beide op papier gezet door een aange-stelde griffier;

–hooggerechtshof (Brussel of Luik): de schuldvordering en de akte van beschuldiging van de procureur-generaal, en het uiteindelijke arrest van het hooggerechtshof (eveneens professionele scribenten).

De voorgestelde tekstsoorten zijn in voldoende mate aanwezig in elk deel van het corpus, en komen bijna uitsluitend als manuscripten voor. Bovendien laat deze selectie een gedetailleerde tekstsoortanalyse toe, met een gelaagdheid van bijzonder informele schrijfsels (soms zelfs brieven van familieleden of smeekbedes van de beschuldigde) tot hoogst officiële teksten zoals de arresten van de hoven in Brussel en Luik. Ook de achtergrond van scribenten en opdrachtgevers is uitzonderlijk divers, wat sociolinguïstische analyses mogelijk maakt.

Om een grootschalige studie van taalkundige variabelen op dit materiaal toe te laten, worden de geselecteerde documenten nauwgezet en handmatig getranscribeerd. Na intens contact met verschillende deskundigen van de *Helsinki Research Unit for Variation, Contacts and Change in English* (VARIENG) werd hiervoor een diplomatische opmaak- en transcriptiestandaard ontwikkeld, waarbij niet alleen verenigbaarheid met internationale standaarden wordt beoogd (zie het Text Encoding Initiative, TEI Consortium 2007), maar ook aandacht wordt besteed aan een gedetailleerde codering van zoveel mogelijk informatie uit het bronbestand. Hierbij werden niet alleen de typografie en de opmaak van het origineel in acht genomen (bijvoorbeeld door een getrouwe weergave van interpunctie en inclusie van doorhalingen, afwijkende spatiering, inspringsing enzovoort),¹⁷ maar werden ook basale taalkundige annotaties aangebracht, onder andere om taalwissels, eigennamen, en ‘geschreven spreektaal’ (al dan niet expliciet gemarkeerde aanhalingen) te signaleren. Alle mogelijke randinformatie werd per document opgenomen in een ingebedde hoofding, waarbij achtergrondgegevens van het document, de scribent en de opdrachtgever bij elkaar werden gebracht. Het uiteindelijke doel is het aanbieden van zowel een diplomatische teksteditie als een taalkundig corpus voor historisch-sociolinguïstisch onderzoek. De uiteindelijke omvang van het corpus is nog niet vastgelegd, aangezien in een eerste fase gewerkt wordt aan een proefversie met een beperkter aantal woorden, maar gezien de enorme omvang van de beschikbare bronnencollectie (bijna 10.000 archiefbeelden, geschat op ongeveer twee miljoen woorden) zal de grootte van de uiteindelijke versie in de eerste plaats beperkt worden door de inzetbare werktijd, met de mogelijkheid tot uitbreiding van de collectie in een later stadium.

Uiteraard beperkt het voorgestelde project zich niet tot het samenstellen van een bruikbaar onderzoekscorpus: dit moet eerder gezien worden als een noodzakelijke stap om voor het eerst een empirisch gegronde studie van het gerechtelijke taalgebruik in de sociohistorische context van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden mogelijk te maken. De beoogde studie is dan ook sociolinguïstisch van aard: er zal getracht worden bepaalde talige variabelen te koppelen aan sociaal-historische achtergrondinformatie van de schrijver/op-

drachtgever en de maatschappelijke context waarin het document tot stand is gekomen. Hoewel die informatie voor veel figuren uit het rechtswezen duidelijk bekend en beschreven is (onder anderen Van Hille 1981), laat ook de vrij strikt hiërarchische structuur van de gerechtelijke organisatie een gegronde vergelijking toe tussen scribenten van verschillende provincies met eenzelfde functie. Op basis van die gegevens kunnen we dan klassieke linguïstische kenmerken die in de historische taalkunde van het Nederlands als typisch voor de onderzochte periode gelden, bespreken op basis van hun geografische, sociale en registerafhankelijke distributie.

7. Verder onderzoek naar de taalsituatie ten tijde van Willem I

Hoewel we na afloop van het hierboven geschetste onderzoeksprogramma een flink deel van het braakliggende onderzoeksterrein over het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden verkend zullen hebben, blijven er uiteraard nog heel wat aspecten van de toenmalige taalsituatie over die ook dringend diepgaand onderzocht moeten worden. Aanzetten voor onderzoeksamenwerking met collega's van andere universiteiten werden al gegeven tijdens een colloquium over 'Taalpolitiek, taalplanning en taalgebruik tijdens het vkn' in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde op 8 november 2006 (de acta verschenen als Vandenbussche & Janssens 2007) – vooral de effecten van Willems taalpolitiek buiten Vlaanderen stonden daar centraal. Zelf hebben we recent een nieuw onderzoeksvoorstel uitgewerkt, waarvan we hier in afwachting van de honorering alvast de grote lijnen weergeven.

7.1 'Brussel vertoonde in 1830 een apart taalbeeld,' stellen Witte et al. (2005, 62). Onze voorlopige analyses van de taalkeuze in de negentiende-eeuwse gemeenteraadsverslagen in het Brusselse lijken dat grotendeels te bevestigen: waar de vernederlandsing van het lokale bestuursniveau in vrijwel heel Vlaanderen een feit lijkt na 1840, valt op dat de Brusselse periferie (net als een aantal taalgrensgemeentes) zich onmiddellijk na 1830 lijkt te ontwikkelen tot een eerder Fransgekleurde regio (ten minste, wat het taalgebruik in de onderzochte tekstsoort betreft). Hoe het met taalkeuze en taalkwaliteit in Brussel en omgeving precies gesteld was rond 1830 werd nog nooit systematisch onderzocht. Een analyse van taalinterne en -externe elementen in documenten uit verschillende sociale, politieke en culturele middens uit Brussel en de 'Brusselse rand' kan allicht sterk bijdragen tot een beter begrip van de toenmalige taalsituatie. Bovenstaand onderzoek heeft overtuigend aangetoond dat de talige realiteit ook de sterkste algemeen aanvaarde waarheden kan tartten. In een tijd waarin bepaalde politici de trom van de taaleisen roeren met een discours gebaseerd op zogenaamde historische verworven rechten, kan een dergelijk onderzoek ook verbazingwekkend politiek relevant worden.

7.2 De precieze verhouding tussen het alledaagse taalgebruik in Noord en Zuid ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden blijft bijzonder

nebuleus. Over de schrijftaal van de verschillende sociale klassen in één Vlaamse stad weten we een en ander, over de kwaliteit van het administratieve jargon in een aantal andere Vlaamse plaatsen ook. Hoe het met de alledaagse taalkwaliteit in het Noorden gesteld was blijft grotendeels onbekend. Nu er ook in Nederland historisch-sociolinguïstisch onderzoek is gestart naar het taalgebruik van ‘gewone mensen’ in de achttiende eeuw¹⁸ is het moment aangebroken om een vergelijkende Vlaams-Nederlandse analyse te beginnen van negentiende-eeuws levend taalgebruik. Een dergelijk project zal niet enkel bijdragen tot een beter begrip van processen van taalconvergentie en -divergentie (de historische dimensie in dat onderzoek ontbreekt tot op heden in ons taalgebied), maar kan bovendien het ultieme breekijzer zijn om de gescheiden taalhistorische studie van noordelijk en zuidelijk Nederlands te beëindigen.

7.3 Over de Europese dimensie van Willems taalpolitiek is weinig bekend. Zijn taalstreven wordt steevast in de enge context van de Lage Landen bestudeerd. Nochtans was Europa tijdens de negentiende eeuw een waar taalplanningslaboratorium, waarin van Noorwegen tot in het Habsburgse Rijk een veelheid aan taalbeleidsmaatregelen geïmplementeerd werd. De studie van de taalplanningsstrategieën in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in die bredere Europese context kan verhelderend werken, zeker wanneer men overweegt dat het ontstaan van België als ‘bufferstaat’ voortdurend expliciet in een Europese geopolitieke dimensie wordt geïmplementeerd.

We kijken met belangstelling uit naar reacties en voorstellen voor onderzoekssamenwerking van collega’s intra en extra muros, in de hoop dat we met dit artikel ook hen ervan hebben kunnen overtuigen dat de laatste ‘vier W’s’ uit de slagzin van 1830 ook voor de historische studie van het Nederlands cruciaal zijn:

*Wij Willen Willem Weg
Wil Willem Wijzer Worden
Wij Willen Willem Weer.*

NOTEN

1. De lezer kan daarvoor, onder andere, te rade bij Willemyns 2003.
2. Deze toelichting is letterlijk gebaseerd op De Groof 2004; we parafaseren haar beschrijving van het wettelijke kader.
3. Die paragraaf is vrijwel volledig gebaseerd op de analyses van Kossmann (1976 en 1986) in zijn standaardwerken over de geschiedenis van de Lage Landen, en op twee korte artikeltjes van Wils uit 1977 en 1985.
4. Zie De Jonghe 1967 en Wils 1977 & 1985; aan Ruttens lijstje moet beslist ook Denekere 1954 toegevoegd worden.
5. Over de oudere werken van Van der Meer, Peeters, De Vooy en Brachin zegt Willemyns (2007, 6) dat Willem en de hereniging er ‘vrij stiefmoederlijk’ in behandeld worden.

6. Vermoedelijk hangt die oppervlakkigheid samen met het expliciet vulgariserende karakter van het boekje. Van der Horst is immers een van de weinige historische linguïsten die zich later wel verdiept heeft in de aard van het negentiende-eeuwse Nederlands in Vlaanderen, zie Van der Horst 2004.
7. Guy Janssens schreef evenwel in 2008 met Kris Steyaert het best gedocumenteerde werk tot dusver over het onderwijs van het Nederlands in Wallonië en Luxemburg onder Willem I (Janssens & Steyaert 2008); de auteurs vulden daarmee een van de belangrijkste lacunes op in de kennis over Willems taalbeleid.
8. Voor een overzicht van de onderzoeksresultaten van de opeenvolgende deelprojecten kan de lezer terecht in Vandenbussche et al. 2004 en Vanhecke et al. 2006.
9. Een uitgebreidere bespreking van dit onderzoek is te vinden in Vandenbussche 2002.
10. Behaegel zou in zijn spraakkunst van 1817 zelf een spellingsysteem voor het Nederlands ontwerpen dat een zuidelijk alternatief voor de Siegenbeekspelling moest vormen.
11. Informatie over taalonderricht voor de lagere klassen te Brugge ten tijde van het vkn ontbreekt evenwel.
12. De volledige gegevens waarop deze paragraaf gebaseerd is, worden besproken in Vandenbussche 2001.
13. Deze paragraaf parafraseert grotendeels de bevindingen vermeld in De Groof (2004, 116–176) en Willemys & De Groof 2004.
14. Voor een uitgebreide bespreking van de onderzoeksresultaten in deze paragraaf kan de lezer terecht bij Vanhecke 2007b en (in het Engels, met kleurenkaarten) Vanhecke & de Groof 2007.
15. In dit artikel gaan we enkel dieper in op de assisendossiers. Voor een bespreking van de notariële documenten, zie Rotthier 2007.
16. Voor Limburg is de situatie anders, enerzijds door de schaarste aan bruikbare manuscripten (zie Rotthier 2007), en anderzijds omdat de provincie in de onderzochte periode ook *grosso modo* het huidige Nederlands-Limburgse gebied omvatte. Voor dit corpus werden Hasselt en Maastricht als centrumsteden geselecteerd.
17. Vergelijk met het belang van ‘visuele prosodie’ in Meurman-Solin 2007.
18. Bedoeld wordt het nwo-project ‘Brieven als buit’, dat onder leiding van Marijke van der Wal aan de Universiteit Leiden loopt vanaf eind 2008. Als bronnen worden de achttiende-eeuwse Nederlandstalige ‘Sailing Letters’ gebruikt die buit gemaakt werden door de Britse marine en nu bewaard worden in de nationale archieven van Kew (Van der Wal 2006).

BIBLIOGRAFIE

- CALLEWAERT, H.**, *Bijdrage tot de studie van het analfabetisme en het lager onderwijs te Brugge*. Ongepubliceerde eindverhandeling. Leuven, 1963.
- DANIËLS, W.**, *Spraakmakend Nederlands*. Rekkem, 2005.
- DE GROOF, J.**, *Nederlandse taalplanning in Vlaanderen in de lange negentiende eeuw (1795–1914): een linguïstische analyse met speciale aandacht voor de wisselwerking tussen status- en corpusplanning*. Dissertatie. Brussel, 2004.
- DE JONGHE, A.**, *De taalpolitiek van Willem I*. Brugge, 1967.
- DENECKERE, M.**, *Histoire de la langue française dans les Flandres (1770–1823)*. Gent, 1954.

- DEPREZ, K.**, 'Diets, Nederlands, Nederduits, Hollands, Vlaams, Belgisch-Nederlands'. M. Clyne (red.), *Undoing and redoing corpus planning*. Berlijn, 1997, 249–311.
- HORST, J. VAN DER**, 'Schreef J.B.C. Verlooy echt zo gebrekkig? Het 19de/20ste-eeuwse beeld van de 18de eeuw getoetst'. *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 114, 2004, 1, 71–82.
- HORST, J. VAN DER & F. MARCHALL**, *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam, 1989.
- JANSSENS, G. & A. MARYNISSEN**, *Het Nederlands vroeger en nu*. Leuven, 2003 [2005, tweede druk].
- JANSSENS, G. & K. STEYAERT (MET MEDEWERKING VAN B. PIERRET)**, *Het onderwijs van het Nederlands in de Waalse provincies en Luxemburg onder koning Willem I (1814–1830). Niets meer dan een boon in een brouwketel?* Brussel, 2008.
- JUDO, F. & S. VAN DE PERRE (RED.)**, *De prijs van de scheiding. Het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden 1830–1839*. Kapellen, 2007.
- KOSSMANN, E.H.**, *De Lage Landen 1780–1940*. Amsterdam, 1976.
- KOSSMANN, E.H.**, *De Lage Landen 1780–1980*. Amsterdam, 1986.
- MEURMAN-SOLIN, A.**, 'Annotating variational space over time.' A. Meurman-Solin & A. Nurmi (red.). *Annotating Variation and Change*. Studies in Variation, Contacts and Change in English 1. University of Helsinki, 2007. www.helsinki.fi/varieng/journal/volumes/01
- MILROY, J.**, 'The consequences of standardisation in descriptive linguistics'. T. Bex & R. Watts (red.). *Standard English. The widening debate*. Londen, 1999, 16–39.
- ROTHIER, I.**, "'In the picture": Een bronnen-corpus/beeldbank van juridische teksten uit de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.' *Handelingen der Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* LX, 2007, 131–149.
- RUTTEN, G.**, 'Taalgeschiedenis over de grenzen heen. De taalpolitiek van Willem I en het Noorden'. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 117, 2007, 1, 103–118.
- SIJS, N. VAN DER**, *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*. Den Haag, 2004.
- SIJS, N. VAN DER**, *De geschiedenis van het Nederlands in een notendop*. Amsterdam, 2005.
- SIJS, N. VAN DER**, *Calendarium van de Nederlandse taal: de geschiedenis van het Nederlands in jaartallen*. Den Haag, 2006.
- TEI CONSORTIUM (EDS.)**, *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. 2007, 5de editie. Elektronisch beschikbaar op www.tei-c.org/P5/.
- TOORN, M.C. VAN DEN**, et al. (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam, 2007.
- VANDEBUSSCHE, W.**, 'Nederlands als prestige-taal voor de Brugse upper class in de 19de eeuw?' *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 111, 2001, 2, 129–146.
- VANDEBUSSCHE, W.**, 'The standardization of Dutch orthography in lower, middle and upper class documents in 19th century Flanders'. A. Linn & N. McLelland (red.). *Standard Germanic*. Amsterdam/ New York, 2002, 27–42.
- VANDEBUSSCHE, W. ET AL.**, 'Historical sociolinguistics in Flanders: Rediscovering the 19th century.' H. Christen (red.). *Varietäten und Varianten im sozialen und zeitlichen Raum*. Wenen, 2004, 49–80.
- VANDEBUSSCHE, W. & G. JANSSENS (RED.)**, *Taalpolitiek, taalplanning en taalgebruik in het 'Verenigd Koninkrijk der Nederlanden' (1814–1830). Verslagen en mede-*

- delingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 117, 2007, 1.
- VANHECKE, E.**, *Stedelijke kanselarijtaal in Vlaanderen in de negentiende eeuw*. Dissertatie, Brussel, 2007a.
- VANHECKE, E.**, 'Conseil, raed of raad... Vlaamse stadskanselarijen ten tijde van Willem I'. *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 117, 2007b, 1, 81–101.
- VANHECKE, E & J. DE GROOF**, 'New data on language policy and language choice in 19th-century Flemish city administrations'. S. Elspaß et al. (red.), *Germanic Language Histories 'from Below' (1700–2000)*. Berlin / New York, 2007, 449–469.
- VANHECKE, E. ET AL.**, Het verhaal van de negentiende-eeuwse zuidelijke taal: tien jaar en drie sociolinguïstische conferenties verder. T. Koole et al. (red.). *Artikelen van de vijfde Sociolinguïstische Anéla-Conferentie*. Delft, 2006, 514–525.
- VAN HILLE, P.**, *Het hof van beroep te Brussel en de rechtbanken van eerste aanleg in Oost- en West-Vlaanderen onder het Nederlands bewind en sinds de omwenteling van 1830 tot 4 oktober 1832*. Tielt, 1981.
- VRIES, J. DE ET AL.**, *Het verhaal van een taal*. Amsterdam, 1993 [2003, zesde druk].
- WAL, M. VAN DER**, *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht, 1992 [2004, vierde druk].
- WAL, M. VAN DER**, *Onvoltooid verleden tijd. Wite vlekken in de taalgeschiedenis*. Amsterdam, 2006.
- WILLEMYNS, R.**, 'Willem en Willems: twee vaders van de Vlaamse beweging?' *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 117, 2007, 1, 5–15.
- WILLEMYNS, R. & W. DANIËLS**, *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Antwerpen, 2003.
- WILLEMYNS, R. & J. DE GROOF**, 'Is de taalpolitiek van Willem I werkelijk mislukt?' S. Daalder e.a. (red.). *Taal in verandering: Festschrift Van Leuvensteijn*. Amsterdam, 2004, 185–191.
- WILS, L.**, De taalpolitiek van Willem I. *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 92, 1977, 81–87.
- WILS, L.**, De taalpolitiek van Willem I. *Wetenschappelijke Tijdingen* 44, 1985, 193–201.
- WITTE, E.**, *De constructie van België 1828–1847*. Leuven, 2006.
- WITTE, E. ET AL.**, *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*. Antwerpen, 2005.

Johann Gottwerth Müller als vertaler van de werken van Wolff en Deken

Inleiding

De Duitse literator Johann Gottwerth Müller uit Itzehoe aan de Deense grens (1743–1828) verdient in het onderzoek naar het cultuurtransfer tussen Nederlandstalige en Duitstalige gebieden bijzondere aandacht. Müller vertaalde uit het Nederlands, met name uit de werken van Betje Wolff en Aagje Deken, heel bewust in een tijd, toen de Nederlandse letteren als minderwaardig beschouwd werden. In dit artikel zullen een aantal vertaalstrategieën¹ van Müller nader geanalyseerd worden om een preciezer beeld te geven van de keuzes van deze bemiddelaar. Daarbij staat de verhouding tussen tekstuele en extratekstuele vertaalnormen zoals die door Gideon Toury is geformuleerd,² centraal: Müllers vertalingen zullen bekeken worden in het licht van zijn eigen uitspraken over het vertalen aan de ene kant en de Duitse vertaaltheoretische opvattingen toentertijd aan de andere kant.

Müllers vertaalwerk omvat de drie grote brievenromans *Sara Burgerhart* (1782), *Willem Leevend* (1784–85) en *Cornelia Wildschut* (1793–96). *Sara Burgerhart* verscheen in 1796 als *Sara Reinert, eine Geschichte in Briefen, dem schönen Geschlechte gewidmet* bij de uitgever Nicolai uit Berlijn. De vertaling was populair en beleefde in 1806 zelfs een herdruk. In 1798 volgden op verzoek van de uitgever Oehmigke de eerste twee delen van *Wilhelm Leevend, eine moralische Geschichte aus der wirklichen Welt zur Beförderung der Menschenkunde* (Berlijn 1798–1800), en daarna al gauw het eerste deel van *Klärchen Wildschütt, oder die Folgen der Erziehung* (Berlijn 1800). Verdere delen werden nooit gepubliceerd, beide vertalingen liet Müller zijn hele leven onvoltooid. Er bestaat weliswaar een volledige Duitse editie van *Wilhelm Leevend* in zes delen, die in 1821 door Herold in Hamburg is uitgegeven. Deze editie blijkt echter niet door Müller zelf gecompleteerd te zijn. In tegenstelling tot de andere vertalingen ontbreken de vier aanvullende banden van *Wilhelm Leevend* in de omvangrijke en goed gedocumenteerde bibliotheek van Müller, zoals Schröder heeft vastgesteld.³

De periode waarin Müller uit Wolff en Dekens brievenromans vertaalde, omvatte slechts enkele jaren. Waarom hij omtrent 1800 plotseling ophield uit het Nederlands te vertalen, is niet bekend. Vast staat dat Müllers eigen literaire productie al voor het verschijnen van zijn vertalingen opmerkelijk was gestag-

neerd, wat waarschijnlijk mede te wijten was aan zijn slechte gezondheidstoestand in die periode, waarvan hij nooit meer herstelde. Niet alleen het vertaalwerk, maar ook het overige dichtelijke werk van Müller kwam na 1800 vrijwel tot stilstand.

Müller was dus, behalve vertaler, ook uitgever en dichter, ook al geldt Müller in de Duitse literatuurgeschiedschrijving maar als tweederang auteur. Een reeks komische romans, naar de mening van de auteur de eerste in de Duitse taal, vloeide uit de pen van deze vertegenwoordiger van de Duitse *Spätaufklärung*. Vooral zijn roman *Siegfried von Lindenberg* (1779) over de in zijn ogen verkeerde opvoedingsidealen van de adel bereikte in Duitsland een ongekeerde populariteit. Deze roman, maar ook zes andere, werd snel na het verschijnen van het origineel naar het Nederlands vertaald en door een kring van anti-sentimentele recensenten positief ontvangen vanwege de realistische karakters.⁴ Müllers doel was het alledaagse figuren in alledaagse situaties te schetsen en aan de hand van een voor de verlichting typische natuurlijke moraal te laten ontwikkelen. Hierin liggen ook de parallellen met Betje Wolff en Aagje Deken, de auteurs die Müller voor zijn eigen vertalingen koos.

Eerherstel van de Nederlandse letteren in Duitsland

Bestudeert men Müllers voor- en naredes bij de Duitse versies van de brievenromans, dan tekent zich een interessante ontwikkeling af op het niveau van de extratekstuele normen, die ook gestaafd kan worden aan de hand van de vertalingen zelf. In de proloog van *Sara Reinert* formuleert hij zijn bedoeling: hij wou rechtdoen aan 'meinen lieben Holländern', wier letteren in Duitsland zo geminacht werden.⁵ Zijn vertaling van Wolff en Dekens roman moest bewijzen dat die minachting onterecht is. Ten slotte gaf het feit dat in Nederland zelfs vrouwen zulke uitstekende boeken schreven, aanleiding om in het literaire talent van het land te geloven.⁶ Het nagestreefde eerherstel van de Nederlandse letteren in Duitsland dacht Müller het beste te bereiken door als vertaler zo opvallend mogelijk – al betekent dit niet bescheiden – op te treden.

Ich hätte mit leichter Mühe beides, den moralischen und ästhetischen Werth dieses Buches erhöhen können: dann aber würde ich am Plane desselben und an mancher Charakterzeichnung haben ändern müssen; und das vertrug sich nicht mit der Absicht, meinen Landesleuten zu zeigen, wie weit die Holländer in der romantischen Dichtkunst gekommen sind.

Hoe dan ook moesten enkele elementen aan de doeltaal worden aangepast:

[...] Ich habe ein paar mal, in Stellen wo der Holländische Konversationsston zu sehr von dem deutschen absticht, unsere Leute sich so ausdrücken lassen, wie sie selbst sich in unserer Sprache ausdrücken würden, denn zu große Treue eines Uebersetzers ist zuweilen Untreue.⁷

Op die manier zou het oordeel van de Duitse critici niet vervalst kunnen worden, omdat zij net een origineel werk in handen zouden hebben.⁸

Ging het Müller naar eigen zeggen met *Sara Reinert* nog om een precieze weergave van de originele tekst, dan noemt hij zijn *Wilhelm Leevend* en *Klärchen Wildschütt* 'vrije bewerkingen'. Hij staat zichzelf expliciet meer vrijheden toe in zijn omgang met de teksten, zoals de voorrede bij de *Wilhelm Leevend* toont:

Da ich hier nicht, wie bei der *Sara*, die Absicht haben konnte, meinem Vaterlande genau zu zeigen, wie weit es die Holländer in der schweren romantischen Dichtkunst gebracht haben: so erlaube ich mir hier weit größere Freiheiten. Ich lasse ganze Briefe weg, die mir überflüssig scheinen; setze andere hinzu, die wirklich fehlen; [...] und übersetze zwar immer dem Sinne, aber nicht immer dem Buchstaben gemäß.⁹

Uiteraard zijn deze uitspraken uit de prologen niet meer dan intentieverklaringen, die getoetst moeten worden aan het eigenlijke vertaalwerk. Zo ontstaat een wat complexer beeld. Voor wat betreft de vertaling van *Sara Burgerhart* is de schaarse secundaire literatuur het erover eens dat de Duitser erin slaagt het karakter van de roman volledig weer te geven, ook wat het gevarieerde taalgebruik van de personages betreft.¹⁰ Enkel de sprekende namen van de personages heeft Müller aan zijn Duits publiek aangepast. Volgens hem gaf dat publiek er de voorkeur aan de figuren aan de hand van hun handelingen te herkennen.¹¹ Hiermee geeft Müller een norm aan die hem ertoe bracht sterker van het origineel af te wijken dan zijn intentie was. Zijn doel daarbij was de acceptatie van het werk in Duitsland te bevorderen.

De didactiek van de vertaling

In het ontstaansproces van *Sara Reinert* waren voor Müller op esthetisch niveau kennelijk andere normen werkzaam dan op het gebied van de didactiek. Müller kon niet anders dan de morele boodschap van Wolff en Dekens roman wat bijschaven; niet alleen via extratekstuele opmerkingen zoals de rechtstreeks in zijn eigen 'narede van de vertaler' geuite kritiek op de personages Blankaard en Spilgoed (deze zouden als 'wirklich edle' personen geen koppelaars mogen zijn¹²), maar ook – en dit is veel interessanter – via wijzigingen binnen de vertaalde tekst. Deze veranderingen zijn te vinden in de narede van de roman – let op, niet de narede van de vertaler –, in principe een letterlijke vertaling van de door Wolff en Deken opgestelde narede. In de oorspronkelijke epiloog van het Nederlandse schrijversduo worden de lotgevallen van de figuren na afloop van de romanhandeling beknopt samengevat. Terwijl de beschrijvingen van alle bijfiguren door Müller getrouw vertaald zijn, breidt hij juist het gedeelte over het hoofdpersonage Sara Reinert, de morele identificatiefiguur voor het leespubliek, aanzienlijk uit. Waar Wolff en Deken één zin wijden aan het gelukkige en zedelijke leven van hun heldin, verleent Müller zijn samenvatting duidelijk een meer ideologische strekking: hij beklemtoont met krachtige woorden de ondergeschikte positie van de vrouw ten opzichte van de man in het huwelijk.

Sara Reinert, vermälte Edeling, glaubt die unwidersprechliche Wahrheit noch heute, daß die vorzügliche Bestimmung des Weibes als Gattin, keine andere sey, als ihren Mann glücklich zu machen, und das jede Frau, welche diese ihre Erste Pflicht aus den Augen setzt, was für Eigenschaften sie auch sonst haben möge, ein unwürdiges Geschöpf, – und wenn sie sich vollends darauf legt ihrem Manne das Leben zu verbittern, ein Scheusal sey, welches schlechterdings die allgemeine Verachtung eines jeden würdigen Menschen verdiene.¹³

Hieraan voegt Müller nog een lange voetnoot toe, waarin hij de lezer direct aanspreekt en een eventuele aparte publicatie aankondigt over het belangrijke onderwerp van een geslaagde rolverdeling in een huwelijk.¹⁴ Een impliciete boodschap die in het Nederlandse origineel tot de uitspraken van de voorbeeldige weduwe Spilgoed beperkt is, wordt door Müller in de epiloog geëxpliciteerd. Dit heeft grote gevolgen voor de lezer: de pragmatische functie van een epiloog is uiteraard een andere dan die van een brief binnen een brievenroman.

Terwijl Müller Wolff en Dekens talent om vermaak en moraal te combineren uitdrukkelijk looft, kiest hij als vertaler voor een explicietere vorm van didactiek. Dit past bij zijn eigen poëtische ontwikkeling, zoals die door Schönert (1978) en Dohnke (1986) is beschreven: kon Müllers vroege werk beschouwd worden als een pragmatische vorm van dichtkunst, die de lezer zelf zijn eigen conclusies liet trekken via de identificatie met realistische figuren en situaties, dan tekende zich vanaf de *Siegfried von Lindenberg* van 1779 een steeds meer intentionele, didactische strekking in het oeuvre van Müller af.¹⁵

Respect voor de oorsprongstaal

Aangezien Müller expliciet verschillende eisen stelde aan zijn eerste en de twee daarop volgende vertalingen – met de *Sara Burgerhart* trachtte hij een eerherstel van de Nederlandse letteren te bereiken, voor de twee andere brievenromans gold de kwaliteit van de Nederlandse roman als reeds bewezen – moet nu de vraag gesteld worden welke intenties Müller had met het vertalen van zijn onvoltooide bewerkingen van *Willem Leevend* en *Cornelia Wildschut*. Zijn vertaalstrategie, voor zover die uit zijn extratekstuele aantekeningen blijkt, is nu minder op equivalentie en meer op de dichterlijke vrijheden van de vertaler gericht. Bekijkt men de tekstuele gegevens, dan springt als eerste in het oog dat Müller zowel in *Wilhelm Leevend* als in *Klärchen Wildschütt* tal van voetnoten heeft aangebracht, die op de eerste plaats moeten fungeren als uitleg bij de vertaaloplossingen die de Duitser heeft gekozen. Zo wordt, om een voorbeeld te noemen, de term ‘academiebuffels’ in *Willem Leevend* vertaald met ‘ungezogene Studenten’; in de voetnoot vermeldt Müller het Nederlandse begrip en legt uit wat ermee bedoeld wordt: ‘So nennt man also in Holland den Musensohn, der seine Ehre in der Melodie der Bengelschaft sucht’.¹⁶

Deze soort moeilijk te vertalen woorden of zegswijzen gaf hem ook vaak aanleiding om voor te stellen het woord in de Duitse taal in te voeren.¹⁷ Een

andere functie van de voetnoten is die van een fonetische toelichting, vooral over de gebruikte namen. Müller vond het belangrijk dat de Duitse lezer dezelfde kennis over uitspraak en betekenis van de namen zou hebben als de lezer van de originele tekst. Hoewel de lopende tekst in beide vertalingen in stijl en woordkeuze lijkt op *Sara Reinert*, is de vertaler formeel door de verklarende voetnoten nadrukkelijker aanwezig dan in zijn eerste vertaling, die zich – dat versterkt de indruk – op het titelblad presenteerde als een originele roman ‘vom Verfasser des Siegfried von Lindenberg’. Pas uit de narede van de vertaler bij het vierde deel van het boek kon de lezer afleiden dat het om een vertaalde tekst ging. De vrijheden die Müller voor de beide latere vertalingen in het inkorten of weglaten van brieven in zijn voor- en naredes zelf aankondigde, zijn daarentegen marginaal: hier en daar wordt een brief wat ingekort of de volgorde veranderd; het karakter van de romans verandert hierdoor niet.

Vertaaltheoretisch neemt Müller een middenpositie in tussen de beide in de achttiende eeuw in Duitsland concurrerende verlichte opvattingen van Johann Christoph Gottsched (1700–1766) en Johann Jacob Breitinger (1701–1776). Beide theorieën waren gebaseerd op een rationalistische taalopvatting, die de principiële vertaalbaarheid van elke tekst postuleert. Gottsched pleitte voor een aanpassing van de originele tekst aan de literatuur en taal (en bij klassieke teksten ook de tijd) van het ontvangende land. Doel van zo’n assimilatieve vertaalstrategie was de kwalitatieve nivellering van vertaalde en originele teksten. Breitinger brak een lans voor een ten opzichte van de doeltaal en -cultuur vervreemdende vertaalprocedure, die de Duitse taal op den duur zou verrijken met talrijke nieuwe woordscheppingen, berustend op de oorspronkelijke talen van de vertaalde werken. Terwijl taalzuiverheid van het Duits voor Gottsched een vereiste was, telde voor Breitinger vooral de adequate weergave van de specifieke woordkeuze van de oorsprongstaal en -cultuur, zelfs met betrekking tot idiotismen, om het karakter van het origineel goed over te brengen.¹⁸ Müller tendert in zijn poëtische uitspraken en zijn vertaling van *Sara Burgerhart* naar Gottscheds opvatting¹⁹ – argumenten hiervoor zijn de beoogde leesbaarheid van *Sara Reinert* als originele tekst en zijn uitspraak over het getrouwe vertalen, dat soms juist aanpassingen vereist. Een wat gedifferentieerder beeld ontstaat wanneer men Müllers vertalingen van *Willem Leevend* en *Cornelia Wildschut* bekijkt. Zijn talrijke vertaaltechnische opmerkingen in de vorm van voetnoten, vaak gecombineerd met aansporingen om een bepaald Nederlands woord in de Duitse woordenschat over te nemen, duiden op sympathieën voor een lectuur die een vertaalde tekst duidelijker in zijn oorspronkelijke taal en cultuur inbedt, al dan niet via de verklarende bemiddeling van een wereldwijze vertaler. In al zijn vertalingen doet Müller bovendien moeite om het niet altijd taalzuivere register van de figuren naar het Duits over te brengen, wat opnieuw een op Breitinger gebaseerde methode is.

De vertaalde tekst als platform voor eigen beschouwingen

Inhoudelijk wijzigt Müller zowel in *Wilhelm Leevend* als in *Klärchen Wildschütt* het een en ander. Weliswaar gebeurt dat vaker dan in *Sara Reinert*, maar toch is het niet zo ingrijpend dat de door Müller zelf gekozen term ‘freie Bearbeitung’ nodig lijkt te zijn.²⁰ Thematisch kunnen grofweg twee onderwerpen genoemd worden, die Müller herhaaldelijk aanvulde of veranderde, met name de rol van de vrouw en godsdienstige vraagstukken.

In de *Willem Leevend* stelt het personage Chrisje Helder de vraag: ‘Zou het waar zyn, Coosje, dat de Mannen *bestendiger Vrienden*, maar de Vrouwen *standvastiger Minnaressen* zyn?’²¹ Müller vertaalt deze vraag letterlijk en plaatst er een voetnoot bij, waarin hij beweert:

Das letztere hat, meines Wissens, noch nie ein Menschenkenner behauptet. Wahrer scheint es zu seyn, daß das schöne Geschlecht die Liebe zum Spielball macht; und das widerlegt denn auch sofort die ihm kaum erst nachgerühmte Standhaftigkeit.²²

De rol van de vrouw in de samenleving is een onderwerp dat door Wolff en Deken niet altijd tot Müllers tevredenheid wordt behandeld. Dat blijkt zowel uit Müllers wijziging in *Sara Reinert* als uit dit voorbeeld uit *Wilhelm Leevend*. Nochtans laat Müller zich in zijn privé-correspondentie kennen als een betrekkelijk geëmancipeerde vader van dochters.²³

Een ander thema dat in *Willem Leevend* aan bod komt en dat Müller met zijn eigen gedachten aanvult, is de problematiek van de sociale achtergrond van de meeste predikanten toentertijd. Müller volgde het debat in Nederland aandachtig. Dat blijkt uit het feit dat hij in de inleiding van de *Wilhelm Leevend* het probleem al aanstipt en zelfs verwijst naar een theoretisch Nederlandstalig opstel over dit onderwerp.²⁴ Veel explicieter dan in de originele tekst noemt Müller de qua opvoeding en verstand ongeschikte jonge mannen uit de ‘lagere sociale standen’²⁵ als bron van de problemen van de predikantenstand. Terwijl Wolff en Deken drie alinea’s wijden aan de kritiek op de samenstelling van de clerus, heeft Müller vier pagina’s nodig om zijn voorbehoud te formuleren. Aandacht krijgt hierbij in het bijzonder de veronderstelling dat jonge mannen uit lagere sociale klassen uit pure luiheid het predikantenberoep zouden verkiezen, alleen om het zware lichamelijke werk dat ze eigenlijk zouden moeten verrichten, te ontvluchten. Financiële en statusoverwegingen zouden bij die groep ook een grotere rol spelen dan voor het aanzien van het predikantendom goed is; een toestand die Müller ook in zijn privé-correspondentie aanklaagt.²⁶

Een gereflecteerde vertaler

In verband met godsdienst brengt Müller nog een onderwerp ter sprake, dat in de Nederlandse tekst nergens behandeld wordt: de bijbelexegese en de rol van bijbelvertalingen hierbij. De dichter thematiseert dit op het punt waar in het origineel gesproken wordt over een ‘onbevooroordeelde’ keuze²⁷ voor een chris-

telijke kerk, die door het hoofdpersonage Willem Leevend gemaakt zou kunnen worden. Voor Wolff en Deken is die onbevooroordeelde keuze een eerder politiek getint begrip dat verband houdt met tolerantie en met de mogelijkheid om op basis van eigen overwegingen te kiezen welk geloof men aanhangt. Voor Müller gaat het op de eerste plaats om de methode waarmee de vrije keuze kan worden bereikt en niet om de politieke omstandigheden:

Ich wünschte demnach, daß Ihr Herr Sohn [...] so unabhängig von Vorurteilen als nur immer möglich ist, die christliche Religion an der Quelle untersuchte, das heißt: die Lehre Jesu unmittelbar im neuen Testamente studierte, wozu ihm seine Kenntniß der griechischen Sprache nützlich sein wird, – denn wie mich der gelehrte und würdige *Veldenaar* oft versichert, so ist es mit allen Uebersetzungen dieses Buches in allen Sprachen nur sehr mittelmäßig bestellt, weil, sagt er, die besten uns nur Worte für Worte geben, und fast jeder Übersetzer hie und da die Begriffe seines Lehrgebäudes in seine Uebersetzung trug.²⁸

Hier is, behalve het personage Suzanna Helder, ook een tamelijk zelfbewuste vertaler aan het woord.

Besluit

Oprecht enthousiasme voor de schrijfstijl van Betje Wolff en Aagje Deken zette de Duitse *Spätaufklärer* Johann Gottwerth Müller aan tot het maken van een vertaling van hun succesroman *Sara Burgerhart*. Het doel van Müllers vertaling is assimilatie: de brievenroman moet als origineel Duits werk uit zijn eigen pen gelezen kunnen worden. Het valt op dat de didactische functie van de tekst in de vertaalde versie explicieter naar voren komt, wat in ieder geval begrepen kan worden als concessie aan Müllers persoonlijke opvattingen over de morele waarde van literatuur, en misschien ook als concessie aan de normen van de Duitse doelcultuur.

Hoewel de periode waarin Müller uit het Nederlands vertaalde maar zeer kort was, onderging zijn vertaalstijl in de loop van die tijd belangrijke veranderingen: in de nooit gecompleteerde vertalingen van *Willem Leevend* en *Cornelia Wildschut* blijkt de vertaler zijn rol binnen het cultuurtransfer anders in te vullen. Müller herschept niet, maar geeft de lezer uitleg en reflecteert over de gekozen vertaaloplossingen. In mijn betoog heb ik proberen aan te tonen hoe deze verschillende invalshoeken binnen de historische Duitse vertaaltheorie geplaatst kunnen worden. Hoewel Müller een individuele stempel op al zijn vertalingen drukte door de teksten met betrekking tot bepaalde onderwerpen inhoudelijk te wijzigen, is duidelijk te zien dat hij met zijn vertalingen van de werken van Wolff en Deken is geëvolueerd naar een vertaler die heel bewust een middenpositie inneemt tussen auteur en lezer, oorsprongstaal en doeltaal, en die daarbij een puur assimilatief procedé afkeurt.

- 1 Vertaalstrategie wordt hier – in overeenstemming met het lemma in *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* – zeer breed gedefinieerd als de keuze van een vertaler voor bepaalde teksten als object van vertaling en het ontwikkelen van een methode voor het vertalen. Het bepalen van die vertaalstrategie is onderhevig aan een samenspel van verschillende (sociale, vertaaltheoretische...) normen.
- 2 Toury definieert tekstuele normen als: ‘the translated texts themselves, for all kinds of norms, as well as analytical inventories of translations (i.e., ‘virtual’ texts), for various preliminary norms’ en extratekstuele normen als: ‘semi-theoretical or critical formulations, such as prescriptive “theories” of translation, statements made by translators, editors, publishers, and other persons involved in or connected with the activity, critical appraisals of individual translations, or the activity of a translator or “school” of translators, and so forth.’ Toury, *Descriptive Translation Studies*, 65.
- 3 Schröder, *Johann Gottwerth Müller*, 41.
- 4 Buijnsters, ‘Literaturgeschichtliche Gleichung mit zwei Unbekannten’ 86.
- 5 Müller in: Wolff en Deken, *Sara Reinert*, 436.
- 6 Ibidem, 444.
- 7 Ibidem, 431–432.
- 8 Ibidem, 432.
- 9 Ibidem, 436.
- 10 Müller in: Wolff en Deken, *Wilhelm Leevend*, deel I, xi–xii.
- 11 Buijnsters, ‘Literaturgeschichtliche Gleichung mit zwei Unbekannten’ en Noordoek ‘Een Duitse vertaling van Sara Burgerhart uit het jaar 1796’.
- 12 Müller in: Wolff en Deken, *Sara Reinert*, 432.
- 13 Ibidem, 439.
- 14 Ibidem, 410–411.
- 15 Ibidem, 412.
- 16 Dohnke, ‘Aufklärung über einen Aufklärer’, 193.
- 17 Müller in: Wolff en Deken, *Wilhelm Leevend*, deel I, 231. Een vergelijkbaar voorbeeld is te vinden in Wolff en Deken, *Klärchen Wildschütt*, 241. Opvallend is verder dat Müller weliswaar bepaalde Nederlandse begrippen verklaart, maar tegelijkertijd van zijn lezer een uitgebreide kennis verwacht van de politieke en religieuze situatie in de Lage Landen. Vooral zeer landspecifieke godsdienstige vraagstukken, zoals die in *Willem Leevend* en *Cornelia Wildschut* bediscussieerd worden, neemt Müller zonder enige uitleg over.
- 18 Zie hiervoor bijvoorbeeld Müller in: Wolff en Deken, *Wilhelm Leevend*, deel I, 231 en deel II, 12.
- 19 Senger, *Deutsche Übersetzungstheorie*, 65–66.
- 20 Dit geldt vooral op het gebied van de vreemde taal, minder op dat van de cultuur. In dat laatste domein wijzigt Müller nauwelijks iets.
- 21 Het valt buiten het bestek van dit artikel om alle plaatsen te noemen waar Müller de inhoud aanpast; hier niet behandelde onderwerpen zijn bijvoorbeeld de veranderingen in de achttiende brief van *Klärchen Wildschütt* betreffende de dichterlijke ambities van Anna Hofland.
- 22 Wolff en Deken, *Willem Leevend*, 106.
- 23 Müller in Wolff en Deken, *Wilhelm Leevend*, deel II, 349.
- 24 Priewe, ‘Das schlechte Gewissen der Gesellschaft’, 38.
- 25 Müller in: Wolff en Deken, *Wilhelm Leevend*, deel I, xiv–xvi.
- 26 Ibidem, 77.
- 27 Priewe, ‘Das schlechte Gewissen der Gesellschaft’, 38.

28 Müller in: Wolff en Dekens, *Wilhelm Leevend*, deel I, 62.

PRIMAIRE LITERATUUR

- WOLFF, B. & A. DEKEN**, *Historie van mejufrouw Sara Burgerhart*. Den Haag, 1782.
- WOLFF, B. & A. DEKEN**, *Historie van den heer Willem Leevend I-viii*. Den Haag, 1784–85.
- WOLFF, B. & A. DEKEN**, *Historie van mejufrouw Cornelia Wildschut I-vi*. Den Haag, 1793–96.
- WOLFF, B. & A. DEKEN**, *Sara Reinert, eine Geschichte in Briefen, dem schönen Geschlechte gewidmet I-iv*. Vom Verfasser des Siegfried von Lindenberg übersetzt. Berlin en Stettin, 1796.
- WOLFF, B. & A. DEKEN**, *Wilhelm Leevend, eine moralische Geschichte aus der wirklichen Welt zur Beförderung der Menschenkunde I-ii*. Frei bearbeitet vom Verfasser des Siegfried von Lindenberg. Berlin, 1798–1800.
- WOLFF, B. & A. DEKEN**, *Klärchen Wildschütt, oder die Folgen der Erziehung I*. Frey verdeutscht von Johann Gottwerth Müller. Berlin, 1800.

SECUNDAIRE LITERATUUR

- BRETH, U.**, 'Komische Geschichten – Komik der Geschichte. Johann Gottwerth Müller: Ein Forschungsbericht'. A. Ritter, J. G. Müller von Itzehoe und die deutsche Spätaufklärung. *Studien zur Literatur und Gesellschaft des 18. Jahrhunderts*. Heide, 1978, 257–279.
- BUIJNSTERS, P.J.**, 'Literaturgeschichtliche Gleichung mit zwei Unbekannten. Johann Gottwerth Müller und der holländische Roman der Aufklärung'. A. Ritter, *Freier Schriftsteller in der europäischen Aufklärung. Johann Gottwerth Müller von Itzehoe*. Heide, 1986, 81–90.
- DAMMANN, G.**, 'Die Entstehung des Romans aus der Moralischen Wochenschrift. Über Johann Gottwerth Müllers „Komische Romane“'. A. Ritter, *Freier Schriftsteller in der europäischen Aufklärung. Johann Gottwerth Müller von Itzehoe*. Heide, 1986, 135–158.
- DOHNKE, K.**, 'Aufklärung über einen Aufklärer. Neue Forschungen zu J. G. Müller (Itzehoe)'. A. Ritter, *Freier Schriftsteller in der europäischen Aufklärung. Johann Gottwerth Müller von Itzehoe*. Heide, 1986, 183–204.
- HERMANS, T.**, 'Norms and the determination of translation: a theoretical framework'. A. Roman, *Translation, Power, Subversion. Topics in Translation*. Clevedon, 1996, 25–51.
- HERMANS, T.**, 'Translation and normativity'. Ch. Schaffner, *Translation and Norms. Current Issues in Language and Society*. Clevedon, 1999, 50–71.
- FUCHS, G.**, *Studien zur Übersetzungstheorie und -praxis des Gottsched-Kreises. Versuch einer Wesensbestimmung des nachbarocken Klassizismus*. Freiburg, 1935.
- KIESEL, H.**, 'Gesellschaftskritik und gesellschaftspolitische Vorstellungen in Johann Gottwerth Müllers „Komischen Romanen“'. A. Ritter, J. G. Müller von Itzehoe und die deutsche Spätaufklärung. *Studien zur Literatur und Gesellschaft des 18. Jahrhunderts*. Heide, 1978, 167–183.
- KIMPEL, D.**, 'Johann Gottwerth Müller von Itzehoe und die literarische Tradition der europäischen Aufklärung'. A. Ritter, J. G. Müller von Itzehoe und die deutsche Spätaufklärung. *Studien zur Literatur und Gesellschaft des 18. Jahrhunderts*. Heide, 1978, 81–98.
- KOLLER, W.**, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 6. Auflage. Wiebelsheim, 2001.
- LOHMEIER, D.**, 'Der Erfolgsautor im Lumpennest. Johann Gottwerth Müller im literari-

- schen Leben Schleswig-Holsteins um 1800'. A. Ritter, J. G. Müller von Itzehoe und die deutsche Spätaufklärung. Studien zur Literatur und Gesellschaft des 18. Jahrhunderts. Heide, 1978, 64–80.
- NOORDHOEK, W.J.**, 'Een Duitse vertaling van Sara Burgerhart uit het jaar 1796'. *Levende Talen* 169, 1963, 130–137.
- PRESAS, M.**, 'Problembestimmung und Problemlösung als Komponenten der Übersetzungskompetenz'. E. Fleischmann et al., *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen, 1997, 587–592.
- PRIEWE, F.**, 'Das schlechte Gewissen der Gesellschaft – Johann Gottwerth Müller (1743–1828)'. A. Ritter, J. G. Müller von Itzehoe und die deutsche Spätaufklärung. Studien zur Literatur und Gesellschaft des 18. Jahrhunderts. Heide, 1978, 13–50.
- RITTER, A.**, 'Bücher zum Bürger. Die Itzehoer Lesegesellschaft und ihr aufklärerischer Organisator J. G. Müller'. A. Ritter, *Freier Schriftsteller in der europäischen Aufklärung. Johann Gottwerth Müller von Itzehoe*. Heide, 1986, 9–32.
- SCHRÖDER, H.**, *Johann Gottwerth Müller, Verfasser des Siegfried von Lindenberg, nach seinem Leben und seinen Werken dargestellt*. Itzehoe en Hamburg, 1843.
- SCHÖNERT, J.**, 'Zur Trivialisierung des Erzählens in der Spätaufklärung. J. G. Müllers Romankonzept und sein Selbstverständnis als Schriftsteller'. A. Ritter, J. G. Müller von Itzehoe und die deutsche Spätaufklärung. Studien zur Literatur und Gesellschaft des 18. Jahrhunderts. Heide, 1978, 99–118.
- SENGER, A.**, *Deutsche Übersetzungstheorie im 18. Jahrhundert (1734–1746)*. Bonn, 1971.
- TOURY, G.**, *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam, 1995.
- VENUTI, L.**, 'Strategies of translation'. M. Baker, *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, 1998, 240–244

Partikels als leerprobleem in het Nederlands als tweede taal

Inleiding

Onder partikels verstaat de taalkunde tegenwoordig een heterogene, moeilijk af te bakenen groep van woorden en woordcombinaties die gemeen hebben dat hun bijdrage aan de betekenis van de uiting waarin ze voorkomen niet zozeer semantisch is, als wel pragmatisch. Laten we dit verduidelijken met een voorbeeld:¹

(1) Weet u soms hoe laat het is?

Het partikel *soms* (zonder accent,² anders is het een gewoon bijwoord en betekent het 'op een zeker moment' – de zin is dan heel raar) draagt in dit voorbeeld niets bij aan de (propositionele, waarheidsfunctionele) betekenis van deze uiting. Wat het woordje wel doet, is de 'toon' van de uiting veranderen: de variant met het partikel is beleefder, vriendelijker, minder dwingend dan de variant zonder.

Hoe een partikel die 'toon' van een uiting verandert hangt onder meer af van de manier waarop het uitgesproken wordt. In geschreven teksten kunnen partikels daardoor voor verwarring zorgen. Een kras voorbeeldje stond op 6 december 2007 op de voorpagina van het Leids Universitair Weekblad *Mare*:

(2a) Bang voor aftakeling? Oude mensen zijn wel gelukkig.

Zonder het bijbehorende artikel wisten we niet hoe we deze zin moesten interpreteren. Twee min of meer voor de hand liggende interpretaties corresponderen met twee verschillende intonatiepatronen (de geaccentueerde lettergreep geven we hier en in het vervolg aan met **HOOFDLETTERS**):³

(2b) Bang voor aftakeling? Oude **M**ensen zijn wel **g**elukkig.
'Oude mensen zijn redelijk gelukkig.'

(2c) Bang voor aftakeling? Oude **M**ensen zijn **w**el gelukkig.
'Oude mensen zijn gelukkig, in tegenstelling tot wat men algemeen aanneemt.'

Op grond van syntactische, semantische en intonationale eigenschappen worden in de literatuur ten minste drie soorten partikels onderscheiden (Van der Wouden 2002, 2006).

- Tekstpartikels (of discourse markers, zie bijvoorbeeld Schiffrin 1987) zoals *hoor* en *hè* en *kortom* en *daarentegen* bevinden zich doorgaans buiten de feitelijke zin, ze hebben dikwijls een eigen intonatiecontour, en ze hebben betrekking op de organisatie van het gesprek of de tekst. De mededeling of constatering *stikstof is een gas* is op zich neutraal, maar door toevoeging van het finale partikel *hè* wordt die gepresenteerd als een mededeling die bevestigd moet worden; *kortom* maakt er daarentegen een samenvatting van:

(3a) Stikstof is een gas *hè*?

(3b) Stikstof is, kortom, een gas.

- Focuspartikels zoals *ook* en *alleen* en *zelfs* horen bij een specifiek zinsdeel en benadrukken dat (Hoeksema & Zwarts 1981, König 1981). Als we aan de neutrale mededeling *stikstof is een gas* het partikel *alleen* toevoegen dan suggereren we daarmee dat andere stoffen geen gas zijn (4a), terwijl we met *ook* (4b) juist benadrukken dat stikstof niet het enige gas is:

(4a) Alleen **STIK**stof is een gas.

(4b) Ook **STIK**stof is een gas.

- Modale partikels (ook wel bekend als schakeringspartikels) zoals *'ns* en *maar* en *zeker* staan middenin de zin (tussen de twee werkwoordelijke polen in de zin van de ANS) waar ze 'betrekking hebben op de gehele zinsinhoud en deze op subtiele wijze schakeren' (Haeseryn et al. 1997, 457). Als we niet zeker weten of stikstof een gas is kunnen we onze onzekerheid uitdrukken met het modale partikel *zeker* (5a). Modale partikels krijgen in het algemeen geen accent (Elffers 1997); geven we *zeker* in (5a) accent zoals in (5b), dan drukken we juist grote stelligheid uit – we hebben dan te maken met het bijwoord *zeker*.

(5a) Stikstof is zeker een **GAS**?

(5b) Stikstof is **ZEKER** een gas.

Het zal duidelijk zijn dat de categorie 'partikels' een flinke overlap vertoont met klassieke woordsoorten als 'bijwoord' en 'tussenwerpsel'. Maar de verschillende partikels vertonen, ondanks de vele verschillen, toch ook zoveel overeenkomsten dat het vruchtbaar is ze (ook) in hun onderlinge samenhang te onderzoeken (Foolen 1993).

In zijn bijdrage aan het negende colloquium van docenten in de nederlandse taal aan buitenlandse universiteiten heeft Ad Foolen al in de jaren tachtig

aandacht gevraagd voor modale partikels in het NT2-onderwijs (Foolen 1986). Volgens Foolen leefde onder docenten het gevoel dat de Nederlandse partikels moeilijk zijn voor buitenlanders en, gezien hun belang voor de communicatie, meer aandacht behoeven in het onderwijs (vergelijk ook Beheydt 2004). In dit artikel doen we verslag van empirisch onderzoek naar de moeilijkheden die NT2-studenten in de praktijk ondervinden bij de perceptie van modale partikels.

In de volgende paragrafen keren we allereerst terug naar het artikel van Foolen, geven we vervolgens een zeer beknopte samenvatting van de vooruitgang in het onderzoek naar partikels in het Nederlands en een zo mogelijk nog beknopter overzicht van de plaats van partikels in modern lesmateriaal NT2 (dit is niet de plaats voor een overzicht van alle ontwikkelingen daarin). Daarna schetsen we de achtergrond en de opzet van ons onderzoek en geven we de belangrijkste resultaten. Ten slotte trekken we conclusies over onze bevindingen en bespreken we enige consequenties voor het onderwijs.

1. Foolen 1986

Foolen (1986) zet de partikels op de agenda als leerprobleem in het onderwijs Nederlands als tweede taal (vergelijk ook Hulshof 1987). Volgens Foolen keert één klacht steeds terug in de literatuur over partikels, namelijk dat de betekenis ervan 'rijk geschakeerd en bijzonder moeilijk te omschrijven' is (Geerts et al. 1984 aangehaald door Foolen, 42). Foolen constateert dat de theorie van de NT2-verwerving nog niet zo ver gevorderd is dat die voorspellingen doet van het type: modale partikels zijn problematisch voor de taaldescriptie, dus ze zullen ook wel problematisch zijn voor NT2. Hij noemt echter een aantal factoren waarvan hij vermoedt dat ze het leren van modale partikels zouden kunnen bemoeilijken:

- Syntactische polyfunctionaliteit en semantische vaagheid: een woordje als *maar* kan niet alleen gebruikt worden als modaal partikel (*geef maar hier*), maar ook als voegwoord (*klein maar dapper*) en focuspartikel (*we zijn maar taalkundigen*) (Foolen 1993). In elk van de voorbeelden is de bijdrage aan de betekenis bovendien anders, maar het valt niet mee die te beschrijven.
- Onopvallendheid: modale partikels zijn klein en dragen geen accent.
- Zelfde of vergelijkbare functies worden ook op andere, moeilijk te beschrijven, manieren vervuld: je kunt een vraag beleefder maken met een partikel, maar ook met intonatie of gezichtsuitdrukking.
- Veel talen, bijvoorbeeld het Engels, hebben geen (modale) partikels, waardoor de NT2-leerling geen houvast heeft (cf. ook Vismans 1995 en Kirsner 2003).

Omdat partikels als moeilijk beschouwd worden, zou men kunnen overwegen de behandeling ervan in het NT2-onderwijs uit te stellen, zeker omdat ze minder in de schrijftaal dan in de informele spreektaal gebruikt worden. Foolen constateert echter in de jaren tachtig van de vorige eeuw een 'communi-

catieve trend': mondelinge en informele communicatie wordt steeds belangrijker geacht, en in het licht van die trend zouden de partikels juist niet verwaarloosd mogen worden.

2. Partikels sinds 1986

Na de oproep van Foolen heeft het onderzoek naar Nederlandse partikels niet stilgelegen. Foolen zelf presenteert in zijn proefschrift (1993) 'een dokumentatie van de stand van het onderzoek' op het gebied van de betekenis van partikels, en hij illustreert zijn bevindingen met een diepgaande studie naar het partikel *maar*, in samenhang met de andere gebruiksmogelijkheden die *maar* daarnaast ook nog heeft (bijvoorbeeld als voegwoord). Ook Roel Vismans schreef een proefschrift over partikels, maar zijn uitgangspunt was een bepaald type taalhandeling, namelijk directieve taaluitingen (bevelen, opdrachten enzovoort), en zijn onderzoeksvraag was, wat de invloed was van modale partikels op de directiviteit van die uitingen (Vismans 1994). Om een voorbeeld te geven: *ga maar zitten* en *ga eens zitten* zijn allebei vriendelijker, minder dwingend dan *ga zitten*, maar wat is precies het verschil, en waar komt dat vandaan?⁵

Geïnspireerd door het werk van Foolen en Vismans heeft de eerste auteur van dit artikel een onderzoeksproject geleid dat geresulteerd heeft in een aantal programmatische en descriptieve studies (bijvoorbeeld Van der Wouden 1999, 2002, 2003, 2006).

Ten slotte verdient Wenzel (2002, 2004) vermelding, aangezien haar werk, voor zover wij weten, tot nu toe het enige gepubliceerde onderzoek is dat tracht een empirische basis te bieden voor de standaardclaims over de verwerving van relationele strategieën, waaronder het gebruik van partikels, door NT2-leerlingen. Wenzel onderzocht het gebruik van Nederlandse partikels in het Nederlands van proefpersonen met Duits als moedertaal. Ze onderscheidt de volgende vier categorieën 'fouten' (Wenzel 2004, 36–39):

- Onderrepresentatie: NT2-sprekers gebruikten gemiddeld minder partikels dan moedertaalsprekers
- Selectief gebruik: als NT2-sprekers Nederlandse partikels gebruikten, dan benutten ze niet alle gebruiksmogelijkheden; *wel* bijvoorbeeld werd helemaal niet evaluatief gebruikt (als in *ik vind het wel interessant ja*)
- Automatische transfer: NT2-sprekers gebruikten regelmatig Duitse partikels in Nederlandse zinnen
- Overrepresentatie: sommige NT2-sprekers gebruikten een paar partikels of partikelcombinaties (*gewoon maar, toch wel*) opvallend vaak, maar buiten die clusters weinig of incorrect.⁶

Foolen (1986) besloot zijn artikel met een pleidooi voor een 'partikelvriendelijk klimaat' (53) in met name de extramurale neerlandistiek. Mede door zijn inspanningen is het klimaat beslist vriendelijker geworden. We noemden al het recente partikelonderzoek, maar ook de tweede druk van de ANS (Haeseryn et al. 1997) besteedt duidelijk meer aandacht aan de Nederlandse partikels dan zijn

voorganger – al is het beslist nog niet zo dat de niet-moedertaalspreker uit de ANS kan leren wat alle gebruiksmogelijkheden van *maar* zijn, of dat er een flink verschil is tussen *wacht maar even* (vriendelijk, geruststellend) en *jij wacht maar even* (onvriendelijk, agressief).

3. Partikels in het NT2-onderwijs

Partikels worden in het (universitaire) NT2-onderwijs tegenwoordig weliswaar als een lastig maar cruciaal onderdeel van het Nederlands erkend, maar dat betekent nog niet dat er ook in de verschillende onderwijsmethodes systematisch aandacht aan wordt besteed. Een voorname reden daarvoor is ongetwijfeld het in de vorige paragraaf al aangestipte ontbreken van descriptief voorwerk: er is simpelweg te weinig bekend over de individuele partikels om daar onderwijs over te kunnen geven.

Een interessante uitzondering is Van de Poel en Van Elst (1996), volgens de flaptekst ‘een functioneel georiënteerd oefenboek dat inzicht wil bieden in een aantal pragmatische nuances van het Nederlands.’ De auteurs, die zich hebben laten inspireren door de *Kleine deutsche Partikellehre* (Weydt et al. 1983), ‘leren hoe je met een aantal kleine woordjes (partikels en dergelijke) een gesprek of een tekst levendiger, genuanceerder, beleefder, enz. kan maken. Deze betekenisnuances zijn voor de niet-moedertaalspreker niet vanzelfsprekend, maar noodzakelijk voor het succesvol en accuraat communiceren’, aldus nog steeds de flaptekst.

Voor zover we hebben kunnen nagaan, is het boek in Nederland niet erg aangeslagen. Een reden daarvoor zou kunnen zijn, dat het taalmateriaal tamelijk Belgisch gekleurd is. Bij voorbeeld: als antwoord op de vraag *Hoe komt het eigenlijk dat je geen hoofdpijn meer hebt?* wordt voorgesteld *Ik heb gewoonweg een aspirine genomen* (23). Voor ons als moedertaalsprekers van noordelijke varianten van het Nederlands is dat beslist géén goed antwoord: *gewoonweg* kunnen we hier gewoonweg niet gebruiken, en in plaats daarvan zou *gewoon* een optie zijn.⁷ Hier wreekt zich (andermaal) het ontbreken van descriptief voorwerk: de auteurs hebben zich kennelijk onvoldoende gerealiseerd dat *gewoonweg* in het noorden minder gebruiksmogelijkheden heeft dan in het zuiden.⁸

4. Perceptieproef

Op grond van het voorafgaande menen we dat verwerving van partikels moeilijk moet zijn voor tweedetaalsprekers. Deze voorspelling hebben we getoetst in een perceptieproef. We hebben ons beperkt tot de drie modale partikels *toch*, *wel* en *zeker*. We hebben deze drie gekozen omdat ze een geaccentueerde niet-modale tegenhanger hebben (namelijk de ‘gewone’ bijwoorden *toch*, *wel* en *zeker*).⁹ NT2-sprekers en NT1-sprekers kregen telkens een contextzin aangeboden (bijvoorbeeld *Emma wil haar fiets verkopen*) en moesten daarna aangeven wat ze de best passende vervolgzin vonden: met een accent op het doelwoord (*Ze fietst TOCH nooit*) of met een accent elders in de zin (*Ze FIETST toch nooit*). Voor elk doelwoord werden vijf verschillende stimuluszinnen gekozen, allemaal in decla-

ratieve vorm. Bij de modale en niet-modale lezing van elke zin werd een passende contextzin bedacht (zie voor de complete lijst context- en stimuluszinnen appendix I). Al het materiaal werd voorgelezen door een en dezelfde – getrainde – spreker (i.c. de tweede auteur, intonatiespecialist). De stimuluszinnen werden uitgesproken met standaard toonhoogteaccenten (zogenaamde ‘punthoeden’, zie ‘t Hart, et al. 1990) en een lage finale grenstoon.¹⁰ Het digitaal opgenomen materiaal werd na segmentatie en controle (in PRAAT, Boersma & Weenink 2006) in random volgorde achter elkaar geplaatst in één bestand. Elke contextzin kwam in totaal éénmaal voor, gevolgd door beide versies van de bijbehorende stimuluszin. Context- en stimuluszinnen werden twee maal achter elkaar hoorbaar gemaakt, met vaste tussenpozen. De stimulussets werden van elkaar gescheiden door piepjes.

Aan het onderzoek namen zeventien NT2-sprekers deel, geboren tussen 1966 en 1987 (twaalf vrouwen, vijf mannen). Deze proefpersonen waren eerstejaarsstudenten van de opleiding Dutch Studies aan de Universiteit Leiden, afkomstig uit verschillende delen van de wereld, waarvan acht uit China en Hong Kong. Op het moment van de proef hadden ze ruim een half jaar intensief Nederlands onderwijs op academisch niveau achter de rug; hun niveau was ongeveer A2 volgens het Europees Referentiekader (Council of Europe 2001).¹¹ Een groep van vijftientig moedertaalsprekers (veertien vrouwen, elf mannen), geboren tussen 1980 en 1987 en opgegroeid in verschillende delen van Nederland, diende als vergelijking. Vrijwel allemaal waren zij ten tijde van het onderzoek student aan de Universiteit Leiden.

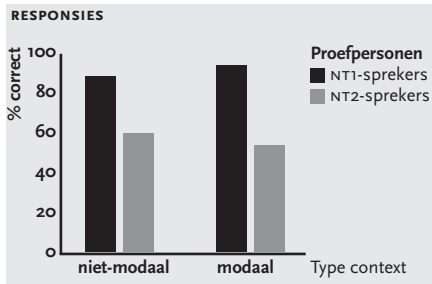
De proefpersonen deden in groepen aan het experiment mee. De experimentele sessies begonnen met het uitdelen van antwoordboekjes. Na het invullen van een vragenlijst (leeftijd, geboorteplaats, moedertaal enzovoort) kregen ze de tijd de instructies te lezen en vragen te stellen. De boekjes bevatten de tekst van het stimulusmateriaal (uiteraard zonder informatie over accentpositie), en de taak was steeds te luisteren naar het materiaal en aan te kruisen welke van de twee vervolguitingen het best paste bij de gegeven contextzin. De echte proef werd voorafgegaan door een oefenstimulus, waarna opnieuw gelegenheid tot het stellen van vragen werd geboden. Daarna werd het gehele geluidsbestand in één keer afgespeeld via een pc.

Onze voorspelling luidde dat NT2-sprekers problemen zouden hebben met het onderscheid tussen modaal en adverbiaal gebruik van de doelwoorden. We verwachtten dat de controlegroep in de overgrote meerderheid van de gevallen zou kiezen voor geaccentueerde doelwoorden in niet-modale contexten, en voor de ongeaccentueerde in modale contexten. Voor de niet-moedertaalsprekers verwachtten we de grootste problemen bij de modale contexten; we dachten dat de niet-modale contexten veel minder lastig zouden zijn.

5. Resultaten

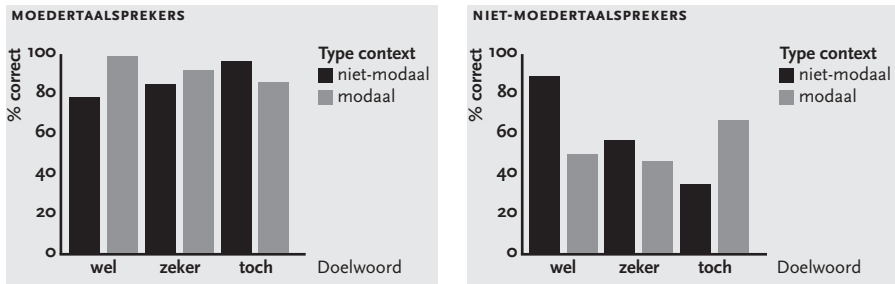
De resultaten laten zien dat NT2-sprekers inderdaad grote moeite hebben met modale partikels: bij de modale contexten scoren NT2-sprekers slechts 54%

correct, dat wil zeggen conform de voorspelling, tegenover 93% voor NT1-sprekers (zie figuur 1). Ook in de niet-modale contexten zijn de resultaten voor de NT2-sprekers behoorlijk laag: zij scoren hier 59% correct en de moedertaal-sprekers 87%. Het verschil tussen beide groepen proefpersonen is significant (Pearson $\chi^2 = 190.256$, $df = 1$, $p < .001$).

Figuur 1: Percentage correcte responsies voor NT1-sprekers en NT2-sprekers, per type context (modaal versus niet modaal).

Een verdere uitsplitsing van de resultaten (zie figuur 2) brengt duidelijke effecten van de gebruikte doelwoorden aan het licht (voor gedetailleerdere gegevens zie de tabellen in appendix 11):

Figuur 2: Percentage correcte responsies per type context (modaal versus niet modaal), uitgesplitst naar doelwoord (wel, zeker, toch), apart voor NT1-sprekers en NT2-sprekers.

Voor de NT1-sprekers valt op dat ze bij het doelwoord *wel* in modale contexten zonder uitzondering kiezen voor ongeaccentueerd *wel*, terwijl in de niet-modale contexten de preferentie voor geaccentueerd *wel* iets minder uitgesproken is (79%); dit verschil is significant (Pearson $\chi^2 = 29.018$, $df = 1$, $p < .001$). De stimuluszinnen met geaccentueerd *wel* zijn blijkbaar volkomen onacceptabel in de modale contexten. Voor *zeker* is er geen effect van type context (Pearson $\chi^2 = 3.363$, $df = 1$, insignificant), maar voor *toch* weer wel, zij het kleiner dan bij *wel* (Pearson $\chi^2 = 8.786$, $df = 1$, $p < .005$). Nadere inspectie van de data laat zien dat dit effect veroorzaakt wordt door een ambigue contextzin (context 1b laat zowel een modale als een niet-modale interpretatie toe).

Voor de moedertaalsprekers zijn de verschillen tussen de drie doelwoorden vrij klein, terwijl bij de NT2-sprekers grote verschillen bestaan in percentage correcte responsies, afhankelijk van zowel doelwoord als type context. *Wel* in niet-modale context is de enige conditie waarin de NT2-sprekers het echt goed doen (87% correct); het verschil met de modale contexten is significant (Pearson $\chi^2 = 27.791$, $df = 1$, $p < .001$). Evenals bij de NT1-sprekers is er geen verschil bij het doelwoord *zeker* (Pearson $\chi^2 = 48.839$, $df = 1$, insignificant); de scores lijken hier geheel op toeval te berusten (gemiddeld 51% correct), wat aangeeft dat alle stimuli met dit doelwoord kennelijk moeilijk zijn voor de proefpersonen. Ten slotte is er een significant effect van contexttype voor *toch* (Pearson $\chi^2 = 16.619$, $df = 1$, $p < .001$); in de modale contexten is 66% van de responsies correct, terwijl in de niet-modale contexten slechts 35% correct is. Er lijkt een algemene voorkeur voor de ongeaccentueerde versie van *toch* te bestaan, onafhankelijk van contexttype (in beide typen context wordt in ruwweg 65% van de gevallen voor de ongeaccentueerde stimuluszin gekozen).

Een mogelijke verklaring voor het hoge percentage correcte keuzes voor geaccentueerd *wel* in niet-modale contexten is de hoge frequentie (als we het Corpus Gesproken Nederlands als indicatie nemen voor de input van NT2-sprekers, dan worden ze ruim twee keer zo vaak geconfronteerd met *wel* als met *toch*, en horen ze *wel* tien keer zo vaak als *zeker*) en semantische doorzichtigheid van het bijwoord *wel* (als antoniem van *niet*). We weten niet precies waarom de NT2-sprekers bij het doelwoord *toch* vooral hebben gekozen voor de ongeaccentueerde vorm; mogelijk komt het modale partikel *toch* in dagelijks taalgebruik vaker voor dan het bijwoord *toch* en kiezen de proefpersonen voor de minst 'vreemde' variant.

Samenvattend kunnen we stellen dat de controlegroep zich gedraagt zoals te verwachten was (gemiddeld 90% volgens de voorspelling), wat erop wijst dat het materiaal in orde was. De NT2-sprekers scoren gemiddeld slechts 57% correct, en ze blijken problemen te hebben in vrijwel alle condities, uitgezonderd die waarin gekozen moest worden voor de geaccentueerde vorm van *wel*.

6. Conclusies en consequenties

In het bovenstaande hebben we een onderzoek beschreven naar de perceptie van Nederlandse partikels door niet-moedertaalsprekers. Kort samengevat: partikels kunnen inderdaad behoorlijk problematisch zijn voor NT2-studenten. Tegen onze verwachting in, bleek het verschil in beheersing tussen modale en niet-modale varianten van dezelfde woorden echter klein en sterk afhankelijk van het specifieke doelwoord. Dit duidt erop dat *zeker* en *toch* nog erg moeilijke woorden zijn voor onze proefpersonen – veel moeilijker dan *wel* – ook al zijn ze alle drie opgenomen in de basiswoordenschat van 2000 woorden (De Kleijn & Nieuwborg 1996).

Wat dit onderzoek bovendien laat zien is dat ook de interpretatie van een hoofrequent modaal partikel als *wel* (zoals bijvoorbeeld in de uiting *De voorstelling was wel aardig*) hoogstwaarschijnlijk een probleem vormt voor een grote

groep NT2-sprekers, in die zin dat ze niet lijken te weten wat die ongeaccentueerde vorm precies bijdraagt aan de uiting. En daarmee gaat een subtiel maar zeker niet onbelangrijk betekenisaspect verloren. Daarnaast lijken onze NT2-sprekers bij lastiger woorden als *toch* en *zeker* het spoor helemaal bijster te raken als ze te maken krijgen met verschillen in accentplaatsing en modaliteit. Het valt te hopen – maar dat zou moeten blijken uit vervolgonderzoek (misschien kunnen we dat doen bij een vergelijkbare groep proefpersonen, maar verder gevorderd) – dat de studenten die moeilijke woordjes op den duur vanzelf onder de knie zullen krijgen. De hierboven aangehaalde resultaten van Wenzel suggereren evenwel dat ook zeer gevorderde studenten te herkennen zullen blijven aan afwijkend partikelgebruik, zeker omdat ze kennis daaromtrent tamelijk impliciet en onsystematisch verwerven. Immers, ondanks de oproep van Ad Foolen van meer dan twintig jaar geleden zijn de Nederlandse partikels en hun interactie met het zinsaccent nog steeds geen geïntegreerd onderdeel van de gebruikelijke cursussen NT2 – wat op zijn minst ten dele verklaarbaar is uit het gesignaleerde ontbreken van systematisch descriptief voorwerk.

We zijn geneigd de resultaten van ons onderzoek te interpreteren als een aanwijzing dat de Nederlandse partikels en hun interactie met het zinsaccent inderdaad meer aandacht verdienen in het cursusmateriaal NT2. Het lijkt bijvoorbeeld zinnig in NT2-onderwijs systematisch (meer) tijd in te ruimen voor het verschijnsel accentuering (wat is dat, wat is de functie ervan) en voor het feit dat de betekenis van een specifiek woord kan afhangen van de aan- of afwezigheid van een accent. Daarnaast zouden voorbeelden van modale partikels en hun geaccentueerde tegenhangers aangeboden kunnen (moeten²) worden (ingebed in voldoende context), om een zeker bewustzijn aan te leren voor de Nederlandse partikels en wat ze (kunnen) doen.

NOTEN

1 De auteurs zijn verbonden aan de Universiteit Leiden. Het onderzoek waarover in de paragrafen 4 en 5 gerapporteerd wordt, is in het eerste semester van 2007 onder leiding van de auteurs uitgevoerd in een Onderzoekswerkgroep 'Nederlands als tweede taal: De verwerving van partikels' aan de Universiteit Leiden. De studenten die aan de werkgroep deelnamen waren Nanda Bakker, Erna van Balen, Xuelian Chu, Sarah von Galambos, Aafke Groot, Marleen Kunneman, Oksana Melnychuk, Rogier van Nierop, Nadine Otting en

Claasje Reijers. Wij danken hen allen voor hun inspirerende bijdragen. Ook danken we Ad Foolen en de redactie van *IN* voor commentaar op een eerdere versie.

2 We onderscheiden (woord)*klemtoon* en (zins)*accent*, zie hieronder.

3 Op grond van de slotzinnen van het *Mare*-stuk, 'Voor wie de aftakeling meer vreest dan het sterven, is er wel goed nieuws: dat went. De hoogbejaarden in de Leiden 85-plus studie geven de kwaliteit van hun leven gemiddeld hoger dan een acht', concluderen we dat betekenis (2c) is bedoeld.

4 Bob Kirsner heeft alleen en met anderen

- veel gepubliceerd over *hoor* en *hè*, zie bijvoorbeeld Kirsner 2003 en Kirsner & Van Heuven 1996.
- 5 De studies over aspectuele partikels van Willy Vandeweghe (1992) en Smessaert (1999) mogen niet ongenoemd blijven. De partikels die hierin ter sprake komen (*al, nog, pas*, enzovoort), lijken echter in veel meer talen voor te komen, en semantisch minder variatie te vertonen, dan modale partikels (Van Baar 1997). Daaruit zou men de verwachting kunnen afleiden dat deze partikels minder problematisch zijn voor NT2-leerders, maar aan het toetsen van die hypothese zijn we niet toegekomen.
 - 6 Erna van Balen heeft bij ons een scriptie geschreven over de verwerving van partikels door sprekers met Spaans als moedertaal (Van Balen 2007). Haar resultaten stroken met die van Wenzel: ook deze NT2-sprekers gebruiken weinig partikels in vergelijking met moedertaalsprekers, en het aantal en de diversiteit nemen toe met het niveau van de taalverwerving.
 - 7 De slotalinea (p. 339) van Foolen (1996) luidt: 'De gevorderde anderstalige die de vele oefeningen uit het boek doorwerkt, zal er zeker wat van opsteken. Maar ik had hem toch een beter boek gegund. En nog beter zou het zijn als dit soort aanvullende partikelleerboeken niet meer nodig is doordat de taalleermethodes voor anderstaligen de partikels de aandacht geven die ze verdienen, en dat aan de hand van authentiek taalmateriaal.' Heck (1997) is positiever; net als wij merkt ze de Vlaamse kleuring van het boek op, maar zij denkt dat we daar niet zo zwaar aan moeten tillen: 'Een belangrijke reden om het boek voor de Nederlandse markt af te raden zou zijn wanneer er in het gebruik van de partikels zélf afwijkingen tussen het Nederlands in Nederland en in Vlaanderen zouden worden gevonden. Hiervan is volgens mij echter helemaal geen sprake' (slotalinea, p. 378). Dat laatste zijn we dus niet met haar eens. Vergelijk ook de bekende verschillen in het gebruik van de woordjes *juist, net, precies* (zie bijvoorbeeld Van der Wouden 1998).
 - 8 In het Corpus Gesproken Nederlands komt *gewoonweg* in het Vlaamse deel 50 keer voor, maar in het (twee maal zo grote) Nederlandse deel maar 7 keer.
 - 9 Bijkomend argument is dat deze partikels relatief goed onderzocht zijn. Zie voor *toch* Schermer-Vermeer (1984), voor *wel* Hogeweg (2008) en de daar aangehaalde literatuur, voor *zeker* Van der Wouden (1999).
 - 10 De intonatiecontouren van de stimuluszinnen waren dus identiek, op de plaats van het accent – de punthoed – na; alle contouren werden uitgesproken zonder vraagintonatie.
 - 11 Aan het eind van het studiejaar (circa twee maanden na afname van de proef) zitten de geslaagde studenten wat betreft luistervaardigheid minimaal op B1-niveau en qua spreekvaardigheid minimaal op A2-niveau.

BIBLIOGRAFIE

- BAAR, TIM VAN**, *Phasal Polarity*. Dissertatie Amsterdam, 1997.
- BALen, ERNA VAN**, *Modal Particles in Dutch as a second language. An analysis of six speakers*. Scriptie M.Phil Linguistics, Leiden, 2007.
- BEHEYDT, LUDO**, 'Modale partikels en grammaticalisering'. H. Bouillon (ed.) *Langues à niveaux multiples*. Leuven, 2004, 23–34.
- BOERSMA, PAUL & DAVID WEENINK**, Praat: Doing phonetics by computer (versie 4.4.24). WWW.PRAAT.ORG, 2006.
- COUNCIL OF EUROPE**, *Common European*

- framework of reference for languages, Learning, teaching, assessment.* Cambridge, 2001. (Nederlandse versie via http://taaluniversum.org/onderwijs/gemeenschappe-lijk_europees_referentiekader/)
- ELFFERS, ELS**, 'De onaccentueerbaarheid van modale partikels'. E.H.C. Elffers-van Ketel et al. (eds), *Grammaticaal spektakel*. Amsterdam, 1997, 59–70.
- FOOLEN, AD**, 'Typical Dutch sounds with no particular meaning'. *Verslag van het negende colloquium van docenten neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten*. 's-Gravenhage, 1986, 39–57.
- FOOLEN, AD**, *De Betekenis van partikels. Een dokumentatie van de stand van het onderzoek met bijzondere aandacht voor MAAR*. Dissertatie, Nijmegen, 1993.
- FOOLEN, AD**, [Bespreking van Van de Poel et al., *De finesses van het Nederlands*]. *Nederlandse Taalkunde*, 1996, 1, 337–339.
- GEERTS, GUIDO ET AL.**, *Algemene Nederlandse spraakkunst*. Groningen/Leuven, 1984.
- HAESERYN, WALTER ET AL.**, *Algemene Nederlandse spraakkunst*. Tweede druk Groningen/Deurne, 1997.
- 'T HART, JOHAN ET AL.**, *A perceptual study of intonation: an experimental-phonetic approach to speech melody*. Cambridge, 1990.
- HECK, PETRA**, [Bespreking van Van de Poel et al., *De finesses van het Nederlands*]. *Levende Talen*, 521, 1997, 377–378.
- HOEKSEMA, JACK & FRANS ZWARTS**, 'Some remarks on focus adverbs'. *Journal of Semantics*, 8, 1991, 51–70.
- HOGEWEG, LOTTE**, 'The meaning and interpretation of the Dutch particle *wel*'. Ms. Nijmegen, te verschijnen, *Journal of Pragmatics*, 2008.
- HULSHOF, HANS**, 'Geef de boeken dan nu toch maar es even hier'. *Forum der letteren*, 28, 1987, 85–89.
- KIRSNER, ROBERT**, 'On the interaction of the Dutch pragmatic particles *hoor* and *hè* with the imperative and infinitivus pro imperativo'. Arie Verhagen & Jeroen van de Weijer (red.) *Usage-based approaches to Dutch*, LOT occasional series 1, Utrecht: 2003, 59–96.
- KIRSNER, ROBERT & VINCENT VAN HEUVEN**, 'Boundary tones and the semantics of the Dutch final particles *hè*, *hoor*, *zeg* and *joh*'. Crit Cremers & Marcel den Dikken (eds) *Linguistics in the Netherlands 1996*, Amsterdam, 1996, 133–146.
- KLEIJN, PIET DE & ELIE NIEUWBOURG**, *Basiswoordenboek Nederlands*. 7e herz. druk, Groningen, 1996.
- KÖNIG, EKKEHARD**, *The meaning of focus particles*. London, 1981.
- POEL, KRIS VAN DE ET AL.**, *De finesses van het Nederlands. Oefenboek voor anderstaligen*. Leuven/Amersfoort, 1996.
- SCHERMER-VERMEER, INA**, 'De betekenis van het woord TOCH in samenhang met de rol van intonatie'. *Forum der letteren*, 25, 1984, 208–219.
- SCHIFFRIN, DEBORAH**, *Discourse markers*. Cambridge, 1987.
- SMESSAERT, HANS**, *Perspectief en vergelijking. Aspectuele partikels in het Nederlands*. Leuven, 1999.
- VANDEWEGHE, WILLY**, *Perspectivische evaluatie in het Nederland: de partikels van de AL/NOG/PAS-groep*. Gent, 1992.
- VISMANS, ROEL**, *Modal particles in Dutch directives. A study in functional grammar*. Dissertatie, Amsterdam, 1994.
- VISMANS, ROEL**, 'Beleefdheid, Nederlandse partikels en het 'partikelloze' Engels'. Theo Janssen et al.(red.) *Nederlands in culturele context. Handelingen Twaalfde Colloquium Neerlandicum*. Woubrugge en Münster, 1995, 269–291.
- WENZEL, VERONIKA**, *Relationelle Strategien in der Fremdsprache. Pragmatische und inter-*

*kulturelle Aspekte der niederländischen
Lernersprache von Deutschen*. Münster,
2002.

WENZEL, VERONIKA, 'Partikels in het Neder-
lands als vreemde taal'. *Neerlandica extra
muros* 42, 2004,1, 33–43.

WEYDT, HARALD ET AL., *Kleine deutsche Parti-
kellehre: ein Lehr- und Übungsbuch für
Deutsch als Fremdsprache*. Stuttgart, 1983.

WOUDEN, TON VAN DER, *Verboden op het werk
te komen. Klein woordenboek van Vlaamse
taal- en andere eigenaardigheden*.
Enschede, 1998.

WOUDEN, TON VAN DER, 'Over zeker, zeker?
zeker!'. *TABU* 30, 1999, 63–89.

WOUDEN, TON VAN DER, 'Partikels: naar een
partikelwoordenboek voor het Neder-
lands'. *Nederlandse taalkunde* 7, 2002,
20–43.

WOUDEN, TON VAN DER, 'Particle research
meets corpus linguistics: on the colloca-
tional behavior of particles'. *Belgian
Journal of Linguistics* 16, 2003, partikel-
special onder redactie van Ton van der
Wouden et al., 2002, 151–174.

WOUDEN, TON VAN DER, 'Partikels: woordjes
die het Nederlands markeren'. Nicoline
van der Sijs et al. (red.), *Wat iedereen van
het Nederlands moet weten en waarom*.
Amsterdam, 2006, 119–129.

context 2a. Was het nieuwe meisje niet aardig?

context 2b. Hoe is het nieuwe meisje?

stimulus 2a. Dat nieuwe meisje is **WEL** aardig

stimulus 2b. Dat nieuwe meisje is wel **AARDIG**

context 3a. Was de komiek niet grappig?

context 3b. Hoe was de komiek?

stimulus 3a. De komiek was **WEL** grappig

stimulus 3b. De komiek was wel **GRAPPIG**

context 4a. Was de voorstelling niet goed?

context 4b. Hoe was de voorstelling?

stimulus 4a. De voorstelling was **WEL** goed

stimulus 4b. De voorstelling was wel **GOED**

context 5a. Was het geen mooi weer?

context 5b. Hoe was het weer?

stimulus 5a. Het was **WEL** mooi weer

stimulus 5b. Het was wel mooi **WEER**

Doelwoord: zeker

context 1a. Ik neem de auto

context 1b. Ik zie dat je je regenbroek aanhebt

stimulus 1a. Dus jij gaat **ZEKER** op de **FIETS**

stimulus 1b. Dus jij gaat zeker op de **FIETS**

context 2a. Ik weet niet of mijn tante in

Papoea heeft gewoond

context 2b. Wat weet je tante veel over Papoea

stimulus 2a. Ze is er **ZEKER** **GEWEEST**

stimulus 2b. Ze is er zeker **GEWEEST**

context 3a. Ik heb zelf nog niks ingepakt

context 3b. Ik zie dat er nog niks is ingepakt

stimulus 3a. We kunnen van**DAAG** dus **ZEKER**
niet **VERTREKKEN**

stimulus 3b. We kunnen van**DAAG** dus zeker
niet **VERTREKKEN**

context 4a. Je hoeft geen stoel voor Sander
klaar te zetten

context 4b. De stoel van Sander is nog leeg

stimulus 4a. Hij komt **ZEKER** niet

stimulus 4b. Hij **KOMT** zeker niet

APPENDIX I

Stimulusmateriaal (geaccentueerde letter-
grepen in de stimuluszinnen zijn met hoofd-
letters weergegeven)

Doelwoord: wel

context 1a. Het feestje was zeker niet leuk?

context 1b. Hoe was het feestje?

stimulus 1a. Het feestje was **WEL** leuk

stimulus 1b. Het feestje was wel **LEUK**

context 5a. Ja, ik heb in m'n vinger gesneden
 context 5b. Heb je in je vinger gesneden?
 stimulus 5a. Dat doet **ZEKER** pijn
 stimulus 5b. Dat doet zeker **PIJN**

Doelwoord: toch

context 1a. Je mag het stuk taart van Jaap opeten
 context 1b. Waarom staat Jaap op de namenlijst?
 stimulus 1a. Hij komt **TOCH** niet
 stimulus 1b. Hij **KOMT** toch niet

context 2a. Emma wil haar fiets verkopen
 context 2b. Hoe kan Emma's fiets nou gestolen zijn?
 stimulus 2a. Zij fietst **TOCH** nooit
 stimulus 2b. Zij **FIETST** toch nooit

context 3a. Er brandt licht bij de burens
 context 3b. Waarom pakken de burens de telefoon niet op?
 stimulus 3a. Ze zijn **TOCH** thuis
 stimulus 3b. Ze zijn toch **THUIS**

context 4a. Jan heeft zich niet goed voorbereid op het tentamen
 context 4b. Waarom ziet Jan er zo somber uit?
 stimulus 4a. Hij is **TOCH** geslaagd
 stimulus 4b. Hij is toch **GESLAAGD**

context 5a. Laat dat ding maar vallen
 context 5b. Kijk uit met dat glas
 stimulus 5a. Je breekt het **TOCH** niet
 stimulus 5b. Je **BREEKT** het toch niet

APPENDIX II

Resultaten

Tabel 11A: absolute (en relatieve) frequentie van incorrecte en correcte responsies van de NT1-sprekers, uitgesplitst naar doelwoord en contexttype.

doelwoord	contexttype	incorrect	correct	totaal
<i>wel</i>	niet-modaal	26 (21%)	99 (79%)	125 (100%)
	modaal	-	125 (100%)	125 (100%)
<i>zeker</i>	niet-modaal	18 (14%)	107 (86%)	125 (100%)
	modaal	9 (7%)	116 (93%)	125 (100%)
<i>toch</i>	niet-modaal	4 (3%)	121 (97%)	125 (100%)
	modaal	17 (14%)	108 (86%)	125 (100%)
totaal		74 (10%)	676 (90%)	750 (100%)

Tabel 11B: absolute (en relatieve) frequentie van incorrecte en correcte responsies van de NT2-sprekers, uitgesplitst naar doelwoord en contexttype.

doelwoord	contexttype	incorrect	correct	totaal
<i>wel</i>	niet-modaal	11 (13%)	74 (87%)	85 (100%)
	modaal	43 (51%)	42 (59%)	85 (100%)
<i>zeker</i>	niet-modaal	37 (44%)	48 (56%)	85 (100%)
	modaal	46 (54%)	39 (46%)	85 (100%)
<i>toch</i>	niet-modaal	55 (66%)	29 (34%)	84 (100%)
	modaal	29 (34%)	56 (66%)	85 (100%)
totaal		221 (43%)	288 (57%)	509 (100%)

In dienst van het heden: het verleden

Kroniek van de literatuurwetenschap

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw lijken nogal wat mensen in de Lage Landen zich zorgen te maken over hun natie en identiteit. Zowel op politiek als cultureel vlak wordt gezocht naar ‘de Nederlandse identiteit’ of ‘de Vlaamse culturele erfenis’. Een van de meest voor de hand liggende manieren om zo’n identiteit samen te stellen is terug te kijken naar het verleden. En de bekendste terugblik is waarschijnlijk die van de canon. Een dergelijke blik geeft een duidelijk antwoord op de vraag welke cruciale kunstwerken, gebeurtenissen en figuren een natie gemaakt hebben tot wat ze nu is. Nederland stelde de commissie-Van Oostrom in en die presenteerde vijftig venster en veertien hoofdlijnen die een duidelijk beeld zouden moeten geven van de ruggengraat van de Nederlandse erfenis en natie. In België werkt het Vlaamse Fonds voor de Letteren aan een soortgelijke canon.

Men kan dit toejuichen als een overwinning op de zogenaamd relativistische slotjaren van de twintigste eeuw, of men kan het afwijzen als een terugkeer naar een normatieve en nationalistische cultuuropvatting. In dat tweede geval wordt er vaak een beetje meewarig op gewezen dat het lijkt alsof we terug willen naar de negentiende eeuw, met haar historische romans en nationalistische literatuur vol burgerlijke deugdzaamheid en historische helden. Maar net die periode blijkt heel wat interessanter dan zo’n oppervlakkige afwijzing doet vermoeden. *De verheerlijking van het verleden*, een prachtig uitgegeven studie van Lotte Jensen, maakt dat duidelijk.

De ondertitel van het boek geeft het onderwerp goed weer: *Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Het is een nogal korte negentiende eeuw, want het gaat vooral – zelfs bijna uitsluitend – over de eerste helft van de eeuw. Zoals het besluit duidelijk maakt, verschuift de historische fascinatie in de tweede helft naar de achtergrond. De structuur van de studie is glashelder. Na een korte inleiding, waarin Jensen haar opzet toelicht, wordt in een eerste hoofdstuk de Nederlandse heldenverering in de Europese context van de romantiek en de staatsvorming geplaatst. Daarop volgen drie hoofdstukken waarin telkens één held centraal staat. De volgende drie hoofdstukken bespreken de heldenverering per genre. Achtereenvolgens komen het toneel, de poëzie en de historische roman aan bod. Tot slot is er een nabeschuiving

die de belangrijkste onderzoeksresultaten samenvat.

Een rode draad in alle hoofdstukken is de functionalistische band die Jensen aanbrengt tussen verleden en heden – met ‘heden’ bedoel ik dan: de negentiende eeuw. Als de besproken literatuur het verleden als onderwerp hanteert, heeft dat een bepaalde functie in het heden. De helden van toen moeten fungeren als voorbeelden voor de mensen van nu. Of ze moeten een hedendaagse politieke strekking verdedigen, een aanspraak op macht legitimeren, of een dispuut beslechten. Het verleden krijgt iets van een mythe. Jensen spreekt over ‘toepassingen van het verleden’ op het ‘politieke, religieuze en morele’ vlak. Dat betekent dat ze vooral oog heeft voor die contextuele transferentie van toen naar nu, en minder voor de intrinsiek literaire vormgeving van de werken die ze bespreekt. De stilistische eigenheid van een boek, de vertelstructuur of de temporele organisatie van de plot moeten het afleggen tegen de culturele en politieke betekenis van de tekst.

Ik vermeld dit niet om dit boek te bekritisieren, wel om aan te geven wat de lezer kan verwachten. De functie is hier belangrijker dan de vorm. Meer zelfs, de vorm lijkt een effect van de functie. Zo worden historische personages geselecteerd en getekend in functie van de hedendaagse relevantie: ‘Met name dit laatste voorbeeld [*Haarlems verlossing* van Van Lennep – bv] laat zien hoe bepalend de actuele politieke omstandigheden in de selectie en weergave van vaderlandse heldinnen wa[ren].’ Of nog: ‘Auteurs lieten zich in hun stofkeuze in sterke mate beïnvloeden door de mogelijke toepassingen in de eigen tijd.’

Toch geeft Jensen aan dat die functionalistische band tussen het verleden en het heden alleen in het toneel echt voor de hand ligt. Bij de poëzie is het al moeilijker: ‘Anders dan in de vaderlands-historische toneelproductie is het bij de meeste romances echter moeilijk om directe verbanden met de actuele kwesties aan te wijzen.’ En ook bij de historische roman is de link niet steeds duidelijk: ‘Een tweede belangrijk verschil met het toneel is dat de relatie met de actualiteit in historische romans vaak lastiger te duiden is.’

Hoe dan ook, literatuur is in deze studie vooral een middel om iets niet-literairs te bereiken, zoals de laatste zin van het laatste hoofdstuk aangeeft: ‘De literatuur was een van de belangrijkste middelen die aan die identiteit een nadere invulling gaf.’ De context lijkt belangrijker dan de tekst. Soms verklaart Jensen de opkomst van bepaalde teksten bijna rechtstreeks vanuit de context. Zo is er de byroniaanse versvertelling, die in Nederland slechts sporadisch voorkomt en dan nog uitsluitend in gefatsoeneerde versie: ‘Het is geen toeval dat dit type gedichten pas na de Belgische Opstand zijn intrede deed in Nederland: pas toen kwam er ruimte voor deze apolitieke, individualistische figuren.’

Wat ik functionalistisch noem, noemt Jensen zelf dialogisch en imagologisch. Ze schakelt voortdurend heen en weer tussen verleden en heden en ze onderzoekt daarbij ‘het nationale zelfbeeld dat uitgedragen werd’. Haar eerste case-study is een dubbelgeval, aangezien Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt het onderwerp vormen. Jensen laat zien dat de verwerking van die helden in de negentiende eeuw drie fasen doorliep, en dat ze meer dan eens zorgde voor

controverse in plaats van eenheid en natievorming. De conservatieve Bilderdijk stond hier tegenover zijn liberale tijdgenoten. De tweede gevalstudie gaat over de zestiende-eeuwse Floris van Montmorency, heer van Montigny. Deze onder-tussen vergeten held was in de negentiende eeuw erg populair, niet alleen omdat hij stierf voor zijn vaderland, maar ook omdat hij perfect paste bij de liberale negentiende eeuw en bij de strijd tegen de overheerser. Jensen laat de vele transformaties van deze held overtuigend zien, vertrekkend van Klijns toneelstuk *Montigni* (1821) en eindigend bij de anti-Klijn Van den Bergh en diens toneelstuk *In den kerker van Simancas* (1860). De derde en laatste case-study gaat over vrouwelijke helden, en meer bepaald over Haesje Claes. Als ‘stichteress van het Burgerweeshuis’ in Amsterdam was zij een aanvaardbare vrouwelijke held. Haar heldhaftigheid lag in ‘typisch vrouwelijke’ trekken als zorgzaamheid en liefde, waardoor ze niet op het domein kwam van de mannelijke helden. Dat deden Jacoba van Beieren en Kenau Hasselaar wel, waardoor hun heldenstatus veel dubbelzinniger was.

In het historische toneel onderscheidt Jensen drie piekmomenten, die samenhangen met drie beslissende politieke periodes: de Franse tijd, de eerste jaren van het Koninkrijk en de Belgische Opstand. Op basis daarvan onderscheidt ze vier soorten helden: culturele, maritieme, strijdende en burgerlijke helden. In de poëzie bestudeert ze de romance en het historische dichtverhaal als achtergrond voor de zeldzame byroniaanse held en voor de nog zeldzamere tragische vrouwelijke held, zoals *Ada van Holland* van Beets. Voor de historische roman handhaaft Jensen het traditionele onderscheid tussen de pre-Scottiaanse roman (tot ongeveer 1829) en de Scottiaanse. Ze bespreekt romans met een ideale held, met een antitype en met een gemengde hoofdfiguur. Van die laatste categorie is de bekende *Ferdinand Huyck* het beste voorbeeld. Jensen analyseert die roman als een mix van de picareske avonturenroman met de zedenroman en als een uitzondering die het courante negatieve beeld van de achttiende eeuw doorbreekt. Door die afwijking en door de dubbelzinnige titelfiguur is *Ferdinand Huyck* een van de rijkste romans uit de periode die Jensen in haar studie voortreffelijk behandelt.

Over de mythologisering van het verleden gaat het ook in *De Muze en de Mythe*. Zoals de ondertitel aangeeft, behandelt deze bundel ‘de literaire verwerking van het verleden’. Meer bepaald gaat het over het gebruik van de mythe in die verwerking. Volgens de inleiding zijn er hier twee fundamentele mogelijkheden. Ofwel worden mythische figuren en gebeurtenissen verwerkt in historische verhalen. Dan wordt de mythe gehistoriseerd. Ofwel krijgen historische figuren en gebeurtenissen mythische dimensies, en dan wordt de geschiedenis gemythologiseerd. Vaak gaat het om een combinatie van beide.

Probleem is echter: wat is een mythe? Die vraag wordt in dit boek pragmatisch beantwoord door de vier betekenissen aan te halen die Hendrik van Gorp in zijn *Lexicon van literaire termen* vermeldt: een dichterlijk verhaal, een godenverhaal, een ideologiebevestigend systeem en een obsederende configuratie van

beelden. De twaalf bijdragen in dit boek hanteren de term 'mythe' in een of meer van deze vier grondbetekeningen. Het gaat in deze bundel dus niet om een theoretische definitie of een methodologische verkenning van de snijpunten tussen mythe, literatuur en geschiedenis. Het gaat om concrete casestudy's.

De twaalf studies zijn chronologisch gerangschikt. Ze beginnen bij de Latijnse feestredes uit de vierde eeuw en eindigen bij de Franse *nouveau roman*. Het is opvallend dat vooral in de vroege periode de mythologisering van het verleden vaak de vorm aanneemt van een verzonnen genealogie die de machthebber moet verbinden met mythische voorvaders. Dat gebeurt bijvoorbeeld in de *Panegyricus op Keizer Constantijn*, een feestrede die in 310 uitgesproken werd en die Constantijn verbond met legendarische voorlopers en zelfs met de god Apollo. Ook de tijdruimte werd gemythologiseerd: het Romeinse Brittannië wordt voorgesteld 'als wonder- en ideaalland, met belangrijke kenmerken van het Gouden Tijdperk'. Gebeurtenissen, zoals de slag om Marseille, werden eveneens in deze mythologische metamorfose opgenomen. Het resultaat van een dergelijke mythologisering via genealogie, tijdruimte en gebeurtenissen is nog geen directe propaganda, maar dient wel duidelijk de belangen van het gezag.

In de late middeleeuwen werd de mythische koning Arthur ingezet 'bij de legitimering van het gezag en de onderbouwing van de machtsaanspraken'. Ook Karel de Grote kon daarvoor dienen, vooral als het ging om het verantwoordwoord van het christelijke bestuur in de Lage Landen. Ook hier omvatte de zogenaamde geschiedschrijving een mythische afstammingsrelatie. Zo zou de Karolingische dynastie terug te voeren zijn tot de Trojanen. Ook hier werden gebeurtenissen opgenomen in de mythologisering. De Guldensporenslag is daar een bekend voorbeeld van, de Slag bij het Manpad een minder bekend, maar daarom niet minder interessant.

Ook figuren kunnen tot mythes omgesmeed worden. Ze kunnen daar zelf aan bijdragen, zoals Jelle Koopmans mooi laat zien voor Jeanne d'Arc. De Maagd van Orléans gebruikt al haar retorische talenten tijdens haar proces, dat haar weliswaar op de brandstapel brengt, maar dat tevens een indrukwekkende vorm van zelfmythologisering is. Tijdens haar verdediging vindt Jeanne de beruchte stemmen en tekenen uit, en legt ze de basis voor de nog steeds voortlevende vergoddelijking van een eenvoudig meisje uit Lotharingen.

Naast genealogieën, tijdruimten, gebeurtenissen en figuren kunnen ook legendes onder de tover van de mythe komen. Zo is er de legende van het gevecht tussen de eksters en de kraaien, die Rabelais uitwerkt tot een satirisch commentaar op de conflicten in zijn eigen tijd en op de verheerlijkende vorm van historiografie. Hij maakt daarbij gebruik van de meest ingenieuze woordspelletjes en van figuratieve overeenkomsten tussen de vogels en de wapenschilden van bepaalde families. De mythologiserende geschiedschrijving wordt bij hem het onderwerp van een verhaal dat tegelijkertijd een illustratie is van die mythologisering.

Terug naar een mythische figuur, meer bepaald naar Willem van Oranje, de zogeheten ‘Vader des Vaderlands’. Jan Bloemendal onderzoekt hoe het zover heeft kunnen komen. Hij werpt daarbij een interessante blik op de literatuur uit de vroegmoderne tijd, inclusief de Neolatinse literatuur van Daniel Heinsius, en op het Leidse intellectuele milieu. Hij toont overtuigend aan hoe de meest Nederlandse vader van het vaderland gesmeed werd uit de Latijnse, seneaanse traditie van de ‘pater patriae’.

De tweede helft van de bijdragen gaat over de achttiende, negentiende en twintigste eeuw. Peter Liebrechts onderzoekt de mythe van Byzantium in het werk van Edward Gibbon (1737–1794) – waar ze uitsluitend negatieve connotaties heeft – en in dat van William Butler Yeats (1865–1939), waar het beeld varieert afhankelijk van de periode in de Byzantijnse geschiedenis én in het oeuvre van Yeats zelf. De Italiaanse eenmaking, de zogeheten *Risorgimento*, neemt mythische proporties aan in het werk van heel wat Engelse dichters, onder wie Swinburne en Lord Tennyson. Merkwaardig genoeg gebruikten zij die eenmaking en haar helden (Garibaldi en Mazzini) *niet* met politieke bedoelingen, maar veeleer met een filosofisch oogmerk.

Wél politiek was de stalinistische mythologisering van het Witte-Zeekanaal. In feite werd dat kanaal aangelegd door (soms onschuldige) veroordeelden, die in een soort concentratiekamp leefden en gedwongen werden tot onmenselijk hard labeur. Maar in de mythe werd dit omgetoverd tot een goddelijk staaltje van heropvoeding. Een collectief van zesendertig schrijvers – onder wie Gorki, Zosjtsjenko en Sjklovski – leende zich tot de door de staat opgelegde propaganda. De schrijver werd hier, als een arbeider, ingeschakeld in het productieproces van het communistische regime. Sommige teksten over het kanaal, zoals een komedie van Pogodin, werden zelfs een internationaal succes. De analyse die Joachim Klein van dit fenomeen maakt, is een ontvullend voorbeeld van de macht die de mythe over de muze en de mens kan hebben.

Een van de meest gemythologiseerde gebeurtenissen uit de twintigste eeuw is ongetwijfeld de Tweede Wereldoorlog. Aan de hand van Walschaps roman *Zwart en wit* laat Ton Anbeek zien hoe sterk de Vlaamse literaire verwerking van die gebeurtenis verschilt van de Nederlandse. In Vlaanderen zijn er erg veel romans over de collaboratie en nauwelijks over het verzet. In Nederland zijn er haast geen collaboratieromans, maar erg veel romans over de Jodenvervolging. Dat laatste verbindt Anbeek met de niet al te moedige houding van Nederland op dat vlak. Zijn artikel vindt een fraai evenwicht tussen literaire tekstanalyse, historische context en mythologisering van de oorlog.

De Joodse kwestie en de oorlog staan ook centraal in het toneelwerk van René Kalisky (1931–1986). Deze auteur verdedigt een afzonderlijke, zelfs afwijkende plaats voor de Jood in het heden op basis van een gemythologiseerd verleden. Hitler wordt in zijn werk bespot, en in die zin ontdaan van zijn mythische proporties. Maar tegelijkertijd wil Kalisky de mythische dreiging van Hitler behouden en zelfs versterken. Hij doet dat door de complexe en soms verbijsterende banden tussen het nazisme en het Jodendom aan de orde stellen, waar-

door de eenvoudige mythe van goed en kwaad weer wat ingewikkelder wordt.

In de voorlaatste bijdrage verschijnt Jeanne d'Arc opnieuw, dit keer als personage in de roman *Gilles & Jeanne* van Michel Tournier. Daarin worden de gemythologiseerde Jeanne d'Arc en Gilles de Rais niet alleen met elkaar geconfronteerd, maar ook met eerdere literaire verwerkingen van hun leven in de teksten van Bataille, Huysmans en Georg Kaiser. Tournier combineert die bronnen met historische feiten en mythische overleveringen, tot een collage en bricolage ontstaat die Paul J. Smith en Nic. van der Toon met kennis van zaken in kaart brengen.

Aan het eind krijgt de nouveau romancier Claude Ollier het woord. Sjef Houppermans onderzoekt de geschiedenisopvatting in de roman *Obscuratation*. In dat boek worden twee verhaallijnen op elkaar betrokken, een uit de Tweede Wereldoorlog, een andere uit het recentste fin de siècle. Ondanks de vele breuken tussen de twee periodes, worden ze toch in een haast cyclische relatie met elkaar verbonden als de wederopvoering van een apocalyptisch scenario. Om te voorkomen dat dit scenario een doem wordt, zoekt Ollier aansluiting 'bij de primaire krachten van de natuur' en algemener bij een niet-geregisseerde, open vorm van taal en literatuur. Alleen de openheid kan de mens redden van de eindeloze wederopvoering van scenario's uit het verleden. *De Muze en de Mythe* belijdt die openheid in een gevarieerde en veelzijdige herschrijving van het verleden. We zijn nog lang niet los van het verleden.

Dat blijkt ook uit het nieuwe boek van Jos Joosten, *Misbaar*. Het toont het historische proces waardoor literatuur literatuur wordt, en het besteedt daarbij de nodige aandacht aan de canon. De titel van het boek, zo legt Joosten in het eerste van de zeventien essays uit, verwijst naar Sartre, die in 1947 in *Qu'est-ce que la littérature* schreef: 'Literatuur is totaal misbaar op de wereld. Maar, zo vervolgt hij, welbeschouwd zijn mensen nog beter misbaar.' De implicatie is duidelijk: wie literatuur wil afschaffen, kan net zo goed – of misschien zelfs beter – de mens afschaffen. De waarde van literatuur is voor Sartre dus nog een onbetwifteld gegeven. Voor Joosten ligt dat anders. Zijn echte gids zit niet in de titel, maar in de ondertitel: *Hoe literatuur literatuur wordt*. Hoe dat precies in zijn werk gaat, is uitvoerig bestudeerd door de Franse antropoloog en socioloog Pierre Bourdieu, en die figuur is het lichtende voorbeeld voor Joosten. Volgens Bourdieu wordt literatuur gemaakt en gedefinieerd in een nooit eindigende strijd binnen een bepaald veld. De cruciale spelers in dat veld zijn instituten en individuen. Over hun vele vormen van interactie gaat *Misbaar*.

Er zijn vier rubrieken in het boek. De eerste is 'Wetenschap en letteren' en bestaat uit zes essays. Hier laat Jos Joosten zien dat de veldtheorie van Bourdieu niet leidt tot een absoluut relativisme. De toekenning van waarde aan een tekst mag dan geen absoluut, objectief en in de tekst verankerd gegeven zijn, ze is evenmin een vrijblijvend spelletje. Ze is immers de inzet van een ernstige strijd om de legitieme definitie van literatuur en literatuurstudie. Jos Joosten verzet zich tegen de neoconservatieven, die Bourdieu een *anything goes*-mentali-

teit verweten. Hij bekritiseert ook mensen als Jerker Spits, die menen dat het postmodernisme diezelfde mentaliteit zou etaleren en die, nog een stapje verder, geloven dat het zieke postmodernisme de letterenfaculteiten heeft aangetast. De canon, zo toont Joosten, mag dan wel een onderwerp van discussie geworden zijn, hij wordt nog steeds gedoceed aan de universiteiten – net doordat hij het onderwerp van discussie is.

Wie spelers in het veld bestudeert, krijgt weer oog voor de auteur, die lange tijd geleden dood verklaard werd. Joosten omarmt de auteur als strateeg en als instituut achter het werk, maar hij distantieert zich van de biografische en psychologische benaderingen. Voor hem is de auteur een 'loos onderwerp', een 'etiket dat het oeuvre bijeenhoudt'. Etiketten zijn middelen in de strijd om aandacht en erkenning. Zelfs traditioneel onverdachte auteurs als Ida Gerhardt blijken strategen en manipulators die het veldspel zo perfect mogelijk meespelen.

Ook critici zijn strategen, zoals blijkt uit het geval van Ilja Leonard Pfeijffer. Hij balanceert tussen populisme en avant-garde en is in die zin een voorbeeld van de zogeheten 'intellectuel médiatique'. In de laatste essays van het boek, gegroepeerd onder de titel 'De wetenschappelijke blik', laat Joosten zien hoe de machtige criticus à la Kees Fens plaats heeft moeten maken voor de gemediatiseerde criticus. De analytisch en wetenschappelijk ingestelde criticus – waartoe ook Joosten behoort – wordt uit de krantenwereld gebannen en mag zijn toevlucht zoeken op het web. Of, in het geval van Joosten, op de universiteit en in het wetenschappelijke boek, dat *Misbaar* heet.

Auteurs en critici vechten om teksten. De canon is het onderwerp van Joostens tweede rubriek, 'Aan de oevers van de canon'. De relativiteit van de canon illustreert Joosten met een nogal sombere voorspelling: 'Nog twee kabinetten onder de Zeeuw Balkenende en Jacob Cats zal onze grootste zeventiende-eeuwer blijken te zijn.' Het gaat hier niet om algemene en theoretische beschouwingen, maar om concrete tekstanalyses. Ook in het derde deel, 'Lezen wat er staat', krijgt de lezer tekstanalyses aangeboden. Zo laat Joosten fraai zien dat de moord van Termeer in Emants' *Een nagelaten bekentenis* misschien een nutteloze daad was, aangezien het slachtoffer al bezig was zelfmoord te plegen. Mooi is ook de manier waarop Joosten Frits uit *De avonden* analyseert als een belichaming van het kleinburgerlijke fatsoen, veeleer dan een kritische, landelijke jongeman. De poëzie van Stitou blijkt veel dieper te graven dan het label 'anekdotische poëzie' doet vermoeden. Van de ten onrechte vergeten Vlaamse prozaschrijver Maurice D'Haese maakt Joosten een interessant portret. Hij bestudeert ook het gebruik van popmuziek in hoogstaande en moeilijke poëzie, bijvoorbeeld in het werk van Dirk van Bastelaere.

In al deze analyses zitten uiteraard waardeoordelen. Zo vergelijkt Joosten de succesroman *Komt een vrouw bij de dokter* van Kluun met *Tirza* van Grunberg. Hij heeft een voorkeur voor de eerste. En zijn voorkeuren zijn niet die van Bourdieu, maar die van de traditionele lezer die geloofwaardigheid, stijl en gelaagdheid belangrijk acht. *Tirza* is volgens Joosten 'een rommelig geschreven

boek met losse eindjes, dat vooral zo mislukt is doordat het onwerkelijke zich nooit weet te ontworstelen aan de eendimensionale realiteit van herkenbaar Amsterdam-Zuid'. Ook over Houellebecq heeft Joosten uitgesproken meningen: de gedichten zijn vervelend, *Elementaire deeltjes* daarentegen is een 'bijzonder literair werkstuk'.

Joosten mag dan herhaaldelijk beweren dat literaire werken geen intrinsieke waarde hebben, in zijn analyses doet hij daar af en toe toch een beroep op. En geeft hij zijn concurrenten, zoals dat hoort, een veeg uit de literaire pan. Op de laatste bladzijden verwijt hij Tigrelle Uijtewaal dat ze 'te weinig inzicht [heeft] in de werkelijkheid van de literaire wereld en de strijd op het literaire veld, waarbinnen de criticus zijn rol speelt'. Maar tegelijkertijd zegt Joosten dat er geen 'metapositie' buiten het veld bestaat, een plek die je zou toelaten de zaken te zien zoals ze 'echt' zouden zijn. In zijn oratio, hier als sluitstuk opgenomen, zegt hij dat de wetenschapper moet constateren en niet moet voorschrijven. Maar ook een constatering fungeert in het literaire veld als een wapen en krijgt dus strategische kantjes. *Misbaar* is zelf een uitstekend voorbeeld van de strijd en de dynamiek die het analyseert. Het is een aanstekelijke illustratie van de eindeloze evenwichtsoefening tussen analyse en engagement, tussen wetenschap en passie, aanspraak op objectiviteit en erkenning van subjectiviteit. Ook in zijn meest wetenschappelijke momenten bekent de wetenschapper kleur en neemt hij posities in. *Misbaar* is een kleurrijk boek, waarin een hoogleraar zijn oude positie van alwetendheid en onpartijdigheid verlaat. Of dit voor een nieuwe canon in de literatuurwetenschap zal zorgen, valt af te wachten.

BESPROKEN TITELS

JAN BLOEMENDAL & PAUL J. SMITH, *De Muze en de Mythe. Over de literaire verwerking van het verleden*. Amersfoort, Florivallis, 2007. 151 blz., ISBN 978 90 75540 35 2, € 25.

LOTTE JENSEN, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen, Vantilt, 2008. 270 blz., ISBN 978 90 77503 92 8, € 22,50.

JOS JOOSTEN, *Misbaar. Hoe literatuur literatuur wordt*. Nijmegen, Vantilt, 2008. 222 blz., ISBN 978 90 77503 80 5, € 19,90.

Een drievoudig liefdesakkoord

Kroniek van het proza

Geen gegeven zo onuitputtelijk als de liefde. Er zijn zelfs deskundigen die de mening zijn toegedaan dat het genre van de roman ermee staat of valt. Dus kan het geen kwaad om voor deze gelegenheid enige aandacht te besteden aan drie recente Nederlandse romans die de liefde, in twee gevallen zelfs letterlijk, in het vaandel voeren. In het kielzog van dat thema drijven andere, minstens even interessante kwesties mee.

In liefdesaangelegenheden hebben mannen doorgaans de naam van egoïst en lafbek. Vrouwen daarentegen worden geprezen om hun onvoorwaardelijke inzet, moed en trouw. Aan dat beeld is flink bijgedragen door de literatuur van romantische huize. Flauberts Emma Bovary, mevrouw de Rênal uit Stendhals *Le rouge et le noir* en Tolstois Anna Karenina gingen in het spel om alles of niets niet alleen lijdend maar ook strijdend ten onder.

‘Alles of niets’ was het levensdevies van Belle van Zuylen (1740–1805), Nederlandse van afkomst, wereldburger van inborst. De op het Utrechtse slot Zuylen geboren Isabella baronesse van Tuyl van Serooskerken drukte zich vanaf haar jeugd uit in het Frans, trouwde op haar eenendertigste met een Zwitser en is in de internationale literatuurgeschiedenis bekend gebleven als Madame de Charrière.

Joke Hermsen behaalde haar doctorsgraad in de wijsbegeerte met een proefschrift over sekse, liefde en kunst in het werk van Belle van Zuylen en andere vrouwelijke auteurs. Nu ze ook actief is als romancier, lijkt zij de eerst aangewezene om met behulp van haar verbeelding een minder bekende bladzijde uit het leven van Madame de Charrière in te vullen. De biografen zien zich immers geconfronteerd met een zwart gat bij het beschrijven van de jaren 1785 en 1786. Over die periode is niet meer bekend dan dat Belle door een ernstige depressie en een huwelijks crisis heen ging. Ze raadpleegde artsen, bezocht kuuroorden en bracht geruime tijd door buiten het gezelschap van haar even tolerante als bezadigde man. Men neemt aan dat er in deze tijd sprake geweest moet zijn geweest van een hevige buitenechtelijke passie.

Met dit uitgangspunt voor ogen concipieerde Hermsen *De liefde dus*. In zijn opzet verraadt deze roman de invloed van de achttiende-eeuwse literaire conventies. De quasi-autobiografische brief- en dagboekvorm die Hermsen

praktiseert, was tijdens Belle van Zuydens leven onder fictieschrijvers bijzonder populair. Egodocumenten werden ook toen al beschouwd als het middel bij uitstek om jezelf te leren kennen, dan wel je innerlijke roerselen aan anderen bloot te geven. Bovendien paste het genre bij het streven naar waarheid en waarachtigheid waar de Verlichting voor stond.

Gelet op haar pleidooi voor redelijkheid, rechtvaardigheid en verdraagzaamheid kan Isabelle de Charrière gelden als een waardige representante van het Verlichtingsdenken. Maar de cultuurfilosoof Joke Hermsen heeft Belle ooit gekarakteriseerd als een persoonlijkheid die zich bewoog in het overgangsgedebied tussen Verlichting en romantiek. Ze geloofde in de rede maar wist zich maar al te vaak uit balans gebracht door de heftigheid van haar gevoelens.

Deze tweeslachtigheid is bepalend voor het verhaal dat ons hier wordt voor-gezet. In de duistere fase in het midden van haar leven werd Belle verscheurd tussen de plotseling opvlammende hartstocht voor de veel jongere Jean-Samuel d'Apples enerzijds, en anderzijds het respect voor fatsoen en decorum dat haar was blijven leiden, ook nadat ze afstand had genomen van de aristocratische wereld waaruit ze afkomstig was. Haar hart trok naar haar minnaar, maar plicht en deugd dwongen haar te volharden in het verstandshuwelijk dat ze had gesloten om te kunnen ontsnappen aan haar milieu. Toen ze er uiteindelijk voor koos om zich voor de tweede maal van haar boeien te bevrijden, ontdekte ze dat er al voor haar gekozen was. Jean-Samuel gaf toe aan zijn tirannieke vader die al sinds lang een bruid voor hem had uitgezocht.

Hermsen heeft deze tragische geschiedenis niet alleen gemodelleerd naar de achttiende-eeuwse briefroman zoals die door Belle zelf werd beoefend, maar ook naar de grote liefdesdrama's uit de negentiende eeuw waarin vrouwen zonder uitzondering ten onder gaan aan masculiene zelfzucht en gevoelloosheid. Emma Bovary wordt niet alleen het slachtoffer van eigen illusies, maar ook van mannen die in haar een voorbijgaand pleziertje zien. Mevrouw de Rênal is niets anders dan een sport op de maatschappelijke ladder die door de ambitieuze Julien Sorel wordt bestormd. En Marguerite Gautier, de dame met de camelia's uit de gelijknamige door Verdi tot opera bewerkte tearjerker van Alexandre Dumas jr., geeft uit louter offervaardigheid toe aan de wens van de vader van haar minnaar om haar geliefde te laten schieten.

Van al deze mogelijke voorbeelden is *Adolphe* van Belles intieme vriend Benjamin Constant de meest aanpalende. Puttend uit eigen ervaringen doet Constant op haast klinische wijze verslag van het kat-en-muisspel dat de ik-figuur met de beklagenswaardige Ellénore speelt, tot de dood er op volgt. Het is dezelfde Constant die in *De liefde dus* het eerste woord mag spreken en het laatste te horen krijgt. Hermsen voert hem in de proloog op als getuige van Belles liefdesleed en laat haar heldin aan het slot een brief schrijven waarin ze ten overstaan van Constant de balans van twee crisisjaren opmaakt.

Ondanks alle authentieke stijl- en genrekenmerken die ze haar roman heeft meegegeven offert Joke Hermsen hier en daar ook aan hedendaagse trends. Dat het modieuze jargon echoot in frases als 'iets een plaats geven' en 'dwazer

moet het niet worden' is tot daar aan toe, maar dat Belle psychologiseert als droeg ze kennis van psychologische inzichten die sinds Freud opgang hebben gemaakt, beschouw ik als een element dat vloekt met de historische couleur locale die hier zo scrupuleus is aangebracht.

Dood en verlies, daar draait het in het werk van Doeschka Meijsing om. Steevast vormen de dood van beminden en het verlies van de liefde de onderwerpen van haar romans, apart maar vaker nog in combinatie. *Tijger, tijger!* (1980) ging er over, en daarna *Utopia* (1982), *De beproeving* (1990), *Vuur en zijde* (1992), *De weg naar Caviano* (1996) en *De tweede man* (2000). Wanneer Meijsing de twee samenbrengt, is het verraad (het dominante thema van vroeg werk als *Robinson* en *De kat achterna*) nooit veraf. Want of je nu sterft of de deur uitsluit, je laat de levenden in de steek. En die blijven achter met een schuldgevoel waarmee ze in het reine moeten zien te komen. Zo grijpt het ene radertje van het zelfkwelmechaniek in het andere.

Over de liefde, Doeschka Meijsings nieuwe roman, laat zich in menig opzicht lezen als de samenvatting van een heel oeuvre. Die indruk wordt nog versterkt door de rol van de vertellende ik-figuur, de niet meer zo piepjonge Philippa ('Pip') van der Steur. Na het stuklopen van haar derde langdurige relatie ziet zij zich gedwongen tot een confrontatie met het verleden. Dat manifesteert zich altijd tersluiks dan wel onverhoeds. Zo ziet Pip in een vlek op de parketvloer van haar nieuwe woning onder meer de beeltenis van gymnastieklerares Buri Veerman, op wie ze als leerling van een Haarlems meisjeslyceum hartstochtelijk verliefd raakte (een gegeven dat we kennen van *Robinson*).

Kort tevoren is er een dvd in haar brievenbus beland, met daarop een televisiedocumentaire van Buri's zoon Jan over een reis die hij samen met zijn moeder naar haar Indische geboortegrond heeft gemaakt. Wanneer die filmbeelden Pip al te diep in de kolk van haar herinneringen hebben gezogen, besluit ze iets aan de vlek te gaan doen. Op de terugweg van Het Vloerenhuis achter een tonic gezeten, ziet ze een uit de koers geraakte cementauto het caféterras op denderen. Nog net weet ze haar eigen vege lijf en dat van twee andere vrouwen te redden, maar ze houdt aan het incident wel een schedelbasisfractuur over. Laat ze nu achteraf te horen krijgen dat een van de twee geredde dames uitgerekend Buri Veerman is!

Toegegeven, het is niet de meest subtiële manier om de rol van het toeval te benadrukken. Maar als we Pips ongeluk symbolisch mogen duiden (en dat moeten we wel met meer gebeurtenissen in deze roman), dan lijkt de boodschap helder: je kunt wel denken dat je een pijnlijk verleden zorgvuldig hebt weggeborgen, maar zodra je hersens flink door elkaar worden geschud komt er van alles naar boven dat je voorgoed begraven dacht te hebben.

Er is nog een tweede front waar Pip de nodige treurarbeid en dodendienst moet opknappen. Terwijl ze herstelt van het ongeluk, krijgt ze bezoek van haar drie broers. Die zitten in hun maag met een stukje erfenis van de oude Van der Steur. Papa was een man met twee gezichten, het ene het masker van een dorre

ambtenaar, het andere getooid met de monkelende trekken van de flierefluitende en sjacherende bon vivant. In die tweede hoedanigheid had hij, helemaal gratis en voor niets, een vakantiehuis aan het Lago Maggiore weten te bemachtigen. Nu hij er niet meer is, wordt het tijd dat onwettige bezit aan de rechtmatige eigenaar terug te geven.

Is de gevierde gemaakte reis naar het zuiden nog een nostalgische en min of meer genoeglijke onderneming, bij aankomst blijkt hoe weinig er van het paradijs van de jeugd rest.

Onze herinnering was tot brokstukken verworden, gaten in de muren, ontbrekende tegels op de trap, brandnetels op de keukenvloer, een bouwval die het had opgegeven van alles te bewaren. De schaduwen gleden om ons heen, wij kregen niets te pakken.

Zo staat het er, opnieuw in een nadrukkelijk symbolisch vormgegeven beeld. Vroeger is dood en laat zich niet meer tot leven wekken, al werken de drie broers en de ene zus zich nog zo hard in het zweet om de vervallen woning weer tot een behouden huis te maken. En ook het geheim dat hun vader mee in het graf heeft genomen, te weten de verblijfplaats van een door hem op de kop getikt, aan Mantegna toegeschreven schilderij, blijft buiten bereik.

Het is zonneklaar dat Pips liefdesverdriet en haar treurnis om alles wat ze aan het Lago Maggiore mist én terugvindt, communicerende vaten zijn, zoals ook duidelijk is dat ze in de oudere Buri Vermeer een plaatsvervanger zoekt voor de geliefde vader die zich altijd weer aan het gezinsverband onttrok. Want van liefde, dood, verlies en verraad is verraad, helaas helaas, de meeste. Dat wordt ze nog eens gewaar in een finaal gesprek met haar oude vlam, die opbiecht dat zij op haar beurt verliefd was op de Japanse commandant van het concentratiekamp waar ze als kind geïnterneerd was. Het kettinkje dat ze van hem kreeg, overhandigt ze bij wijze van talisman en zoenoffer aan Pip. En die is dan eindelijk bij machte zich neer te leggen bij de heerschappij van de onverbiddelijke tijd.

Vijf jaar geleden hield Charlotte Mutsaers opruiming. Allerlei stukken, verhalen, gedichten en wat ze nog meer los en vast in de laden van haar schrijftafel had liggen, bracht ze bijeen in een met recht *Bont* geheten bundel (de titel verwijst overigens ook naar de door Mutsaers bestreden handel in dierenvellen). Een uitspraak die ze daar deed, herinner ik me nog goed. Ze beweerde niet veel op te hebben met het genre van de vuistdikke roman waarin vandaag de dag zo menig collega-auteur excelleert. Hoewel ook zij zelf met *Rachels rokje* een tamelijk omvangrijke roman had geproduceerd, wilde ze zich er liever niet meer aan wagen. Voortaan hield ze het bij de mirakels en mysteries dicht bij huis.

Nu is het vasthouden aan eerder ingenomen standpunten niet iets dat bij Charlotte Mutsaers past. Sterker nog: ze verfoeit mensen die slaafs achter de

consequenties van hun zogenaamde principes aan sjokken. En dus kwam er veertien jaar na *Rachels rokje* een nieuwe roman, met de omvang van een slanke maar niettemin stevige damesvuist.

Dat 461 bladzijden tellende boek spoort mooi met de uit *Bont* geciteerde verzuchting. *Koetsier Herfst* is doortrokken van de hartstochtelijk beleden fascinatie voor de wonderen die je bij wijze van spreken aan je ontbijttafel kunt aantreffen. Zo vond Mutsaers in een huis-aan-huisblaadje een bericht over een telefoonengel: een GSM die je in staat stelt een bericht in te spreken op een apparaat dat samen met een dierbare dode ter aarde is besteld. Die vinding, in de handel gebracht door een slimme Duitse firma, speelt een voorname rol in *Koetsier Herfst*, samen met de als een god aanbeden Jorma Ollila, voormalig topman van Nokia, het echt bestaande Lobster Liberation Front ter bevrijding van in heet water te koken kreeften, en een door Osama Bin Laden geschreven gedicht dat via Google op internet te vinden is.

Wat in hemelsnaam hebben een mobieltje, dierenactivisme en de man achter de aanslag op de Twin Towers met elkaar te maken? Voor Charlotte Mutsaers is het verbazend eenvoudig. Al de genoemde elementen komen samen in de persoon van Adolphe Klein alias Dora Dhont, dé vrouw in het leven van verteller Maurice Maillot. De dag na zijn vijftigste verjaardag, op een moment dat de herfst van zijn leven definitief begonnen is, wordt deze man wakker met het gevoel dat het tijd wordt zijn vastgelopen bestaan weer in handen te nemen. Hij moet het geluk nu maar eens gaan grijpen waar het zich bevindt. En zie, daar ligt het, in het Amsterdamse Vondelpark, in de vorm van een groene Nokia die gestoken is in een imitatiezebraleren hoesje.

Het zaktelefoontje zet Maurice op het spoor van de al genoemde Adolphe, in wie hij eerst een vriendin van de door hem gezochte Dora vermoedt, maar die al gauw dezelfde blijkt als de felbegeerde vrouw. Dora, alias Do, is een overtuigde om niet te zeggen fanatieke vegetariër en een moedige voorvechtster van dierenrechten. Maurice, zelf een kind van ouders die levenslange gevangenisstraf kregen nadat ze een bomaanslag hadden gepleegd op een circus waarvan de directeur een aftands nijlpaard had geruimd, staat niet onsympathiek tegenover Do's strijdvaardigheid, maar heeft er toch moeite mee zijn biefstukken en kabeljauwfilets om harentwille te laten staan. En dat is niet de enige kwestie waarbij haar sterke opinies botsen met zijn lankmoedigheid. Hij wil graag rechttoe, rechtaan geslachtsverkeer, maar zij prefereert plasseks. Hij zou de kerstdagen het liefste doorbrengen bij kaarslicht en aan een met damast gedekte tafel, maar zij laat hem achter op een Oostendse hotelkamer omdat ze zo nodig op missie moet. Hij wil haar graag voor zich alleen, maar kijkt voortdurend aan tegen het portret van Bin Laden, in wie Do niet alleen een buitengewoon aantrekkelijke man ziet, maar ook de bewonderde auteur van het melancholieke vers 'Koetsier Herfst' (dat door Mutsaers ten opzichte van Ashraf Ynaz'rans vertaling op enkele plaatsen terecht verbeterd is).

Het optreden van Al-Kaida's alom gevreesde en verafschuwde leider is geen lichtzinnige grap, maar een middel om een en ander op scherp te zetten. Zoals

Mutsaers Maurice Maillot laat zeggen: je hebt feiten en je hebt ervaringsfeiten. Als het legitiem is om waarde te hechten aan de eerste categorie, waarom zou de tweede categorie bij het afwegen van goed en kwaad dan niet mee mogen doen? Dus neemt Do het recht Bin Laden te koesteren als seksbom en dichter, om vervolgens de vraag te stellen of de doden van *Nine Eleven* meer verontwaardiging moeten wekken dan de ontelbare dieren en vissen die dagelijks voor ons plezier worden afgemaakt.

‘Sterre der Zee, help de vissers om zeep’, bad Charlotte Mutsaers jaren geleden al. Hoewel ze bij de recente parlementsverkiezingen kandidaat was voor de Partij voor de Dieren, zal zij, anders dan Do Dhont, niet zo gauw tot geweld overgaan. Maar dat ze met *Koetsier Herfst*, hoe springerig, grillig en meeslepend ook, een politiek statement heeft willen maken, is wel duidelijk. Hoewel ik er mijn wijting of gehaktbal niet voor zal laten staan, kan mijn waardering voor deze roman blijken uit het (ervarings)feit dat ik regelmatig op het puntje van mijn stoel heb gezeten, en dat lang niet altijd van ergernis.

BESPROKEN TITELS

HERMSEN, JOKE J., *De liefde dus*. Amsterdam, De arbeiderspers, 2008, 336 blz., € 18,95.

MEIJSSING, DOESCHKA, *Over de liefde*. Amsterdam, Querido, 2008, 238 blz., € 18,95 (gebonden € 22,95).

MUTSAERS, CHARLOTTE, *Koetsier Herfst*. Amsterdam, De bezige bij, 2008, 461 blz., € 22,50 (gebonden € 27,50).

Nederlands op niveau en andere finalisten

Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen

In deze kroniek vestig ik de aandacht op een aantal leergangen Nederlands als tweede taal voor hoog opgeleide anderstaligen die de basis van het Nederlands beheersen. In termen van het Europees Referentiekader gaat het om niveau B1 en hoger. De hier besproken titels zijn ontwikkeld door medewerkers van de Universiteit Utrecht, de Rijksuniversiteit Groningen en de Radboud Universiteit Nijmegen. Langzamerhand heeft iedere universiteit in Nederland zijn eigen NT2-leerlijn. We hebben immers ook nog de Amsterdamse lijnen, waaruit onder andere de taakgerichte leergang *Code* is voortgekomen, en niet te vergeten de ‘Delftse methode’.

Oudere NT2-lijnen

Wat zijn nu de kenmerken van al deze verschillende leerlijnen? Om die vraag te beantwoorden moeten we even terug naar de tweede helft van de vorige eeuw. Een belangrijke discussie die plaatsvond in de jaren tachtig van de vorige eeuw betrof de vraag hoe mensen een vreemde taal leren. Verloopt dat proces net zo als het proces van het leren van de moedertaal, of zijn er verschillen? De Amerikaanse wetenschapper Krashen formuleerde in de tachtiger jaren de theorie dat er geen wezenlijk verschil is tussen het leren van de moedertaal door een kind en het leren van een vreemde taal door volwassenen. Wat taalleerders nodig hebben is veel input van begrijpelijke taal. Grammatica hoeft niet expliciet onderwezen te worden, het gaat om de input en interactie (aldus Krashen). Voor het Nederlands als tweede taal leverde dat *Nederlands voor buitenlanders* op, ook wel ‘de Delftse methode’ (Delft 1984, 2005) genoemd. De nadruk ligt in deze methode op het leren van woorden. Grammatica hoefde niet expliciet onderwezen te worden. In de herziene versie zijn ten gevolge van het voortschrijdend inzicht dat alleen input niet voldoende is om een taal te leren (daarvoor is ook het toetsen van output nodig) spreekopdrachten toegevoegd en de grammatica is uitgebreid. In 2008 verscheen zelfs *De Delftse Grammatica*.

Een tweede ontwikkeling op het gebied van het vreemdetalenonderwijs was die van vormgericht naar functioneel, dus communicatief. Kern van de communicatieve benadering zijn de veranderde denkbepelden over de functie van taal voor anderstaligen. De communicatieve benadering ziet bestudering van de taal

niet meer als doel op zich, een vreemde taal wordt ook niet meer uitsluitend geleerd om literaire teksten te lezen, zoals in de grammatica-vertaalmethode het geval was, maar taal is een middel om een boodschap over te brengen. De eerste communicatieve, functioneel-notionele leergang voor het Nederlands als tweede taal was *Code Nederlands* (Amsterdam 1990, 1996), ontwikkeld aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. In de herziene versie van *Code Nederlands* kreeg grammatica wel weer een grotere plaats.

Hoewel we *Help!* (Utrecht 1988, 1998) niet kunnen karakteriseren als een grammatica-vertaalmethode, ook in de eerste editie worden immers vaardigheden (spreken, luisteren, lezen, schrijven) geoefend, is het accent dat op grammatica ligt dermate groot dat het predikaat ‘communicatief’ op deze leergang niet van toepassing is. Bij de herziening van *Help!* heeft wel een communicatieve facelift plaatsgevonden, maar ook nu zou ik eerder de term ‘eclectisch’ voor dat materiaal gebruiken.

De herziene uitgaven van bovengenoemde leergangen verschillen aanmerkelijk minder van elkaar dan de oorspronkelijke. Het eclecticisme domineert al een tijd de leermiddelenmarkt. Door de entree van de taakgerichte benadering, waarvan *Code* (2004) een exponent is, is er weer een duidelijke nieuwe lijn ontstaan. Het pleit voor Amsterdam (dit keer een samenwerking tussen de beide universiteiten: VU en UvA) dat ze wederom ijsbreker zijn geweest. En als eenmaal de trend is gezet, nemen andere ontwikkelaars elementen over. Het materiaal dat in Groningen is ontwikkeld bijvoorbeeld is opnieuw eclectisch, waarin volgens de auteurs ook ‘taakgericht’ is geïncorporeerd. ‘Nijmegen’ heeft nog geen totale leerlijn op de markt gebracht, maar een aantal onderdelen. Ook die kunnen we kenschetsen als eclectisch.¹

Het zal u niet ontgaan zijn dat al deze ‘lijnen’ afkomstig zijn van Nederlandse universiteiten. Er zijn natuurlijk ook Vlaamse universiteiten die reeksen van leermiddelen ontwikkelen. Daarover meer in een volgende kroniek als de herziene uitgave van *Vanzelfsprekend* is verschenen.

De finale

De finale helpt midden- en hoogopgeleide anderstaligen door te dringen tot de verschillende kanalen van de Nederlandse media.

De speciaal door auteurs uitgezochte teksten en programma’s geven een realistisch en actueel beeld van het dagelijkse taalgebruik en sluiten aan op de vier onderdelen van het Staatsexamen NT2 II: lezen, luisteren, schrijven en spreken. *De finale* is daarom een goede voorbereiding op dit examen,

zo staat op de achterflap van het boek vermeld. De eerste zin wekt de indruk dat dit een leergang is met een speciaal karakter, die een introductie in de Nederlandse media beoogt. Maar bij nadere kennismaking blijkt *De finale* een doorsnee leergang voor anderstalige cursisten ‘binnen en buiten Nederland’, die de leerder brengt van niveau B1 naar B2. De vaardigheden lezen, schrijven,

luisteren en spreken komen alle vier aan bod. Het boek bestaat uit drie delen: Thema's, Taalhulp en Grammatica. Deel 1 bevat negen thema's, onder andere 'vervoer', 'vrije tijd', 'typisch Nederlands', 'het klimaat'. De teksten zijn vrijwel allemaal authentiek. De Taalhulp is bedoeld als ondersteuning bij het maken van de opdrachten. Er worden strategieën aangereikt bij een aantal opdrachten, zoals 'Statistische figuren beschrijven', 'Creatief schrijven', 'Luisterstrategie bij radioberichten'. Deel 3 bevat een uitgebreide grammatica met oefeningen. Omdat deel 2 en 3 samen ongeveer een derde van het boek uitmaken is het boek een soort naslagwerk geworden. Je kunt je afvragen of daar behoefte aan is, gezien het feit dat er al zoveel aparte naslagwerken in de vorm van pedagogische grammatica's en (leer)woordenboeken zijn. Een voordeel is natuurlijk wel dat in *De finale* taalhulp en grammatica gekoppeld zijn aan de thema's en opdrachten, zodat het een geheel vormt.

Naast het boek is er materiaal beschikbaar via de methodesite (www.staatsexamennt2.nl): audio- en videofragmenten, transcripten van de luisterteksten, extra invuloefeningen, sleutels van de oefeningen en materiaal voor de docent. Het luistermateriaal bestaat uit drie liedjes en links naar drie fragmenten van @net.² Bij deze fragmenten is het beeld vergroot wat ten koste van de kwaliteit is gegaan. Het geluid van alle opnames is goed. Van twee liedjes zijn geen audio-fragmenten opgenomen vanwege de rechten. Er is ook een aantal voorbeeldfragmenten uit NT2-examens opgenomen. De aanvullende oefeningen op de site zijn gatenteksten van de lees- en luisterfragmenten. Het materiaal voor de docent is summier.

Zoals bijna alle recent gepubliceerde leergangen hinkt het materiaal wat betreft de autonomie van de leerder op twee gedachten: aan de ene kant constateren de auteurs dat het materiaal voor een groot deel zelfstandig kan worden doorgewerkt, aan de andere bevelen ze aan de spreekopdrachten met een medecursist of een docent te doen. Eerlijkheidshalve zeggen ze dat het boek het best tot zijn recht komt in groepsverband. Eigenlijk is dit het dilemma van iedere taal cursus: de heersende didactiek vereist een grote mate van zelfstandigheid, maar communiceren leer je nu eenmaal door dat te doen en dat kan vooralsnog alleen met andere mensen.

De site van de uitgever vermeldt dat *De finale* prima aansluit op *Help! 2*. Hoewel het nergens expliciet wordt verwoord, lijkt het boek een vervanging van *Help! 3* te zijn. De auteurs zijn evenals de auteurs van *Help!* verbonden aan het James Boswell instituut en daar is het materiaal ook getest. *De finale* sluit volgens de auteurs aan bij het Staatsexamen NT2-II. In dat examen worden de vier vaardigheden (luisteren, lezen, spreken, schrijven) apart getoetst. Er wordt echter noch in het boek noch op de site verantwoord wat precies de koppeling is naar het Staatsexamen: Wordt het type opdrachten van het examen geoefend? Is er overeenkomst in typen teksten? Komen de deeltaalvaardigheden die beschreven zijn voor het Staatsexamen systematisch aan de orde? Wordt er naar de eindtermen toegewerkt of is het bedoeld als materiaal voor een korte voorbereidingscursus?

De opdrachten in *De finale* zijn vrij traditioneel, bijvoorbeeld invuloefeningen, vraag en antwoord, ‘Zet de zinnen in de passieve vorm’, ‘Wat zegt u?’, ‘Maak de zinnen af’. De inhoud prikkelt de verbeelding ook niet echt, maar geeft wel een beeld van wat veel Nederlanders doen: kamperen, fietsen, met de trein reizen, strijden voor een beter milieu en Sinterklaas vieren, om maar eens wat te noemen. *De finale* biedt weinig nieuws. Het is wel een bruikbaar boek voor het Nederlands als vreemde taal, mits studenten toegang hebben tot internet. Alle audio- en videofragmenten en een aantal oefeningen staan alleen op de methodesite.

Nederlands op niveau

Voor ongeveer dezelfde doelgroep is *Nederlands op niveau* gemaakt. Het beginniveau wordt niet omschreven in termen van het Europees Referentiekader, het eindniveau wel: B2, en dat impliceert het Staatsexamen NT2-II, dat ook eindterm van *De finale* is. *Nederlands op niveau* bouwt voort op *Nederlands in actie* en vormt samen daarmee een pakket om van niveau B1 op B2 te komen. Volgens de auteurs is *Nederlands op niveau* ontwikkeld

voor hoogopgeleide, zelfstandige en actieve leerders en docenten. [...] Zowel de docent als de medestudenten spelen in deze methode een belangrijke rol in het leerproces. Voor zelfstudie is dit boek minder geschikt. Voor studenten extra muros [...] is deze methode ook bruikbaar ten behoeve van de taalverwerving; voor de bestudering van het Nederlands op wetenschappelijk niveau zullen aanvullingen noodzakelijk zijn (Docentenhandleiding, 5).

Nederlands op niveau bestaat uit een boek met dvd en een methodesite. Alle vaardigheden, woordenschat en grammatica worden in deze methode geoefend in acht hoofdstukken die als titel een adjectief hebben: Nieuwsgierig???, Verrassend!, Positief, Agressief, Ongelooflijk, Geïntegreerd, Verstandig, Kritisch. Een verfrissende aanpak na jaren overspoeld te zijn met thema's als 'vervoer', 'wonen', 'eten' enzovoort of hoofdstukken met titels als 'Zo gezond als een vis' en 'Nou dat weer'. Of de vlag de lading dekt, is een tweede. Bij een titel als 'geïntegreerd' is het niet zo moeilijk de teksten te laten aansluiten, maar bij 'verrassend' kan ik me voorstellen dat het de auteurs enig zoekwerk heeft gekost om de verzameling teksten te vinden die ze daarbij hebben geplaatst: over de imam zonder baard en in pak, over de Marokkaanse vrouw die geen druif kan proeven op de markt omdat het Ramadan is, over esthetische chirurgie, 'Chinees rekent met een ander brein dan westerling' en een fragment uit Joe Speedboot. Goed gekozen teksten die allemaal iets met 'verrassend' te maken hebben, maar onderling weinig overeenkomsten vertonen qua thematiek. En dat betekent dat ook het vocabulaire van al die teksten verschillend is en niet terugkomt in de rest van het materiaal. Dat kan een nadeel zijn van deze aanpak.

Als bijlagen bevat het boek korte instructies bij grammaticale onderwerpen met oefeningen, een correctiemodel voor schrijfopdrachten, een sleutel, extra opdrachten bij grammatica, lijsten van onregelmatige werkwoorden en een checklist portfolio B2 (van www.taalportfolio.nl). De hoofdstukken lopen op in moeilijkheidsgraad, zowel wat betreft de teksten als in de spreek- en schrijf-oefeningen en de grammatica.

De methodesite is een beetje lastig te vinden: www.coutinho.nl, dan 'studiehulp' aanklikken, vervolgens 'uitgaven met ondersteuning op het web' en ten slotte de titel van het boek. Op de site staan oefeningen, grammatica en vocabulaire volgens de inleiding, maar het zijn bijna allemaal grammatica-oefeningen. Het is een heel gebruiksvriendelijk systeem met feedback op drie niveaus: 'controleer', 'hint', 'goede antwoord'. Soundbites bevatten links naar fragmenten van internet, filmpjes of audiofragmenten van tv-programma's over actuele onderwerpen.

De dvd bevat elf gevarieerde en interessante fragmenten, voornamelijk ontleend aan tv-programma's, onder andere aan 'Op weg naar het Lagerhuis' en 'Schepper en Co'. Ook de telefilm 'Electric' staat er op.

De docentenhandleiding kan aangevraagd worden via internet. U krijgt dan een pdf-bestand (alleen lezen) per e-mail toegezonden. Hij bevat een uitgebreide verantwoording over de gekozen aanpak, suggesties per les, transcripten van audio- en videofragmenten en toetsen bij ieder thema. Daarnaast zijn er nog werkbladen voor speelse, mondelinge oefeningen.

Het belangrijkste uitgangspunt in deze leergang voor de didactiek is het sociaal constructivisme. Het sociaal constructivisme is erg in zwang en vormt de basis van veel moderne leergangen en onderwijsvernieuwingen. Het ziet leren als een sociaal proces, waarbij studenten samen kennis verwerven en verwerken en vaardigheden ontwikkelen; samen betekenissen construeren. De taakgerichte aanpak is op het gebied van het leren van een vreemde taal de toepassing bij uitstek van de sociaal-constructivistische opvattingen. De auteurs van *Nederlands op niveau* spreken echter nergens van taken, de methode is niet taakgericht, althans wordt niet als zodanig gepresenteerd. Wat is dan het constructivistische aan *Nederlands op niveau*? Dat zit volgens de auteurs in het feit dat studenten moeten overleggen met elkaar, samen tot oplossingen komen en dingen aan elkaar uitleggen. Die opdrachten staan er inderdaad in, naast heel veel 'gewone' oefeningen. Bij grammaticale onderwerpen die al eerder aan de orde kwamen is dit principe uitgewerkt doordat studenten aan de hand van een aantal voorbeelden de regel moeten ontdekken. Tot zover het constructivisme.

Woordenschat is de zwakste schakel van deze methode. Voor de selectie zijn de auteurs 'op eigen ervaring' afgegaan, naar zij zeggen bij gebrek aan lijsten na de lijst van de 2000 meest frequente woorden. Er bestaat echter ook nog een lijst met ongeveer 5000 woorden van Hazenberg & Hulstijn (1996)³ en de Woordenlijst Academisch Nederlands (Giezenaar & Schouten 2002)⁴, die 1484 woorden bevat die geselecteerd zijn uit een corpus met academische teksten. In

Nederlands op niveau wordt onderscheid gemaakt tussen ‘stervocabulaire’ (woorden die bij het thema van een tekst aansluiten maar niet in de tekst voorkomen) en ‘vabulaire’ (woorden die wel in de tekst voorkomen). Dit onderscheid wordt niet overtuigend verantwoord: beide soorten woorden moeten studenten kunnen gebruiken, maar van de sterwoorden moeten ze meer informatie opzoeken. Hoezo? Andere vragen zijn: Waarom worden woorden die in de tekst voorkomen ook nog eens apart omschreven? Welke woorden worden geoefend? Hoeveel worden er aangeboden die niet in het *Basiswoordenboek* (De Kleijn & Nieuwborg 1996) staan? Wat is de totale woordenschat van *Nederlands in actie* en *Nederlands op niveau*?

Nederlands op niveau is een geïntegreerde leergang met een aantal verfrissende dingen en zo oogt het boek ook, vooral door het groen dat als steunkleur is gebruikt, en door de foto’s van koeien, fietsen en skûtsjesilen op de omslag. Ondanks de kanttekeningen is de methode een aanwinst voor het Nederlands als tweede/vreemde taal.

Dixi!

Bij uitgeverij Coutinho zijn twee herzieningen uitgekomen van eerdere publicaties: *Dixi!* en *Nota bene!*

Dixi! is een cursus spreekvaardigheid voor hoogopgeleide cursisten. Het boek bestaat uit vier hoofdstukken die ieder een specifieke – volgens de auteurs moeilijke – spreek situatie weergeven: Discussie, Vergadering, Tweegesprek en Monoloog. Het sluit aan bij niveau B2 van het Europees Referentiekader.

Aangezien in de lessen vaak te weinig tijd overblijft om gericht te oefenen in spreekvaardigheid, bevat dit boek veel opdrachten die gericht zijn op functionele situaties, met daarin soms ook speciale aandacht voor woordgebruik, uitspraak en prosodie of grammaticale kwesties (9).

Een van de aannames van dit boek is dus: verkeerd ‘time management’ van docenten. De auteurs stellen vast dat spreekopdrachten vaak de sluitpost vormen van het onderwijs Nederlands als vreemde/tweede taal en daarom besluiten ze tot het maken van een boek met uitsluitend spreekopdrachten. Maar of hiermee het probleem wordt opgelost is nog maar de vraag. Het gebruik van dit boek, dat geen integrale leergang is, maar uitsluitend op spreekvaardigheid gericht is, vereist immers een nog efficiënter gebruik van de beschikbare tijd, je moet het er namelijk naast doen.

Spreek- en gespreksvaardigheid vormen de basis van *Dixi!* De auteurs spreken over algemene spreekvaardigheid met een zakelijk tintje. Er zijn spreekoefeningen, algemene oefeningen, woordenschatoefeningen, grammaticaoefeningen en hier en daar een uitspraak oefening. De oefeningen lopen op in moeilijkheidsgraad van gestuurde naar meer open opdrachten. De laatste opdracht is het moeilijkst: een presentatie houden.

Er is expliciete aandacht voor taalhandelingen, waarbij steeds genuanceerder vormen worden aangeboden. ‘Een mening geven’ en ‘een mening vragen’ bijvoorbeeld komen eerst aan de orde. Later komen ‘een tegenwerping maken (vriendelijk)’, ‘een tegenwerping maken (neutraal)’, ‘uitleg vragen’, ‘vragen om verduidelijking’.

Wijzigingen ten opzichte van de eerste druk: teksten zijn vervangen omdat de oude gedateerd waren; opdrachten zijn ‘in een nieuw jasje gestoken’; er zijn uitspraak- en prosodieoefeningen toegevoegd en aan het gebarensysteem dat wordt aangeboden voor de correctiefase zijn twee gebaren toegevoegd. *Dixi!* is geschikt voor de aparte lessen spreekvaardigheid en voor cursussen met een specifiek doel.

Nota bene!

De eerste druk van *Nota bene!* dateert van 1997. Tien jaar is het boek gebruikt door gevorderde leiders van het Nederlands, voornamelijk hoog opgeleid. Op basis van die ervaringen is het boek herzien: de opbouw is ingrijpend gewijzigd en veel teksten zijn vervangen vanwege de actualiteitswaarde.

Het uitgangspunt is dat cursisten zich door middel van functionele schrijftaken meer bewust worden van aspecten die een rol spelen bij het schrijfproces, zoals het doel van de tekst, de lezer, de stijl, conventies en het aanbrengen van een goede structuur (II).

Er worden twee manieren van schrijven behandeld: ‘bottom-up’ en ‘top-down’. Voor beide werkwijzen worden bouwplannen toegelicht en er zijn oefeningen bij. Belangrijk zijn ook de begrippen ‘creatief produceren’ en ‘kritisch reviseren’. Met ‘creatief produceren’ bedoelen de auteurs ‘Snel, associatief en onbekritiseerd schrijven. Het voornaamste doel is ideeën opschrijven en uitwerken, zonder stil te staan bij tekstuele, stilistische en grammaticale onvolkomenheden’. Een opdracht daarbij is bijvoorbeeld: ‘Schrijf in tien minuten een tekst over uw geboortestad of woonplaats. Schrijf volgens het concept “creatief produceren” zoals hierboven omschreven’. Er wordt geen aandacht besteed aan literair, creatief schrijven, voornamelijk aan zakelijk schrijven. De invloed van het Staatsexamen doet zich ook hier gelden. Het procesgerichte komt ook tot uiting in opdrachten voor zelfreflectie en een lijst voor zelfcorrectie, aan de hand waarvan studenten hun teksten kunnen reviseren. Studenten moeten bijvoorbeeld reflecteren op het gebruik van tussenkopjes: ‘Wat is de functie van dergelijke kopjes? Gebruikt u wel eens kopjes? Zo ja, in wat voor teksten?’ Het is de bedoeling dat cursisten ook elkaar beoordelen.

Het boek bestaat nu uit twee delen: Schrijfvaardigheid en Naslagwerk. In het eerste deel wordt door middel van vier modules aandacht besteed aan schrijven als proces: Schrijven als proces, Structuur in teksten, Stijl, Brieven. De ordening is niet anders dan in de eerste uitgave: van woorden en zinnen via alinea’s naar brieven en teksten. De oefeningen gaan van herkenning naar toepassing.

Voorbeelden van herkenningsopdrachten zijn: ‘Wat zijn de kernzinnen van de volgende alinea’s?’, ‘Vervang de herhalingen in de volgende teksten door verwijswwoorden’, ‘Vul in de volgende tekst verwijswwoorden in’, ‘Zoals u hieronder kunt zien, wordt een tekst onaantrekkelijk als men niet gebruikmaakt van verwijswwoorden. Maak er een leesbare tekst van door verwijswwoorden te gebruiken.’ Er is een grote variatie aan oefenvormen. Het gedeelte naslagwerk (139–232) bevat informatie over grammaticale onderwerpen: het woordenboek, spelling, interpunctie, samenstellingen, prefixen en suffixen, werkwoorden, subject en persoon, verwijswwoorden, ‘het’ en ‘er’ als subject, lidwoorden, verbindingswoorden, zinsbouw. De naslagonderwerpen bevatten informatie over het onderwerp, dat geïllustreerd wordt aan de hand van korte teksten en geoefend met enkele oefeningen op zins- of tekstniveau. Er zijn bijlagen over de volgende onderwerpen: De afwerking van een werkstuk, Controlevragen en een Correctiemodel.

Volgens de auteurs is *Nota bene!* een doe-boek. Inderdaad vormen de 115 opdrachten een rijke bron om oefenmateriaal uit te putten. Een groot deel van het boek echter gaat óver schrijven, waardoor het boek ook het karakter van een naslagwerk heeft. Deze combinatie maakt het een – mooi uitgevoerde – complete cursus schrijfvaardigheid. *Nota bene!* kan gebruikt worden vanaf niveau B2 tot C1.

Ten slotte wijs ik nog op twee uitgaven die ook bedoeld zijn voor studenten op een hoog niveau. De eerste is een grammaticaboek: *Nederlands in structuren*. Het is geen gewoon grammaticaboek, maar een boek waarin de lezer wordt uitgenodigd zelf na te denken over de verschillende taalstructuren, geleid door een spel van vragen en antwoorden. Dit in navolging van de Griekse filosoof Socrates, vandaar de subtitel *Socratische grammatica NT2 met oefeningen*. De vragen horen bij een korte tekst waarin de taalstructuur wordt geïllustreerd. Omdat de vragen gevolgd worden door de antwoorden, lijkt de beste manier van werken het vraag-en-antwoordspel door een docent met studenten te laten uitvoeren, terwijl de studenten het boek dicht houden. Daarna kunnen ze het nog eens lezen en de oefeningen maken.

De tweede publicatie is het *Handboek Spraakkunst*. Het is een beknopt overzicht van grammaticale termen zoals die in de ANS worden beschreven, een soort mini-ANS. Het boek bestaat uit vier delen: Het woord, De constituent, De zin en Algemene verschijnselen en bevat ook een vertaling van de termen in zes talen. In het *Handboek* staan vragen bij de onderwerpen, daarnaast is er een apart boek met oefeningen. De oplossingen bij de oefeningen en mogelijke antwoorden bij de vragen uit het boek staan op de methodesite: www.woltersplantyn.be/handboekspraakunst.

NOTEN

- 1 Om de keuze uit de grote schat aan NT2/NVT-leermiddelen te vergemakkelijken heeft het Steunpunt Nederlands als vreemde taal een aantal trajecten samengesteld bij de zes profielen van het Certificaat Nederlands als Vreemde Taal (www.snvt.org/cnavt).
- 2 @net. Tien videolessen: <http://atnet.snvt.org>.
- 3 Deze lijst is niet gepubliceerd, maar wel verkrijgbaar.
- 4 Giezenaar, Ghislaine & Edith Schouten: *Wijze woorden. Woordenlijst Academisch Nederlands met idioom oefeningen*. Amsterdam, Intertaal, 2002.

BESPROKEN TITELS

- BAKX, JOSÉ & GHISLAINE GIEZENAAR**, *Dixi! Cursus spreekvaardigheid voor hoogopgeleide anderstaligen*. Tweede, herziene druk. Bussum, Coutinho, 2007, 132 pp. ISBN 97890469007. € 16,50.
- BAKX, JOSÉ**, Lidy Zijlmans, Marij Bernards & Annemiek de Vries, *Nota bene! Cursus schrijfvaardigheid voor hoogopgeleide*

cursisten. Tweede, herziene druk. Bussum, Coutinho, 2007, 239 pp. ISBN 9789046900680. € 24,50.

BEERSMANS, MAUD & WIM TERSTEEG ET AL., *De finale. Voorbereiding op het Staatsexamen NT2-II*. Amsterdam, Boom, 2007, 226 pp. ISBN 9789085064985. € 29,50. Methodesite: www.staatsexamennt2.nl.

BOER, DE, BERNA & BIRGIT LIJMBACH, *Nederlands op niveau. Methode NT2 voor hoogopgeleide anderstaligen*. Bussum, Coutinho, 2007, 284 pp. ISBN 9789049600673. Boek en dvd € 39,50. Methodesite: www.coutinho.nl.

SCHRYVER, DE, JOHAN, Walter Haeseryn & Gijsbert Rutten, *Handboek Spraakkunst*. Mechelen, Wolters Plantyn, 2007, 295 pp. ISBN 9789030187530. € 35.

SCHRYVER, DE, JOHAN & WALTER HAESERYN, *Oefenboek Spraakkunst*. Mechelen, Wolters Plantyn, 2007, 98 pp. ISBN 9789030192688. € 12,95. www.woltersplantyn.be/handboekspraak-kunst

WUYTS, AN, *Nederlands in structuren. Socratische grammatica NT2 met oefeningen*. Leuven/Voorburg, Acco, 2007, 191 pp. ISBN 9789033466199. € 21,80.

Besprekingen en aankondigingen

Roomse ruzie. De splitsing tussen De Gemeenschap en De Nieuwe Gemeenschap. Bezorgd door Sjoerd van Faassen en Salma Chen. Beeldredactie Bernard Asselbergs. Nijmegen/Den Haag, Van Tilt/Letterkundig Museum, 2007. Achter het Boek 40. 512 pp. ISBN 978 90 77503 74 4. € 34,90.

Als de tijdgeest zich tijdens het interbellum in Nederland ergens liet betrappen, was dat in het door jong-katholieke auteurs opgerichte 'maandschrift voor katholieke reconstructie' *De Gemeenschap* (1925–1941). Het bood een publicatiemogelijkheid aan een bont gezelschap, aanvankelijk aangevoerd door een hecht groepje Utrechtenaren: Jan Engelman, Albert Kuyle (pseudoniem van Louis Kuitenbrouwer), diens broer Henk Kuitenbrouwer en Willem Maas. Naast het tijdschrift bestond vanaf 1925 een gelijknamige uitgeverij, die evenals het blad opviel door een moderne vormgeving en aandacht voor beeldende kunst, architectuur, muziek en film – in die tijd een bijzonderheid die, tegen de heersende verzuiling in, ook niet-katholieken aantrok. Behalve 'roomsen' als Anton van Duinkerken, Albert Helman, Pierre Kemp en Antoon Coolen publiceerden onder meer de andersgezinden H. Marsman (enige tijd in katholiek vaarwater), F. Bordewijk en J. Slauerhoff in en bij *De Gemeenschap*.

Vooraanstaande katholieke kunstenaars als Jozef Cantré, Charles Eyck, Joep Nicolas, Otto van Rees, Lambert Simon en Hendrik Wiegersma werkten regelmatig mee aan het tijdschrift en de boekuitgaven. De redactie burelen waren ontworpen door Sybold van Ravesteyn en behalve Eyck en Simon hadden de architect Gerrit Rietveld en de filmer Jan Hin een tijd lang hun atelier in het pand op Oude Gracht 55. Het leek een hechte vriendenclub en zo zag de uit Bergen op Zoom afkomstige ex-seminarist Van Duinkerken het gezelschap ook, tot het vanaf 1930 scheuren begon te vertonen en eind 1933 luidruchtig uit elkaar spatte. De scheuring leidde tot de oprichting van het concurrerende maandblad *De Nieuwe Gemeenschap*, geleid door de broers Kuitenbrouwer, Jan Derks, A. den Doolaard, Ad. Sassen en Gabriël Smit. Vanaf januari 1934 maakte het *De Gemeenschap* en zijn bekendste redacteurs, Van Duinkerken en Engelman, het leven zuur, tot het na het decembernummer 1936 abrupt ophield te verschijnen. Omdat het tijdschrift zich allengs meer in fascistische richting

bewoog, hadden Den Doolaard en Smit begin 1935 de redactie verlaten.

Het verhaal van deze splitsing is naast een boeiend stukje literatuurgeschiedenis ook een interessant stukje mentaliteitsgeschiedenis. *De Gemeenschap* bezat via zijn redacteuren en medewerkers een breed netwerk van contacten in de katholieke pers, katholieke politieke groeperingen, het literaire circuit en de kunstwereld. Behalve botsende inzichten over de verhouding tussen religie en kunst, esthetiek en sociaal engagement, de katholieke emancipatie en het corporatisme, vonden in het blad ook verschillende visies op de rol van het opkomende Italiaanse en Duitse fascisme een plaats. De scheuring was echter vooral te danken aan de artistieke en persoonlijke incompatibiliteit tussen Engelman – voorstander van een niet door religie belemmerde artistieke vrijheid – en Kuyle – die voor een militant religieus en sociaal engagement koos en zich in *De Nieuwe Gemeenschap* als anti-semiet en fascist profileerde.

Roomse ruzie is een voorbeeldig complete documentatie over de strijd der geesten die tot de splitsing leidde en daarna voortduurde tot *De Nieuwe Gemeenschap* ter ziele ging. De rijk geïllustreerde en degelijk geannoteerde dossiervorm die werd gekozen doet denken aan de befaamde Van Ostaijen- en Gorter-documentaties van Gerrit Borgers en Enno Endt, en garandeert een zelfde volledigheid en toegankelijkheid van het relevante materiaal, dat grotendeels afkomstig is uit het archief van Anton van Duinkerken. Het eigenlijke dossier – honderdvierenzestig documenten, waaronder naast tijdschriftartikelen en prospectussen veel brieffragmenten – loopt van januari 1931 tot februari 1937. Het wordt aangevuld met een afdeling bijlagen, waarin de uitvoerige sociale begingselprogramma's van beide bladen zijn opgenomen. De belangrijkste kernpunten en twistpunten worden in de inleiding overzichtelijk op een rijtje gezet.

– Arie Pos

LOET SWART, *De articulatie van de mystieke omvorming in 'Die geestelijke Brulocht' van Jan van Ruusbroec*. Nijmegen, Vantilt, 2006. ISBN 907 75 036 09, € 39,90.

Dit boek van Loet Swart over Jan van Ruusbroecs meeste bekende mystieke geschrift, de *Geestelijke Brulocht*, bestaat uit drie delen. Het eerste deel is een algemene inleiding die bestaat uit een zorgvuldig overzicht van heel het Ruusbroeconderzoek (achterin gecomplementeerd door een zeer volledige en nuttige bibliografie van Ruusbroecstudies) en daarna een schets van de eigen plaats van deze studie daarin. Het tweede deel is een doorlopend commentaar op de hele tekst van de *Geestelijke Brulocht*, het derde deel een systematische analyse van het hoofdonderwerp van de *Geestelijke Brulocht*, van de strategieën die Ruusbroec gebruikt om dat onderwerp aan zijn publiek te presenteren en van de functie van de tekst zoals die daaruit af te leiden is.

In de algemene inleiding legt Swart uit dat hij met zijn boek een bijdrage wil leveren aan de spiritualiteitstheologie, de wetenschappelijke studie van opvat-

tingen over de geestelijke structuur en ontwikkeling van de religieuze mens. Wat hij concreet wil doen, is zo precies mogelijk beschrijven hoe Ruusbroec in de *Geestelijke Brulocht* zijn opvattingen over de geestelijke omvorming van de mens formuleert, of in de terminologie van Swart 'articuleert'. De auteur benadrukt daarbij een aantal punten. Zijn hoofdonderwerp is de mystieke omvorming, omdat dat naar zijn overtuiging het belangrijkste onderwerp is dat Ruusbroec wil bespreken. Swart wil dat onderwerp in één werk onderzoeken en niet in het hele oeuvre zoals eerder steeds gedaan is, omdat hij er niet van overtuigd is dat Ruusbroecs denken tijdloos is. Op deze manier wordt een fundament gelegd voor een vervolgstudie naar mogelijke ontwikkelingen in het oeuvre van Ruusbroec. Ten slotte legt Swart er heel veel nadruk op dat hij niet in staat is de fenomenen te onderzoeken waarover Ruusbroec spreekt, maar dat hij slechts kan onderzoeken met welke talige middelen de mysticus over die fenomenen schrijft. Hij heeft dus een taalobserverende methode nodig (45). De facto gebruikt hij er verscheidene.

In het commentaar maakt Swart gebruik van de taalbeheersing, meer in concreto van de discoursanalyse. Geïnspireerd door een studie van Henk Pander Maat¹ onderscheidt hij de eenheden waaruit de gedachtegang bestaat die in de tekst wordt ontwikkeld. Deze noemt hij constituenten en hij onderscheidt redactionele constituenten (met een metacommunicatieve functie die het publiek de weg wijzen door het vertoog), thematische constituenten (namelijk beschrijvingen en uiteenzettingen) en constituenten met een hoofdhandeling (waarin wordt aangegeven wat het publiek met de informatie uit de thematische constituenten moet doen of wat het ervan moet vinden). Soms geeft hij aan hoe constituenten grotere verbanden vormen (sequenties), heel vaak laat hij zien hoe constituenten weer in kleinere eenheden te verdelen zijn (schakels en stappen). Door de tekst op deze manier systematisch van voor naar achter te analyseren geeft Swart een uitermate heldere en indrukwekkende beschrijving van de inhoud en de opbouw van Ruusbroecs meesterwerk. Volgens mij is er tot nu toe geen betere analyse van de inhoud van de *Brulocht* gemaakt dan deze.

Door die gedetailleerde aandacht voor elk facet van de opbouw en de inhoud van de *Geestelijke Brulocht* dreigt echter het gevaar dat de lezer van Swarts boek verdrinkt in de gegevens en niet meer in staat is hoofd- van bijzaken te onderscheiden. Daarom kiest de auteur in zijn systematische analyse voor een globalere aanpak. In dit geval laat hij zich inspireren door de narratologie en de semiotiek, met name door het werk van Joseph Courtés.² Swart kiest voor een narratologisch model omdat volgens hem de kern van de inhoud van de *Geestelijke Brulocht* en die van verhalen dezelfde is, namelijk een transformatie (339). Op basis van dat model beschrijft hij eerst welke stadia en verschijnselen Ruusbroec onderscheidt in de weg van de mens naar mystieke eenwording met God. Daarna gaat hij in op de wijzen waarop Ruusbroec dat proces in taal vastlegt. Daarbij krijgen de rol van de 'leraar' en van de 'leerling' zoals die door de tekst worden opgeroepen, veel aandacht. En van daaruit gaat Swart ten slotte in op de functie van de tekst. Die is volgens hem mystagogisch. Ruusbroec wil niet

zozeer intellectuele kennis verstrekken over het mystieke omvormingsproces, hij wil veeleer dat proces zodanig beschrijven dat mensen die het doormaken, met behulp van zijn tekst hun ervaringen kunnen duiden en zo een steun krijgen om niet te verdwalen maar verder te groeien naar de eenwording met God. Het gaat dus niet om kennis maar om ervaring. Vandaar ook Ruusbroecs regelmatige waarschuwingen om wat vreemd lijkt, niet direct te verwerpen. Voor een deel gaat de *Brulocht* over zaken die onbegrijpelijk zullen blijven voor wie ze niet zelf ervaren heeft.

Swarts boek is een rijke studie. Ik heb al aangegeven dat ik zijn commentaar uitzonderlijk goed vind. Ook in de systematische analyse is zeer veel waardevols te vinden, met name met betrekking tot Ruusbroecs wijze van schrijven: hoe hij informatie ordent, structureert, van lading voorziet, hoe hij niveaus van geestelijke ontwikkeling aangeeft via gevarieerde herhaling en hoe genuanceerd en precies zijn woordenschat is. In terzijdes is in het hele boek een schat aan woordstudies te vinden en heel precieze beschrijvingen van de inhoud en het gebruik van bepaalde termen. Jammer is alleen, dat die zeer moeilijk terug te vinden zijn. Een register van besproken termen zou deze kleine onderdelen van het boek veel toegankelijker hebben gemaakt.

Daarnaast vind ik Swarts beschrijving van de *Geestelike Brulocht* als mystagogisch geschrift zeer geslaagd. Dit onderdeel van zijn werk lijkt mij zowel waardevol voor onderzoekers die proberen de inhoud van Ruusbroecs tekst te doorgronden als voor diegenen die deze tekst willen gebruiken in hedendaagse situaties waarin mensen naar spirituele verdieping zoeken.

Aan de ene kant vind ik Swarts werk dus voorbeeldig. Aan de andere kant is het geen makkelijk toegankelijk boek. Swart heeft een fraaie, heldere stijl, maar hij gebruikt veel termen, met name in de systematische analyse, en dat maakt zijn presentatie soms wat omslachtig en soms is herlezing noodzakelijk om de gedachtegang te kunnen volgen. Ter verdediging van het boek dient daar wel bij gezegd dat Swart naar de uiterste helderheid streeft en dus jargon nodig heeft om genuanceerd onderscheidingen te kunnen aanbrengen en te kunnen aanduiden waarover hij het precies heeft. Hierover merkt Swart zelf op dat het 'vergaand gespecialiseerde en soms afschuwelijke jargon' een groot nadeel is van de semiotische verhaalanalyse (339). Hij heeft geprobeerd zich op dit punt te beperken en over het algemeen is dat gelukt. De lezer dient er echter op bedacht te zijn dat de auteur eenzelfde fenomeen soms met verschillende termen benoemt en dat soms de betekenis van een term pas later wordt uitgelegd. Zo wordt op pagina 342 het begrip 'subject van toestand' geïntroduceerd maar wordt op pagina 405 en 408 voor hetzelfde de term 'statisch subject' gebruikt zonder dat de identiteit van die termen wordt aangegeven. En de term manipulatie wordt op pagina 343 voor het eerst gebruikt maar pas op pagina 345 uitgelegd.

De lezer moet dus bij lezing van de systematische analyse zeer alert zijn. Ik heb mij afgevraagd of dat komt doordat Swart voor dit deel een onjuiste keuze zou

hebben gemaakt. Zoals al aangegeven kiest hij voor de narratologie omdat zowel in verhalen als in de *Brulocht* de transformatie het kerngegeven is. Op dit punt bestaat echter hooguit analogie en geen echte overeenkomst en er zijn dan ook heel wat plaatsen waar Swart relativeringen moet aanbrengen bij zijn uitgangspunt (vergelijk 351, 353, 357, 378). Heel vaak echter zijn zijn observaties juist door zijn uitgangspunt buitengewoon treffend en mij in elk geval heeft Swart de ogen geopend voor het enorme belang van het verhalende in beschouwende of instruerende teksten. Zijn keuze is uiteindelijk dus heel goed verdedigbaar.

Voor Ruusbroeckenners is Swarts boek een goudmijn. Mensen die Ruusbroec niet kennen, zullen aan Swarts werk voor een deel een goede gids hebben, maar op een bepaald niveau haken die lezers waarschijnlijk af. Maar ja, ook de *Geestelike Brulocht* verwerkt niemand in een keer geheel. In dit verband lijkt het overigens zinvol een van mijn leeservaringen te vermelden. Ik ben een redelijk kenner van de *Brulocht*. Als ik aan de tekst denk, dan kan ik de structuur voor een aanzienlijk deel in mijn geheugen terugroepen omdat Ruusbroec behalve zijn hoofdindeling in drie levens die elk vier onderdelen kennen, allerlei andere geheugensteuntjes aanbiedt. Zo ordent hij in het werkende leven de bespreking van de komst van Christus door verleden, heden en toekomst te onderscheiden en gebruikt hij in het innige leven bij de bespreking van Christus' komst in het hart de jaarlijkse gang van de zon door de dierenriem als ordeningsprincipe. In Swarts commentaar vallen dit soort structuren ten enen male niet op. Eerst stoorde mij dat, maar nu denk ik dat het onvermijdelijk is. Het gaat Swart om de onderliggende strategieën. Als je die uiteenrafelt is een onvermijdelijke consequentie dat de opvallende trekken van de 'oppervlaktestructuur' niet volledig scherp worden. De focus is daar immers niet op gericht. En in tweede instantie komen alle zaken die opvallen bij aandachtig maar niet 'filerend' lezen ook bij Swart aan de orde en meestal adequaat. Er zijn een paar plaatsen waar ik denk dat zijn kennis van de middeleeuwse denkwereld net te klein is voor een correcte analyse, maar dat betreft steeds details die de waarde van het geheel geenszins aantasten.

Voor Ruusbroeconderzoekers is er dus heel veel te halen in Swarts boek. Maar als afsluiting zou ik het tevens van harte willen aanbevelen bij iedereen die onderzoek doet naar het functioneren van teksten van welke aard dan ook. Swart heeft op heel originele wijze methoden uit taal- en literatuurwetenschap benut om een type tekst te analyseren dat tegenwoordig zelden dit soort aandacht krijgt. Daarnaast is hij methodologisch uitermate zorgvuldig en legt hij heel precies uit waarom hij wat doet. Zijn boek biedt daarom ook vele mogelijkheden om na te denken over verdere uitdieping van tekstanalytische begrippenapparaten en over nieuwe mogelijkheden voor interdisciplinaire tekstanalyse.

Ik wens het heel veel lezers toe. Die verdient het.

– *Paul Wackers*

- 1 H. Pander Maat, *Tekstanalyse. Wat teksten tot teksten maakt*. Bussum, 2002.
- 2 J. Courtés, *Analyse sémiotique du discours. De l'énoncé à l'énonciation*. Parijs, 1991.

FRANK ANKERSMIT, *De sublieme historische ervaring*. Groningen, Historische uitgeverij, 2007, 433 pp. ISBN 978 90 6554 113 € 34,95.

In zijn essay 'Vom Nutzen und Nachtheil der Historie fürs Leben' onderscheidt Friedrich Nietzsche drie types van geschiedschrijving: een activerend monumentalische die de lezer wil aanzetten om naar belangrijk geachte doelen te streven; een antiquarische die tracht het verleden vererend te bewaren en een kritische, die wordt beoefend door de lijdende mens op zoek naar bevrijding. Het meest recente boek van Frank Ankersmit, de meest invloedrijke filosoof van de geschiedschrijving in het Nederlands taalgebied (sinds 1974 verbonden aan de Rijksuniversiteit te Groningen, sinds 1992 als hoogleraar in de theorie van de geschiedschrijving en thans als hoogleraar intellectuele en theoretische geschiedenis) behoort tot het derde type. Of nauwkeuriger: het levert een theorie voor de geschiedenis van het derde type.

In een breder kader is deze monografie ook te lezen als symptoom voor het einde van de postmoderne geschiedschrijving, ja zelfs van het postmodernisme überhaupt. Voorgoed achter de rug lijkt bij Ankersmit de uitsluitende verankering van cultuur in taal, die we sinds de 'linguistic turn' gekend hebben. Ankersmit rekent voorts af met de opvatting dat gebeurtenissen volledig afhankelijk zijn van contexten, en dat verschijnselen slechts op indirecte en intermediaire wijze waargenomen kunnen worden. Ook de 'spatial turn' met zijn aandacht voor alledaagse en regionale geschiedenis en voor migratie vindt hij voorbijgestreefd. Frank Ankersmit voert een pleidooi voor de ervaring, in dit geval de historische ervaring en nog meer in het bijzonder: de *sublieme* historische ervaring. Hij merkt in dat verband terecht op dat 'ervaring' na het structuralisme als concept haast geen enkele rol meer heeft gespeeld. Velen beschouwen het begrip 'ervaring' in de sociale en de geesteswetenschappen zelfs als achterhaald en overbodig.

Nu is *De sublieme historische ervaring* niet het eerste boek van deze productieve filosoof en historicus. Hij heeft zelf de traditionele postmoderne theorie van de geschiedschrijving mede bepaald. Reeds de titel van zijn eerste boek, *Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language* (1983) laat zien dat hij mede aan de wieg heeft gestaan van een taalgerichte geschiedschrijving door de taaluiting van de historicus met behulp van de narratologie te lijf te gaan.

Een soort tussenstation was zijn cyclus *De spiegel van het verleden* (1996), *De macht van representatie* (1996) en *Macht door representatie* (1997), waarin het begrip 'representatie' centraal stond. Terwijl voor Rorty representatie een spiegeling is van het object in het *bewustzijn* van een subject, beschouwt Ankersmit (met in zijn achterhoofd Gombrich, Goodman en Danto) representatie als een

gecodificeerde manier om het object door zijn weergave te vervangen (bijvoorbeeld en met name ook in de geschiedschrijving: door taal). Toch is het niet zo dat de theoreticus na een periode van minachting voor de ervaring de empirie nu pas zou hebben ontdekt. Reeds in 1993 sprak hij in zijn oratie over 'De historische ervaring'. Toen al plaatste hij ervaring en verhaal tegenover elkaar. Als een mooi voorbeeld van een bijzonder intense ervaring geeft hij een passage uit Tolstojs *Oorlog en vrede* (deel 3, 18) waarin de zwaar gewonde Andrej Bolkonskij Napoleon ontmoet. Hij overleeft deze ontmoeting, mede dankzij Napoleons bevel om hem naar het veldhospitaal te brengen. Hij herinnert zich zelfs veel later in de episode bij de eik de hemel die hij naast Napoleon zag (deel 6, 1; Ankersmits formulering dat Bolkonskij tijdens de ontmoeting met Napoleon 'zijn laatste ogenblikken ervoer', die ook in het boek van 2007 is overgenomen, geeft echter aanleiding tot misverstand). Al in 1993 stelt Ankersmit: 'Het sublieme van de ervaring wordt gedood door de "schoonheid" van de taal' (1993, 7). Veertien jaar later betoogt hij dat het erop aan komt een synthese te vinden tussen de 'ervaring' van het classicisme en de 'narrativiteit' van de romantiek (2007, 178). Hoe presenteert Ankersmit in zijn nieuwe boek de concurrentie tussen het esthetische en het sublieme alsmede de integratie van de ervaring in de narratieve tekst?

Ankersmit ontwikkelt zijn project van de *historische* ervaring in contrast met de *hermeneutische* 'dialektische Erfahrung' van Gadamer. Terwijl de laatste het heden en het verleden door 'versmelting van horizonten' integreert, blijkt volgens Ankersmit deze integratie in de historische ervaring onmogelijk. Bovendien wordt Gadamers esthetische ervaring volgens Ankersmit nog steeds gekenmerkt door een problematische waarheidsclaim. Ankersmit is er daarentegen van overtuigd dat er door de Franse revolutie een 'onoverbrugbare kloof' is ontstaan tussen het verleden en het heden' (142), een hiaat dat het historisme aantast. In eerste instantie worden sinds de Franse revolutie immers de gebeurtenissen opgelost in een diachrone visie: alles is het gevolg van zijn voorgeschiedenis. Maar in tweede instantie zorgt de daardoor ontdekte singulariteit van elke gebeurtenis ervoor dat die gebeurtenis los komt te staan van de diachrone stroom. Ze wordt een punt in de tijd en lijkt synchroon met (alle) andere gebeurtenissen. Ze is nu uitsluitend nog een (mogelijk) object van (historische) ervaring. Dit ervaringsobject is volgens Ankersmit volledig ontdaan van zijn context en zijn narratieve zin, want alleen wat zich in 'zijn semantische naaktheid' voordoet, kan volgens de auteur het object worden van een ervaring die als historische ervaring juist *geen subject* heeft. En in tegenstelling tot Gadamers hermeneutische ervaring maakt de historische ervaring géén aanspraak op waarheid.

Het voorbeeld dat Ankersmit geeft voor zo'n gebeurtenis in 'zijn semantische naaktheid' en zonder subject, is Herders beleving van het Sint-Johannisfeest 1756 in Riga. Ankersmit (re)presenteert deze beleving in de woorden van F. Meinecke (*Die Entstehung des Historismus* 1959). Daarbij ontwikkelt hij de 'structuur van de historische ervaring' in het voetspoor van Huizinga en van

Dilthey, wiens 'Erlebnis' model staat voor Ankersmits historische ervaring. Ankersmit analyseert negentiende-eeuwse Duitse ontmoetingen met Italië, bijvoorbeeld Friedrich Overbecks schilderij 'Italia und Germania' (1828), Eichendorffs verhaal 'Das Marmorbild' (1819) en Lenaus gedicht 'An die Ersehnte'. Hij gebruikt hier niet de voor de hand liggende term 'alteriteit'. Net als Goethe in Italië spreekt hij over 'het vreemde' als katalysator voor de ik-identiteit: 'deze reis was bedoeld, om weer een verbinding tot stand te brengen met zijn echte ik door een ontmoeting met het vreemde' (151). Aan de ene kant stelt Ankersmit, dat in het geval van Eichendorffs Florio diens 'subject van de ervaring een *tabula rasa* is' (151), aan de andere kant beweert hij: 'Florio lijkt een identiteit te bezitten, die aan de geschiedenis voorafgaat, en die zet hij op het spel wanneer hij zich [...] van het heden naar het verleden beweegt' (156). Dat wil zeggen dat het historisch ervarende ik zijn subjectiviteit moet opofferen.

Bij lectuur van deze centrale passages rijst echter twijfel over de 'semantische naaktheid' van gebeurtenissen zoals het Sint-Johannisfeest in de ogen van een waarnemer. Weliswaar kan men instemmen met het oordeel dat Herder hier iets heeft waargenomen wat hij niet had verwacht. Desondanks was het object van zijn waarneming beslist niet semantisch 'naakt': Herder wist dat de feestvierende mensen ondanks hun voor hem ongewoon gedrag bijvoorbeeld niet krankzinnig waren en hij herkende dat zij ook niet de gewone christelijke ritus voltrokken. Sinds de 'Gestalttheorie' lijkt de suggestie voor het waarnemen van een semantisch 'naakte' gebeurtenis problematisch. Daar komt nog een kritiekpunt bij: dat de nieuwheid van een belevenis voor Ankersmit historisch beslissend is, wijst erop dat hij gehecht blijft aan de innovatie-esthetica van het modernisme.¹

Algemener geformuleerd: wat er in dit boek nog lijkt te ontbreken is een (mogelijkerwijs nieuwe?) waarnemingstheorie. Iets hiervan laat het boek doorschemeren. Naar aanleiding van Goethes 'Zahme Xenie III' over het oog, dat zelf iets van de zon moet hebben om haar te kunnen zien, betoogt Ankersmit dat het om het herkennen gaat van een 'gedeelde identiteit', die 'een belofte en een bedreiging inhoudt' (157). Waar komt echter het zon-achtige in het oog vandaan, waar de gedeelde identiteit, het verband tussen belofte en bedreiging? Houden zij niet (*horribile dictu!*) verband met de samenhang van liefde en dood in het menselijke leven? De versmelting van heden en verleden wordt immers uitgesteld, en juist de hierdoor gevormde leegte (het onstillbare verlangen) met haar negativiteit is voor Ankersmit de 'nieuwe inhoud' (158) van de historische ervaring. Het doel is een 'romantische geschiedtheorie' (198). Maar juist de romantiek verbindt hij (in tegenstelling tot het aan ervaring gerelateerde classicisme) met de narratie! Er ontstaat zoiets als historisch vertellen zonder aanspraak op waarheid.

Ankersmit grijpt bij voorkeur naar voorbeelden uit literatuur en kunst (in brede zin is ook het pinksterritueel een kunstuiting), hoewel tegenover de Engelse versie (2005) in de Nederlandse de dichter Hölderlin vervangen is door de historicus Huizinga. Het lijkt mij, dat de liefde vóór en het elegische 'verlies

van het verleden' (162), waarover de theoreticus van de geschiedenis het zo uitvoerig heeft, niet los staat van onze kennis over de menselijke dood² en ook het 'onstilbare verlangen' naar de eeuwigheid. Maar in tegenstelling tot eros is thanatos helaas geen onderwerp van deze monografie.

Inspirerend zeker ook voor andere geesteswetenschappen is het verband dat Ankersmit via R. Leys (*Trauma. A genealogy* 2000) legt tussen het sublieme en het trauma. Met LaCapra ziet de Nederlander een bijzonderheid in de historische breuk van de holocaust tegenover breuken als die van de renaissance of de Franse revolutie, maar anders dan de Amerikaan stelt hij dat in dit geval het trauma *niet* ligt in het *individu*. Volgens hem ligt de breuk in het gegeven dat de 'westerse beschaving' *zélf* het subject is geworden van een collectief trauma (387–9). Maar ook gebeurtenissen van het dagelijkse leven zoals liefdesgeschiedenissen kunnen in het veld van de historische ervaring komen te liggen. In elk geval, stelt Ankersmit, dient 'de conservatief [...] de moderniteit beter dan de progressief, omdat de conservatief door zijn liefde voor het oude het *elastiek* van het heden het langst wil oprekken en hij daarom het vaakst wordt geconfronteerd met het springen ervan' (421).

Recent constateren wij in de geschiedwetenschap aan de ene kant een terugkeer van de 'sociale geschiedenis', zoals in *A crooked line. From Cultural History to the History of Society* (2005) van Geoff Ealey en in *Sozialgeschichte Europas* (2007) van Hartmut Kaeble, maar aan de andere ook een ontwikkeling (terug?) naar de 'grande histoire', naar de grote lijnen van een wereldgeschiedenis, bijvoorbeeld in *Globalgeschichte. Theorien, Ansätze, Themen* (2007) uitgegeven door Sebastian Conrad en anderen.

Het moge duidelijk geworden zijn dat Ankersmit mijns inziens zeer creatief meewerkt aan het overwinnen van de 'spatial turn' in de sociale en de geesteswetenschappen. Zijn melancholische 'sublieme ervaring' brengt het postmoderne denken tot zijn uiterste eind, doordat het zijn melancholische fase tegelijkertijd tematiseert en realiseert. Toch zet hij de stap niet van de subjectiviteit van het sublieme historische beleven naar het (weliswaar steeds meer en meer problematische, maar op den duur onvermijdelijke) *object* van het historische gebeuren *zélf* en diens evidentie.

Misschien zou voor de rehabilitatie van de (niet alleen historische) ervaring dan ook een ander type van geschiedschrijving in de zin van Nietzsche nodig zijn. Maar in ieder geval maakt Ankersmits sublieme historische ervaring *zélf* een boeiend deel uit van de hedendaagse Europese intellectuele geschiedenis en haar mogelijke (ook *niet*-sublieme en *niet*-historische) ervaring.

– Rainer Grübel

1. Vgl. het cryptoreligieuze Burckhardt-citaat op blz. 167: 'Das Wesen der Geschichte ist die Wandlung.'
2. Vgl. over de samenhang van taal en dood Giorgio Agamben, 'Il linguaggio e la morte', Torino 1982, 1989.

Signalementen

van de auteurs

Op 24 juni 2008 promoveerde aan de Universiteit Leiden *Arie Pos*, docent neerlandistiek aan de Universidade de Coimbra. Hij promoveerde bij prof.dr. J.L. Blussé van Oud Alblas op een dissertatie getiteld *Het paviljoen van porselein. Nederlandse literaire chinoiserie en het westerse beeld van China (1250–2007)*.

Het proefschrift biedt een overzicht van de ontwikkeling van de westerse relaties met en de beeldvorming over China vanaf de eerste gezantschappen (rond 1250) van franciscaanse monniken naar het hof van de Mongoolse khan. Dit overzicht dient als achtergrond voor de analyse van Nederlandse teksten die kunnen worden aangeduid als 'literaire chinoiserie'. Dat wil zeggen: teksten waarin een vertekend beeld van China wordt gegeven dat doorgaans meer vertelt over kwesties die de westerling op dat moment bezighielden dan over China zelf. Zo schreef de zeventiende-eeuwer Joost van den Vondel een tragedie over de ondergang van de Ming-dynastie (1644), waarin hij zijn bezorgdheid uitte over de toekomst van de rooms-katholieke missie in China.

De literaire chinoiserie deed zich voor in vele vormen en gaf behalve positieve beelden (wijsheid, rijkdom, maatschappelijke organisatie) ook negatieve beelden (onbeschaafdheid, achterlijkheid en wreedheid) weer. De ontdekking van de Chinese poëzie zorgde tussen de wereldoorlogen voor een ware rage. Vele Nederlandse en Vlaamse dichters vertaalden en bewerkten Chinese gedichten naar Franse, Duitse en Engelse vertalingen. Wat hen aansprak waren het oosterse levensgevoel en de vormtechnische aspecten van de verzen. Drie van de meest vertaalde gedichten blijken overigens geen rechtstreekse Chinese bron te hebben maar zijn vérgaande westerse vertekeningen.

Orsolya Varga, docente Nederlands bij de vakgroep neerlandistiek aan de Universiteit Eötvös Loránd van Boedapest (ELTE), is op 16 mei 2008 gepromoveerd aan de Universiteit Pécs, Hongarije. Haar Hongaarstalige proefschrift draagt de titel *Parallele vertalersbeschrijvingen. Vertaalopvattingen in Nederland en Hongarije in de eerste helft van de 20e eeuw. Vergelijkend onderzoek*. De promotor van het onderzoek is professor Judit Gera.

De dissertatie presenteert de taal- en vertaalopvattingen van drie Nederlanders en drie Hongaren die een belangrijke rol in de vertaalgeschiedenis van de

betreffende landen hebben gespeeld. Meer bepaald gaat het om de paren A. Verwey – M. Babits; A.A. Weijnen – A. Radó; C. van Bruggen – D. Kosztolányi. Er wordt gezocht naar overeenkomsten en verschillen tussen hun vertaalbeschouwingen, op het vlak van de mogelijkheden, de taken, de rol, het proces en de te volgen strategieën van het vertalen.

Radó schreef het eerste systematische vertaaltheoretische werk in Hongarije (1909). Weijnen deed hetzelfde in Nederland met *De kunst van het vertalen* (1946). Voor de Hongaarse Mihály Babits en de Nederlandse Albert Verwey wordt niet alleen hun leven en werk vergeleken, maar ook hun vertalingen van de *Divina Commedia* van Dante, die ze beiden in 1923 hebben gepubliceerd. Dezs Kosztolányi en Carry van Bruggen worden verbonden vanwege de krachtige formulering van hun taalopvattingen, de aanwezigheid van de taalkwesties in hun werk, en het grote aantal publicaties over taal en vertalen. De teksten over taal van Kosztolányi en Van Bruggen kunnen vandaag de dag nog tot hevige discussies leiden in literaire en/of taalkundige kringen.

Henny Moolenburgh-Ekkel (1915–2008)

‘Mevrouw Moolenburgh is overleden’. Dit bericht zal bij veel van de lezers van dit tijdschrift weinig reactie oproepen, omdat ze haar niet gekend hebben. Maar veel ouderen die zich haar nog wel herinneren, zullen misschien zeggen: ‘Leéfde ze dan nog?’ Want ze is wel oud geworden: 92, en de tijd dat ze actief (en wel zéér actief) was in ivn-verband, ligt dan ook ver achter ons. Het begon in de periode van de Werkcommissie, die aan de ivn voorafging. De secretaris daarvan, dr. J.M. Jalink, oud-docent Nederlands in Bonn, had voor zijn werk administratieve ondersteuning nodig en vond die in zijn kennissenkring in zijn woonplaats Den Haag, in de persoon van mevrouw Moolenburgh. Zij was afkomstig uit Nijverdal (Overijssel), had hbs, was na het overlijden van haar man uit interesse M.O. Frans gaan studeren, maar wilde graag wat betaald werk doen. Jalink trad na de oprichting van de ivn af als secretaris en werd opgevolgd door schrijver dezes; zo kreeg ik, eerst als secretaris, later ook als voorzitter van de ivn, met Henny Moolenburgh als naaste medewerkster te maken. Ik ervoer dat zij haar werk – correspondentie, verslaglegging van vergaderingen, persklaar maken van ivn-publicaties, hulp bij het organiseren van colloquia, en nog heel wat meer – met veel deskundigheid, ijver en inzet

verrichtte, en vooral ook dat ze veel persoonlijke belangstelling had voor de mensen voor wie en met wie ze werkte. Zo werd mevrouw Moolenburgh – er waren er niet zo veel die haar bij haar voornaam noemden – steeds meer ‘de ziel van de ivn’. Toen zij in 1980 de pensioengerechtigde leeftijd bereikte, was dat geen prettige gedachte, noch voor de ivn, noch voor haar zelf. Wij dachten dat we niet buiten haar konden, zij meende niet buiten het ivn-werk te kunnen. Maar ‘de autoriteiten’ waren onverbiddelijk: de ‘pensioengerechtigde’ bleek ook de ‘pensioenverplichte’ leeftijd te zijn.

Het viel aan beide kanten mee: de ivn vond een uitstekende opvolgster en Henny Moolenburgh kreeg meteen na haar pensionering ander zinvol werk. Op haar oude dag vond zij dat werk steeds meer in de sfeer van religie en pastoraat. De godsdienst had in haar leven altijd al veel betekend. Ze was van huis uit protestant, maar werd op latere leeftijd overtuigd katholiek. Toen ze al in de tachtig was, ging ze nog met veel enthousiasme Bijbels Hebreeuws leren.

Wie haar gekend heeft, zal haar niet gemakkelijk vergeten. En wie gelovig is, zal er wel van overtuigd zijn dat zij na een druk leven de eeuwige rust gevonden heeft.

–Jaap de Rooij

Opruimen

Het overviel mij op een ochtend in november. Niet dat ik blij kon zijn met mijn kaalkop en mijn vel, zoals in een bekend gedicht van Bert Decorte (want fysiek kon dat niet). Of domweg gelukkig, in de Dapperstraat, zoals in het nóg bekendere gedicht van Jacques Bloem. Neen, het was veel ingewikkelder, minder sublimerend, minder epifanisch, maar toch: er was een heel duidelijk, flitsend inzicht.

Het gebeurde bij het opruimen. Opruimen is steeds, maar was toen heel erg, een slopende poging om helder te beslissen wat weg mag en wat moet worden bewaard tot een volgende wegwerpronde. Een beproeving die bij mij acute vormen heeft aangenomen, niet alleen toen in november, maar ook een paar maanden daarvóór al, omdat ik mijn hele werkkamer had moeten leegmaken naar aanleiding van mijn emeritaat. Plots kreeg ik ook een pakje brieven en ansichtkaarten in handen van een nu overleden, destijds zeer invloedrijk bevriend hoogleraar. Een vaderfiguur voor velen. Ik had ze gekoesterd, die brieven en berichtjes op foto's en ansichtkaarten en herlas ze nu, op zoek naar die éne zin die me nooit meer heeft logelaten. Hij schreef: 'Houd de escapades van socio-politologen stevig binnen de perken'. Verstuurd

vanuit Narbonne op 24.9.1999. Het klonk destijds zeer dreigend, weet ik nog, een beetje zoals het 'Méfiez-vous des blancs' in één van de '3 chansons madécasses' van Maurice Ravel. Maar het was natuurlijk een goedbedoelde raad om de nieuwe literatuurgeschiedenis in de volgens hem 'juiste' banen te leiden. Zelf was en ben ik niet zo bang voor de vele sociologen die zich op het literaire veld begeven: er zijn immers ook minzame mensen onder hen en áls je ze begrijpt, besef je dat ze het óók goed bedoelen.

Vandaag lees ik in een essaybundel van Maarten Doorman dat academici liever over sociologie en over 'het literaire veld' praten dan over wat er in een gedicht staat en hoe. Herkenning. Veralgemening. Alweer een flits, teruggeflitst naar het pakje brieven en de berichtjes. Naar de overweging die ik steeds voorzichtig meenam in gesprek met bevriende literatuursociologen. Zijn zij bedreigend? Ik denk het niet. Maar het respect voor het lezen en de tekst zelf zullen we toch moeten beveiligen en vasthouden, vind ik ook.

Die brieven heb ik bij het verder opruimen natuurlijk *niet* weggegooid. Die houd ik tot een volgende wegwerpronde, en ook dan gaan ze niet weg, weet ik nu al.

Auteursgegevens

JOHANNA BUNDSCHUH-VAN DUIKEREN is als onderzoeker verbonden aan de Freie Universität van Berlijn. Zij werkt onder meer aan een dissertatie over de lichamelijke in het postmodernistisch Nederlandstalig proza.

[bunds Schuh@niederlandistik.fu-berlin.de]

JOHANNEKE CASPERS is universitair docent moderne taalkunde en tweedetaalverwerking bij de opleiding Nederlandkunde aan de Universiteit Leiden. Zij publiceert over de prosodie van het Nederlands als tweede taal.

[j.caspers@hum.leidenuniv.nl]

JAAP GOEDEGEBUURE is hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Leiden.

[j.l.goedegebuure@hum.leidenuniv.nl]

RAINER GRÜBEL is emeritus hoogleraar Slavische letterkunde aan de Universiteit Oldenburg. Hij was in de jaren 1982–86 als hoogleraar verbonden aan de universiteiten van Utrecht en Leiden.

[rainer.gruebel@uni-oldenburg.de]

ALICE VAN KALSBEEK was projectmanager bij het Steunpunt Nederlands als vreemde taal aan de Universiteit van Amsterdam. Zij houdt zich onder meer bezig met de opleiding en bijscholing van docenten Nederlands als vreemde taal.

[a.a.m.vankalsbeek@uva.nl]

ANNE MARIE MUSSCHOOT is ere-hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde en algemene literatuurwetenschap aan de Universiteit Gent en samen met Arie J. Gelderblom hoofdredacteur van de nieuwe *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*.

[annemarie.musschoot@ugent.be]

ARIE POS is docent Nederlandse cultuur en letterkunde aan de universiteit van Coimbra (Portugal) en literair vertaler. Hij promoveerde recentelijk te Leiden op Nederlandse literaire chinoiserie en het westerse beeld van China in de periode 1250–2007.

[ariepos@sapo.pt]

JAAP DE ROOIJ was onderzoeker op het Meertens-Instituut (dialectologie) en redacteur van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*.

[j.derooij@simpn.nl]

WIM VANDENBUSSCHE is hoofddocent Nederlandse taalkunde aan de Vrije Universiteit Brussel.

[wim.vandenbussche@vub.ac.be]

BART VERVAECK is hoogleraar Nederlandse literatuur aan de Universiteit Gent.

[b.vervaeck@ugent.be]

RIK VOSTERS is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het centrum voor linguïstiek (clin) bij de vakgroep taal- en letterkunde van de Vrije Universiteit Brussel, waar hij een doctoraal proef-

schrift voorbereidt over taalgebruik, taal-
variatie en taalplanning in het Verenigd
Koninkrijk der Nederlanden (1814–1830).
[rik.vosters@vub.ac.be]

PAUL WACKERS is hoogleraar historische
Nederlandse letterkunde tot 1500 aan de
Universiteit Utrecht.
[paul.wackers@let.uu.nl]

TON VAN DER WOUDEN was onder meer
plaatsvervangend hoogleraar Nederlandse
taalkunde aan de Universiteit van Leipzig
en gastdocent in Oldenburg en Coïmbra,
en is nu taalkundig onderzoeker aan de
Universiteit Leiden.
[t.van.der.wouden@hum.leidenuniv.nl]

Uitgever

Rozenberg Publishers
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland
Telefoon (020) 625 54 29
Fax (020) 620 33 95
E-mail info@rozenbergpps.com
www.rozenbergpps.com

Vormgeving

Puntspatie [bno], Amsterdam

Abonnementsprijs 2008

(3 nummers van 84 blz.)

Nederland:

€ 35,00 (inclusief portokosten)

Overige landen:

€ 40,00 vooraf te betalen op rekening-
nummer 56 64 78 323 van Rozenberg Publishers,
Bloemgracht 82 huis

1015 TM Amsterdam, Nederland.

In dit bedrag zijn de portokosten begrepen.

(Alle bankkosten in binnen- en buitenland zijn ten
laste van de abonnee.)

Losse nummers: € 16,50 (inclusief portokosten).

ISSN 0047-9276

Internationale neerlandistiek

Tijdschrift van de Internationale Vereniging voor
Neerlandistiek (IVN).

Tot en met jaargang 45, 2007, verschenen onder
de naam Neerlandica extra muros.

Drie afleveringen (2008)

Jaargang 46, 3, oktober 2008

Onder redactie van

Marion Boers-Goosens, Arie J. Gelderblom,
Ralf Grüttemeier, Jan Pekelder, Ariane van Santen,
Bart Vervaeck, Roel Vismans, Marja Kristel
(redactiesecretaris)

Samenstelling redactieraad

Dr. Luc Bergmans, Parijs, voor Frankrijk; Lic. Widja-
janti Dharmowijono, Semarang, voor Azië;
Dr. Wilken Engelbrecht, Olomouc, voor Midden- en
Oost-Europa; Prof. dr. Siegfried Huigen,
Stellenbosch, voor Zuid-Afrika; Prof. dr. Jeannette
Koch, Napels, voor Zuid-Europa; Dr. Niels-Erik
Larsen, Kopenhagen, voor Noord-Europa;
Dr. J. Novaković-Lopušina, Belgrado, voor Midden-
en Oost-Europa; Drs. Sugeng Riyanto MA, voor
Azië; Prof. dr. Thomas F. Shannon, Berkeley, voor
Canada en de Verenigde Staten

Redactiesecretariaat

Van Dorthstraat 6
2481 XV Woubrugge, Nederland
Telefoon (0172) 51 82 43
Fax (0172) 51 99 25
E-mail bureau@ivnnl.com

ROZENBERG
Publishers

ISSN 0047-9276